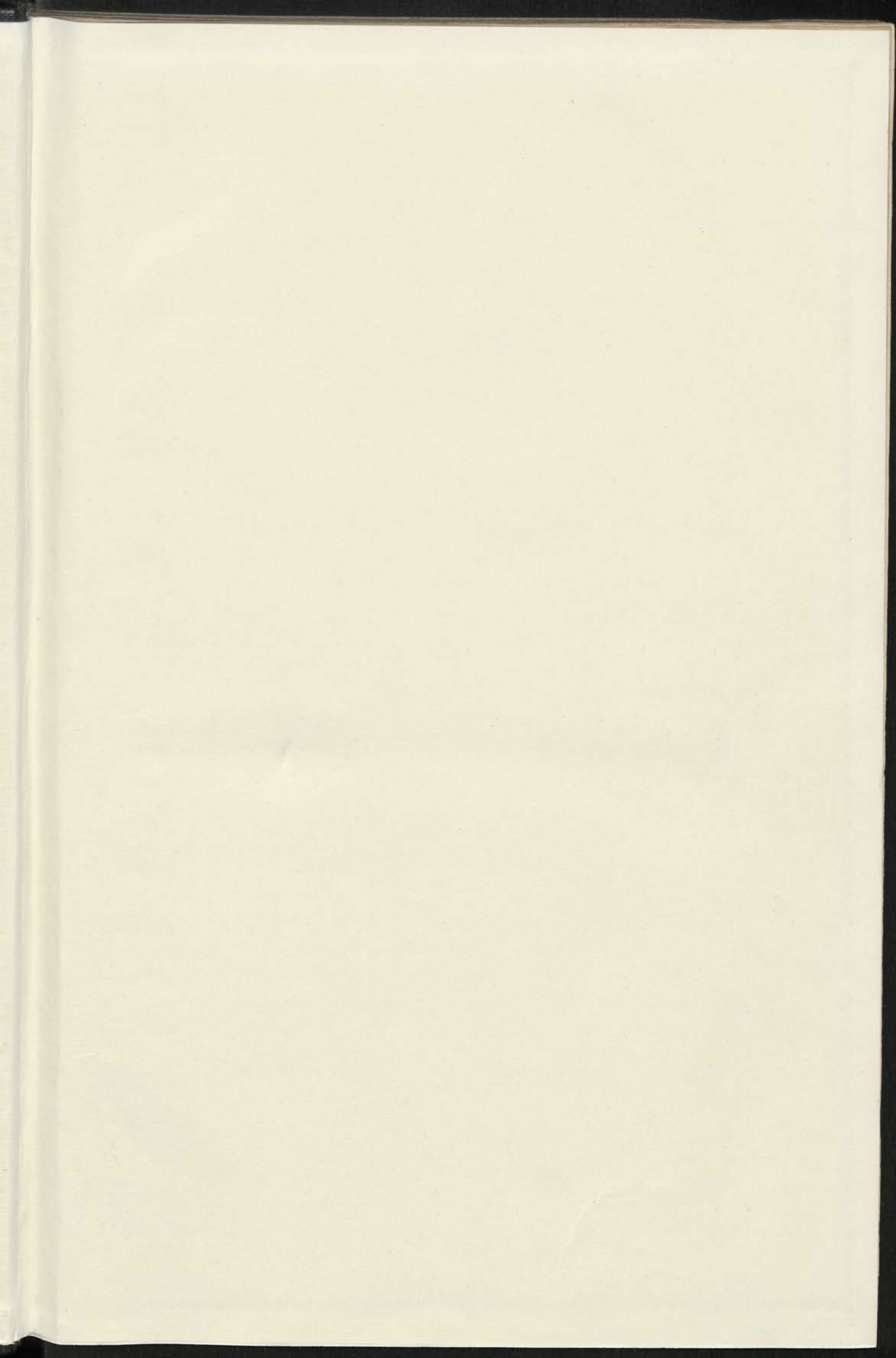

BIBLIOTHEEK KITLV

0154 2628

LITT

rslag

an

Ke

Verslag van het beheer en den staat der Kolonien
over 1851.

GELEIDENDE BRIEF.

N°. 1.

'S GRAVENHAGE, den 16den December 1853.

Ter voldoening aan artikel 60 der Grondwet, heb ik de eer aan U Hooged. Gestr. te doen toekomen het Verslag van het beheer der kolonien en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen en van den staat waarin zij zich bevinden, loopende over het jaar 1851.

De Minister van Kolonien,

CHS. F. PAHUD.

an den heer Voorzitter van de Tweede
Kamer der Staten-Generaal.

VERSLAG.

N°. 2.

VERSLAG van het beheer van Nederlandsch Indie
en van den staat waarin hetzelfde zich bevindt
over het jaar 1851.

EERSTE HOOFDSTUK.

Grondgebied en bevolking waarover beheer gevoerd wordt.

A. Grondgebied.

§ 1. *Bestanddeelen.*

In de administrative verdeling van Nederlandsch Indie, zoo als die bij vorige overzigten werd beschreven, is in den loop van 1851 geene verandering gebragt.

Onder dit hoofdstuk kunnen echter de navolgende bijzonderheden worden vermeld.

JAVA EN MADURA.

Bij art. 6 van het havenreglement, gearresteerd bij publicatie van den 28sten Augustus 1818 (*Staatsblad* n°. 61), werd bepaald, dat alle plaatselijke besturen, wien het zoude mogen aangaan, gehouden zijn, met overleg der havenmeesters, zoo duidelijk mogelijk te bepalen de grenzen der reeden, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal.

Daaraan werd echter slechts op enkele plaatsen gevolg gegeven; althans bleek, na een ingesteld onderzoek, dat ter zake geene andere bepalingen bestonden of verbindende waren dan die, welke in het *Staatsblad* van Nederlandsch Indie waren opgenomen (1818 n°. 81 1819 n°. 73, 1848 n°. 55, 1834 n°. 24) en betrekking hadden tot de reeden van:

Soerabaija,

Rembang,

Toeban,

Samarang en

Batavia,

Dienaangaande bestond alzoo eene leemte voor de reeden van:

Anjer,

Bantam,

Indramajoe,
 Cheribon,
 Tagal,
 Pekalongang,
 Japara,
 Joana,
 Passaroeang,
 Probolingo,
 Bezoekie,
 Panaroekan,
 Banjoewangi,
 Grisee,
 Pamakassan,
 Sumanap en
 Tjilatjap.

Afgescheiden van andere daaruit voortvloeiende moeilijkheden, had het gemis aan stellige voorschriften omtrent de uitgestrektheid dier reeden meermalen ten gevolge, dat men moest afzien van het instellen van vervolgingen ter zake van op dezelve begane overtredingen der wettelijke bepalingen.

Hoofdzakelijk om hierin te voorzien werden, bij publicatie van den Minister van Staat, Gouverneur-Generaal, van 10 Mei 1851, de grenzen der reeden van de voornaamste strandplaatsen van Java en Madura bepaald, zoo als die aangewezen zijn bij het Staatsblad van Nederlandsch Indie van 1851, n°. 28.

Bij Koninklijk besluit van 5 December 1851, n°. 28, werd het Indisch Bestuur gemagtigd tot de aanstelling van eenen adsistent-resident voor het regentschap Madja Lengka (residentie Cheribon). Door de daarstelling in dat regentschap van drie nieuwe suiker-ondernemingen en de invoering der Braziliaansche koffijbereiding waren de werkzaamheden der controleurs zoodanig uitgebreid, dat van hen niet te vergen noch te verwachten was, dat zij aan al hunne veelomvattende verplichtingen naar eisch zouden voldoen.

De resident bevond zich op eenen afstand van 34 palen van de hoofdplaats van het regentschap, en kon zich, uit hoofde van zijne menigvuldige andere werkzaamheden, niet dan zelden derwaarts begeven, althans zich niet inlaten met de details van de verschillende dienstaangelegenheden.

Verkeerdheden en misbruiken waren in die afdeeling door gemis van voldoende Europeesch toezigt dan ook ingeslopen. Wel waren maatregelen daartegen genomen, doch vreesde men den terugkeer daarvan, zoolang het regentschap als het ware aan zich zelf overgelaten bleef.

Daarbij voegde zich nog dat te Madja Lengka, als een uitvloeisel der nieuwe wetgeving, een landraad is daargesteld, als ook dat in dat regentschap nog veel in het belang van landbouw en nijverheid gedaan kon worden, hetwelk uit gebrek aan leiding en toezigt achterwege moest blijven.

Dit waren hoofdzakelijk de gronden, welke tot de plaatsing van eenen adsistent-resident aldaar hebben geleid.

Reeds in vroegere jaren was de vraag geopperd, of een in der tijd aan den sultan van Djokjokarta toebehoord hebbend en in die residentie gelegen stuks gronds, gemeenlijk bekend onder den naam van Nangoelan en hetwelk in 1832 aan den Lande vervallen was verklaard, al dan niet aan genoemden vorst behoorde te worden teruggegeven.

Die vraag was bevestigend beantwoord, op grond dat genoemd land behoorde tot het gebied, hetwelk, bij de acte van 3 November 1830, aan het hof van Djokjokarta werd afgestaan, en dat, in het daarop volgend jaar, in strijd met de overeenkomst over hetzelfde ter gunste van eenen onafhankelijken prins van Djokjokarta (pangerang adipatti *Praboe Nigrat*) werd beschikt.

Redenen van politieken aard verhinderden de Regering om destijds in dien zin te beschik-

ken, doch, om zooveel mogelijk den sultan het gemis van dit land, hetwelk sedert 1832 van gouvernementewege beheerd werd, te vergoeden, werden verscheidene posten, die anders ten laste van dien vorst zouden zijn gebleven, op de inkomsten van Nangoelan afgeschreven. Dit duurde alzoo voort, tot dat in 1851 de quaestie op nieuw werd geopend, met dat gevolg, dat op 1 November van dat jaar met den sultan van Djokjokarta, betreffende den afstand van meergenoemd landgoed, eene overeenkomst werd gesloten, welke bij besluit van 5 December daaraanvolgende, n°. 7, werd bekrachtigd.

BUITENBEZITTINGEN.

Door verkregen meerdere kennis van de aardrijks- en staatkundige aangelegenheden van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, was de Regering in de mogelijkheid om eene omschrijving van de territoriale indeeling van het tot dat gouvernement behoorende gebied vast te stellen, ook ter voorkoming van onzekerheid ten aanzien van het regtsgebied, onder hetwelk de betrokken ingezetenen behooren, en dus om te strekken tot rigtsnoer voor de betrokken gezagvoerders en regtbanken. Sedert lang, doch vooral in de laatste jaren, werd de dringende noodzakelijkheid gevoeld, om eene goede en volledige kaart te bezitten van de residentie Palembang waarvan de vervaardiging, door gebrek aan genoegzaam deskundig personeel, telkens moest worden uitgesteld.

Gebruik makende van eene zich daartoe voordoende gelegenheid, werd in 1851 de zamenstelling van eene zoodanige kaart opgedragen aan eenen officier der infanterie, die de vereischte opname (behoudens het ontmoeten van onvoorziene zwaarigheden) berekende binnen een jaar tijds te zullen beëindigen.

De noodzakelijkheid gebleken zijnde, om het beheer der mijndistricten Soengijleat en Marawang op het eiland Banka in het belang van de mijnwerken te splitsen, zoo werd in 1851 bepaald, dat het beheer dier districten, gerekend van 1 Januarij 1852, zou worden opgedragen aan twee afzonderlijke administrateurs, aan wie het noodige personeel werd toegevoegd.

In het belang der bevolking van dat eiland welke gedrukt ging zoowel onder de knevelarijen harer onbezoldigde hoofden als onder de nadeelige gevolgen eener onvoldoende politie, en ook omdat het Europeesch bestuur, onder de vroeger bestaande bepalingen, geen den minsten invloed op die onbezoldigde beambten konde uitoefenen, werd overgegaan tot eene reorganisatie, krachtens welke in elk der districten van genoemd eiland, onder genot eener billijke bezoldiging, één hoofd, met den titel van *demang*, met twee ondergeschikte hoofden en de noodige mindere beambten, zoude worden aangesteld.

Bevestiging van ons gezag zal buiten twijfel het gevolg zijn van dezen maatregel, als zullende bijdragen tot bevordering van orde en rust onder de inlandsche bevolking, tot eene meer gelijkmatige verdeeling der zoogenaamde heerediensten en tot het voorkomen van dergelijke woelingen als in de laatste jaren hadden plaats gehad, en die, eenmaal ontstaan zijnde, aanzienlijke sommen gelds vereischen om derzelve verderen loop te stuiten.

Ook werden de grenzen der districten Pankal Pinang, Soengijleat en Blinjoe, welke sedert 1835 veranderingen hadden ondergaan, teruggebracht op den voet bepaald bij art. 2 van het reglement op het beheer der residentie Banka (*Staatsblad* 1831, n°. 62).

§ 2. Oppervlakte.

Sedert het bekend worden van de in het verslag over 1849 opgenomene bevinding van den luitenant ter zee P. baron *Melville van Carnbee*, nopens de oppervlakte der Nederlandsche Oost-Indische bezittingen, zijn geene andere berekeningen ter kennis van de Regering gebracht.

B. Bevolking.

Wat het cijfer der bevolking van Nederlandsch Indie betreft, blijft de Regering nog altijd in het onzekere en vermog zij slechts eene betrekkelijke waarde hechten aan de staten, welke dienaangaande jaarlijks ontvangen worden, en te zamen zijn gesteld uit opgaven, deswege door de betrokken inlandsche en andere hoofden aan de plaatselijke autoriteiten ingediend.

In navolging van hetgeen vroeger is betracht, wordt hieronder een uit de laatst ontvangen opgaven zamengesteld overzicht aangeboden.

Men acht het niet ondienstig hier tevens de plaatsen aan te wijzen, waar bekende oorzaken eene vermindering of vermeerdering van het zielental merkbaar aan den dag bragten.

Zoo was voor Batavia in het vorige jaar het aantal vreemde Oosterlingen in het geheel niet, en dat der slaven onjuist opgegeven.

In de Preanger Regentschappen bedroeg de vermeerdering het aanzienlijk aantal van 31,401 zielen, waarvan echter 22,468 verkregen werden door eene betere telling.

Aldaar werden geboren	31,203 en
” overleden	23,350

—
 dus ook hierdoor eene vermeerdering van . . . . . 7,853 zielen.

Daarbij voegende, dat 13,585 zielen naar de Preanger en 12,390 uit die landen verhuisden, blijkt het genoegzaam, dat de vermeerdering geene bevreemding moet baren.

Eene bijzonderheid, waarop door den resident gewezen werd, is echter de zeer ongelijke verdeeling der bevolking in dat gewest. Zoo telt het regentschap

Tjianjoer	246,399	zielen	op	4476	vierk. palen, dat is	55	per vierk. paal.
Bandong	220,977	”	”	3357	”	”	” 66 ” ” ”
Soemadang	206,805	”	”	1571	”	”	” 131 ” ” ”
Soekapoera	45,476	”	”	3396	”	”	” 13 ” ” ”

wordende de oorzaak dezer ongelijke verhouding door den resident gezocht in gebeurtenissen van vroegere dagen, waardoor onder andere de bevolking zich meer naar het middengeeelte der Preanger zou hebben zamengedrongen.

De bevolking in eenige oostelijke en zuid-oostelijke districten leed in den loop van 1851 aan eene tijdelijke schaarschte van rijst, ontstaan door uitvoer naar de residentie Cheribon en door gedeeltelijke mislukking van den padie-oogst.

Het bestuur heeft echter dadelijk ten behoeve der noodlijdenden voorzieningmaatregelen genomen.

Ofschoon in de residentie Cheribon eene vermeerdering van 17,603 Javanen zou zijn waargenomen, had de resident de overtuiging, dat die opgave verre beneden de wezenlijkheid was, en zulks, omdat het bij de dessa-hoofden eene bekende gewoonte is, om de aangekomene nieuwelingen te verzwijgen, tot zoolang deze een aandeel in de sawa's bekomen, en mitsdien aan de heeren- en cultuurdiensten deel genomen hebben.

Het aantal Javanen wordt daarom geschat op minstens 600,000, terwijl slechts 580,959 opgegeven werden.

In de residentie Tagal, alwaar de bevolking volgens de ingekomen opgave in het geheel 262,475 zielen zoude bedragen, werd kort daarna eene nieuwe opname bewerkstelligd en bevonden dat dit aantal slechts 248,527 bedroeg.

In de laatste jaren is de bevolking van dit gewest jaarlijks verminderd. Misgewassen en de aldaar van af 1847 geheerscht hebbende epidemien worden als oorzaken daarvan opgegeven.

Daarentegen werd in 1851 in de residentie Pekalongan eene vermeerdering van bevolking waargenomen, tot een aantal van ruim 5000 zielen, door het terugkeeren van vroeger naar elders verhuisden en zelfs ook door de komst van nieuwelingen uit andere residentien.

Ook in de residentie Kadoe nam het cijfer der bevolking toe, deels door meerdere geboorten dan sterfgevallen (eene omstandigheid die echter schier overal werd waargenomen), deels door verhuizing van elders.

Van meer belang was echter de vermeerdering in de residentie Samarang, als bedragende bijna 26,800 zielen; eene vermeerdering waaruit mag worden afgeleid, dat de maatregelen door het bestuur genomen om in den toestand der bevolking verbetering te brengen doeltreffend hebben gewerkt.

Ofschoon evenzeer de mogelijkheid bestaat, dat dit meer voordeelige cijfer en deele verkregen is door eene meer juiste opname, valt daartegen echter het grootere aantal huwelijken, in vergelijking met vroeger, als een gunstig verschijnsel aan te voeren.

De verbeteringen door de Regering in deze residentie aangebragt, hoofdzakelijk in het graven van kanalen en verbetering der waterleidingen, en in het tegengaan en voorko-

men van knevelarijen en afpersingen door inlandsche hoofden en pachters, hebben den gunstigsten uitslag ten gevolge gehad.

De prijzen der eerste levensbehoefden, vergeleken met vroegere jaren, hebben eene belangrijke daling ondergaan; de veestapel der bevolking is vermeerderd; de meerdere voordeelen die zij van haren arbeid heeft getrokken, hebben de circulatie van geld doen toenemen, en haar daardoor in de gelegenheid gesteld om ruimschoots in hare behoeften te voorzien.

De toestand waarin de bevolking der residentie Samarang op het einde van 1851 verkeerde, stond dan ook geheel in omgekeerde reden tot die waarin zij zich in den aanvang van 1850 bevond, zoodat van de geheerscht hebbende ellende geene sporen meer waren overgebleven.

In de residentie Soerakarta hebben nimmer volkstellingen plaats gehad, omdat men geen mistrouwen bij de vorsten wilde doen ontstaan. Het cijfer der bevolking wordt aldaar vergelijkenderwijze verkregen. Volgens de laatste opgave was ook daar het bevolkingscijfer eerder toe- dan afgenomen, vermits de cholera in die streken in eenen geringen graad had gewoed, doch daarentegen vele huisgezinnen, die in 1850 door gebrek aan voedsel de aan Grobogan grenzende gedeelten van het Sockowatische en Gegattansche verlieten, in 1851 naar hunne dessa's zijn teruggekeerd.

De mindere bevolking voor 1851, in vergelijk met 1850, voor de residentie Djokjokarta opgegeven, moet aan eene meer nauwkeurige berekening worden geweten, vermits men ook daar de meening koestert, dat de bevolking in de laatste jaren eerder toe- dan afgenomen is.

Afgaande van de deswege van den resident van Madioen ontvangene berigten, is de bevolking in dat gewest gedurende 1851 met ruim 8000 zielen toegenomen, en zoude die vermeerdering moeten worden toegeschreven eensdeels aan den terugkeer van vele huisgezinnen, die in het begin van 1850 uit de afdeeling Ngawie verhuisd waren, en anderdeels aan het bijkomen van nieuwelingen van elders.

De toeneming der bevolking in de afdeeling Patjitan werd hoofdzakelijk toegeschreven aan meerdere geboorten dan sterfgevallen.

Bepaalde oorzaken voor de aanzienlijke vermeerdering in de residentie Kediri, werden niet opgegeven. Even als elders worden de staten aldaar door de inlandsche hoofden geleverd.

Evenmin valt ten aanzien der toeneming van de bevolking in de residentie Bagelen eenige bijzonderheid te vermelden; alleen werd ook aldaar een terugkeer van vroeger naar elders verhuisden waargenomen.

In de afdeeling Poerbolingo, residentie Banjoemaas, had in den loop van 1851, buiten voorkennis van het hoofd van het gewestelijk bestuur, eene volkstelling plaats, en moet aan die omstandigheid worden toegeschreven de buitengewone vermeerdering van ongeveer 16,000 zielen, welke, bij eene vergelijking van het bevolkingscijfer der geheele residentie op ultimo 1851 met dat op ultimo 1850, in het oog valt.

In tegenstelling met hetgeen ten aanzien van de bovengenoemde landschappen is aange- teekend, leverde eene gelijke vergelijking met 1850, voor de residentie Japara eene minderheid op van ruim 10,900 zielen.

Volgens de ingediende opgaven was de bevolking in de afdeelingen Pattie en Joana verminderd met 13,146 en 3662 zielen, en die van Japara en Koedoes daarentegen toegenomen met 3059 en 2759 zielen.

Die vermindering werd gedeeltelijk aan geheerscht hebbende ziekten toegeschreven.

Zoo ook wordt voor 1851 in de residentie Rembang eene vermindering van ruim 4,500 zielen waargenomen. Die vermindering bepaalde zich echter tot de afdeelingen Rembang en Toeban, zijnde de bevolking in de afdeelingen Bodjonegoro en Blora toegenomen.

Na een nauwkeurig onderzoek is echter gebleken, dat de bevolking in de afdeeling Toeban eer toe- dan afgenomen is, en dat deze tegenstrijdigheid haren oorsprong heeft in eene verkeerde opgave van het districtshoofd van Rengil, die de sterkte van zijn district in vroeger jaren hooger opgaf dan werkelijk het geval was.

De opgaven van het bevolkingscijfer in de residentie Soerabaja verdienen nog minder geloof dan elders, vermits daaronder begrepen zijn de opgaven der vorstendommen op Madura, op de nauwkeurigheid van welke niet kan worden gerekend.

Voor het voordeelige verschil van ruim 4000 zielen voor de residentie Passaroean is geene bijzondere reden opgegeven, en wordt met betrekking tot Bezoekie aangeteekend, dat van daar sedert 1850 geene nadere opgave van het cijfer der bevolking is ontvangen.

Ten aanzien der buitenbezittingen wordt weder gerefereerd aan het Verslag over 1849.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Middelen van beheer.

EERSTE AFDEELING.

ORGANISATIE EN STAAT WAARIN ZIJ ZICH BEVINDEN.

A. Opperbeheer.§ 1. *Gouverneur-Generaal.*

Bij Koninklijk besluit van 21 Januarij 1851, n°. 66, werd in plaats van den op 30 December 1850 in Nederland overleden heer mr. *G. J. Bruce*, tot Gouverneur-Generaal over Nederlandsch Indie benoemd de heer mr. *A. J. Duijmaer van Twist*, destijds Voorzitter der Tweede Kamer van de Staten-Generaal.

Op den 10den Mei daaraanvolgende ter hoofdplaats Batavia aangekomen, nam de nieuw benoemde Gouverneur-Generaal op den 12den dier maand het bestuur over Nederlandsch Indie en het opperbevel over de land- en zeemagt beoosten de Kaap de Goede Hoop over uit handen van den aftredenden Landvoogd, den Minister van Staat *J. J. Rochussen*, die op den 27sten September van hetzelfde jaar de terugreis naar het Vaderland aannam.

Lettende op het meerdere werk en voor den Gouverneur-Generaal, en voor de algemeene secretarie, voortvloeiende uit de uitwerking van de door hem genomen beschikkingen in den vorm van *besluiten*, vergeleken met de uitwerking dier beschikkingen, in den vorm der *apostillaire dispositien*, en uit aanmerking van de wenschelijkheid der vermindering van de bemoeijenissen van den Gouverneur-Generaal, en van het schrijfwerk ter genoemde secretarie in de gevallen waar zij mogelijk is, zonder aan de verplichtingen van het Hoofd des Bestuurs te kort te doen, werd bepaald, dat, onder anderen, bij *apostillaire dispositien* zullen geschieden de benoemingen tot ondergeschikte ambten, beneden den rang van commies op de bezoldiging van f 150 's maands; tot ambachtslieden bij 's Lands constructie-winkels; opziens van den waterstaat en 's Lands gebouwen, en tot andere posten van dergelijken aard; zoomede alle verdere voor zoodanige afdoening vatbare personele beschikkingen, omtrent de in die posten geplaatste personen, bijv. het verleenen van binnenlandsch verlof, wachtgeld, ontslag, pensioen enz.

In het begin der maand October 1851 vestigde Gouverneur-Generaal zijn hoofdverblijf te Buitenzorg.

Vermits om finantiele redenen bedenkelijk scheen, de algemeene secretarie derwaarts te verplaatsen, werd gezorgd voor eene dagelijksche gemeenschap met dit bureau, op zoodanigen voet als leiden kon, om alle oponthoud in de behandeling van zaken te voorkomen.

De ondervinding leerde al spoedig, dat dit doel in gewone omstandigheden naar behooren kon worden bereikt.

Eenmaal 's maands, en wel tegen het vertrek van de overlandpost, begaf de Gouverneur-Generaal zich echter naar Batavia, zoowel om hen die zulks verlangden, in de gelegenheid te stellen, hem persoonlijk hunne belangen voor te dragen, als om gedurende eenige dagen de meer spoedvereischende behandeling van de voor de landmail bestemde stukken in de hand te werken.

§ 2. *Raad van Indie.*

Het bleek den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal, dat de Raad van Nederlandsch Indie in de laatste jaren niet meer vergaderde dan buitengewoon en door den Gouverneur-Generaal zelven daartoe geconvoceerd, en dat, buiten dat geval, geene adviezen *in rade* meer werden uitgebragt.

Het gevolg daarvan was, dat de Gouverneur-Generaal in den regel *facto* verstoken bleef van zijn *regt* om *collegiale* adviezen te vragen, en de beraadslagingen van den Raad bij te wonen, ook zonder daaraan deel te nemen.

Die toestand kwam voor niet wel in het belang van den Lande te zijn, daar het niet te betwijfelen viel, dat over het algemeen, en bij regerings-collegien in het bijzonder, in alle zaken van eenig gewigt, collective adviezen de voorkeur verdienen boven individuele adviezen, uit hoofde bij onderlinge beraadslaging en overweging eene nuttige wisseling van

gedachten grooter waarborgen oplevert voor eene grondige behandeling van zaken, dan bij individuele beschouwingen, die als van zelf meer tot eenzijdigheid aanleiding geven.

De Gouverneur-Generaal, aarzelde dan ook niet te verklaren, dat een collegiaal advies van den Raad voor hem meerdere waarde zou bezitten dan dat van ieder der leden afzonderlijk, zonder wisseling van gedachten uitgebragt, en werd dienvolgens aangenomen, dat de Raad van Indie in het vervolg meer in den regel in rade zijn gevoelen zoude uitbrengen.

Daardoor werd echter noodzakelijk de aanstelling van eenen adjunct-secretaris van het Gouvernement, speciaal om, in verband met de bovenbedoelde verandering in den vorm van 's Raads adviezen, aan denzelve te worden toegevoegd. Later moest men nog overgaan tot de benoeming van eenen 2den commies, bestemd om tot hulp te dienen aan den fungerenden secretaris van den Raad.

Volgens de bestaande bepalingen wordt de Raad van Nederlandsch Indie door den Gouverneur-Generaal geraadpleegd in alle zaken, behalve:

a. die, waaromtrent zulks wegens de volstreckte ontwijfelbaarheid of de min belangrijkheid voor overbodig is te houden;

b. die betrekking hebben tot de land- en zeemagt;

c. spoedvereischende zaken zonder onderscheid.

Het kwam den Gouverneur-Generaal echter wenschelijk voor, omtrent het raadplegen van den Raad vaste beginselen aan te nemen, de strekking hebbende om af te bakenen:

1°. de zaken, welke gevoegelijk kunnen worden afgedaan, zonder raadpleging van den Raad;

2°. de zaken waaromtrent de Raad dient gehoord te worden;

a. buiten rade;

b. in rade.

De Raad deswege gehoord zijnde, werd in overeenstemming met denzelve, en in verband met de bestaande voorschriften, een en ander in beginsel geregeld.

De Raad was tot dusver slechts gehouden twee maal 's weeks te vergaderen, doch vereenigde zich wijders in buitengewone vergadering zoo dikwerf de Gouverneur-Generaal of zijn plaatsbekleeder dan wel de vice-president zulks noodig achtte.

Uit hoofde van de talrijkheid der voor behandeling in rade bestemd wordende stukken, en de onmogelijkheid om die bij het houden van slechts twee vergaderingen in de week met den noodigen spoed af te doen, besloot de Raad, om, zich houdende aan de bepaling van twee gewone vergaderingen, echter zoo dikwerf buitengewoon te vergaderen, als in het belang eener spoedige en geregelde afdoening van zaken wenschelijk zou voorkomen.

Bij den aanvang van 1851 was de Raad van Indie zamengesteld als volgt:

mr. *J. F. W. van Nes*, vice-president (destijds nog niet uit Nederland aangekomen);

C. S. W. graaf van *Hogendorp*,

J. du Puy,

jhr. *J. P. Cornets de Groot*,

J. P. C. Ruloffs, staatsraad in buitengewone dienst,

} leden.

Krachtens de daartoe door Zijne Majesteit den Koning verleende magtiging, werd bij besluit van den Minister van Staat, Gouverneur-Generaal, van 4 Maart 1851, n°. 1, aan het raadslid jhr. *J. P. Cornets de Groot*, op het daartoe door hem gedaan verzoek, verleend een eervol ontslag uit 's Lands dienst, onder toekenning van pensioen, en onder dankbetuiging, namens Zijne Majesteit, voor zijne den Lande bewezen diensten.

In de door dit ontslag ontstane vacature werd, mede krachtens eene daartoe verkregen Koninklijke magtiging, voorloopig voorzien door aan den heer mr. *C. Visscher*, in afwachting der definitive benoeming van een lid in den Raad van Indie, zitting in dien Raad te

verleenen, bij welke gelegenheid aan dezelve tevens een eervol ontslag werd verleend uit de door hem bekleed wordende betrekking van algemeenen secretaris.

Gelijktijdig met den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal in Indie aangekomen, aanvaardde de nieuw benoemde vice-president van den Raad van Indie, mr. *J. F. W. van Nes*, op den 12den Mei 1851, deze zijne nieuwe functien.

Ook het lid van den Raad van Indie *J. du Puy*, bekwam in Julij 1851, op het, daartoe door hem gedaan verzoek, en na verkregen magtiging des Konings, een eervol ontslag uit 's Lands dienst, onder dankbetuiging voor de door hem aan den Lande bewezene diensten en onder toekenning van pensioen.

Bij Koninklijk besluit van 17 Junij 1851, n°. 86, volgde de definitive benoeming van den heer mr. *C. Visscher* tot lid in meergenoemden Raad.

In het laatst der maand December van hetzelfde jaar erlangde de heer mr. *P. Mijer*, laatstelijk procureur-generaal bij het Hoog Gerechtshof van Nederlandsch Indie, krachtens 's Konings besluit van 9 October te voren, n°. 56, als lid zitting in dien Raad.

Als een gevolg van een en ander, was de Raad van Nederlandsch Indie, op ultimo December 1851, zamengesteld als volgt:

mr. *J. F. W. van Nes*, vice-president;

C. S. W. graaf van *Hogendorp*,

J. P. C. Ruloffs, staatsraad in buitengewone dienst,

mr. *C. Visscher*,

mr. *P. Mijer*,

} leden.

§ 3. *Algemeene secretarie.*

Gelijk hierboven is aangeteekend, werd in Maart 1851 aan den heer mr. *C. Visscher* een eervol ontslag verleend als algemeenen secretaris.

Reeds tijdens het bestuur van den in 1851 afgetreden Gouverneur-Generaal tot de waarneming dier functien geroepen, werd de heer mr. *A. Prins*, raadsheer in het Hoog Gerechtshof van Nederlandsch Indie, kort na de optreding van den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal, in dezelve bevestigd.

Vermits de algemeene secretaris gelijktijdig met den Gouverneur-Generaal zijn hoofdverblijf te Buitenzorg moest vestigen, werd het dagelijksch toezigt over de werkzaamheden ter algemeene secretarie toevertrouwd aan den eersten-adjunct secretaris van het Gouvernement.

B. Gewestelijk algemeen beheer.

Het Reglement op het Binnenlandsche Bestuur en dat der Finantien op Java, gearresteerd bij besluit van commissarissen-generaal van Nederlandsch Indie, van den 9den Januarij 1819, n°. 3, en opgenomen in het Indisch Staatsblad van dat jaar onder n°. 16, bevat de organieke bepalingen betreffende de attributen der hoofden van gewestelijk bestuur.

Die bepalingen ondergingen in 1851 geene andere wijzingen, dan die welke opgenomen zijn in het Indisch Staatsblad van dat jaar, n°. 20, waarbij hun de bevoegdheid werd ontzegd, om, zonder magtiging van den Gouverneur-Generaal, bij de verantwoording van stedelijke fondsen, posten boven de f 200 in uitgaaf te brengen; en n°. 48, waarbij bepaald werd, dat de bevoegdheid, onder anderen van de hoofden van gewestelijk bestuur, om bij vacature van plaatsen van klerken en mindere geëmploijeerden daarin op zoodanige wijze te voorzien, als met 's Lands dienst het meest overeenstemmend wordt geacht, zich in den vervolge zou uitstrekken tot de aanstelling van klerken en mindere geëmploijeerden op een tractement van f120 'smaands en minder. Bij die gelegenheid werden ook ingetrokken al de formatien van het personeel beneden den rang van commies op de bureaux van gewestelijk bestuur, met bepaling van een maximum van f120 voor de bezoldiging van klerken.

Nog werd bij het tweede gedeelte van het besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indie van 22 Augustus 1851, n°. 21 (*Indisch Staatsblad* n°. 42), eene contrôle daargesteld over benoemingen en ontslag van beambten in het algemeen, welke niet door den Gouverneur-Generaal geschieden.

In het belang van de dienst bij het gewestelijk bestuur van Batavia, en in het bijzonder

tot betere handhaving der politie in die residentie, werd, tegen intrekking van den post van hoofdcommies op het bureau van den resident, aan dezen toegevoegd een *adsistent-resident van politie*, met bepaling dat de ambtenaar, den titel voerende van adsistent-resident van Batavia, zich voortaan onverdeeld zou wijden aan de dienst in de *Ommelanden van Batavia*.

BUITENBEZITTINGEN.

In November 1851 werd vastgesteld, dat de residentie Palembang, wat het binnenlandsch bestuur aangaat, voortaan niet meer in haar geheel door middel van eenen eenigen inlandschen ambtenaar, onder toezigt van den resident, zou worden bestuurd, maar, verdeeld in vijf afdeelingen, onder oppertoezigt van den resident en onder toezigt van Europeesche ambtenaren (adsistent-residenten en controleurs), zal worden bestuurd door divisiehoofden; wat de Palembangische binnenlanden aangaat, zooveel mogelijk gekozen uit de eigene hoofden der bevolking.

C. Militair Beheer.

I. LANDMAGT.

§ 1. *Kommandement.*

Behoudens het aan den Gouverneur-Generaal opgedragen opperbevel, is het kommandement van het leger, tot in de laatste dagen van 1851, verbleven in handen van *Z. D. H. Karel Bernhard Hertog van Saksen-Weimar-Eisenach*, als wanneer H. D. gebruik maakte van een tot herstel van gezondheid bekomen verlof naar Nederland.

Het kommandement ging dien ten gevolge tijdelijk over in handen van den generaal-majoor titulair *P. Bakker*, die, na zijne terugkomst van verlof uit Nederland, ter beschikking was gesteld van het militair departement tot het doen van inspectien zoo op als buiten Java.

Als eene bijzonderheid, welke met het bevel over het leger, in een naanw verband staat, kan worden gewag gemaakt van de oprigting van eenen Raad van Verdediging voor Nederlandsch Indie, om den kommandant voor te lichten in die gevallen waarin zulks wenschelijk wordt geoordeeld.

Nadat reeds in het vorige jaar de noodzakelijkheid tot de oprigting van een dusdanig adviserend ligchaam door het militair departement betoogd, en zoowel door het Opperbestuur in Nederland als door de Regering in Indie erkend was, is voor hetzelfde in 1851 een reglement gearresteerd en zijn de leden voor dien raad, die bij het einde van dat jaar zijne werkzaamheden had aangevangen, benoemd geworden.

Om de dagelijksche bemoeijing van het Gouvernement met zoodanige zaken, als vatbaar zijn om in den regel buiten die bemoeijenis te worden afgedaan, te doen ophouden, en daar het voorkwam, dat het toestaan en intrekken van delegatien van officieren enz., overeenkomstig de reeds bestaande en nader vast te stellen regelen, tot die zaken behoort, werd bepaald, dat de kommandant van het leger bevoegd zal zijn, om, voor zooveel zijn departement aangaat, op de ter zake ingediende verzoekschriften te beschikken.

§ 2. *Algemeen beheer en bijzonderheden omtrent de onderscheidene takken van militaire dienst.*

Ten gevolge van de reeds in het vorig Verslag vermelde reorganisatie van den generaal staf, werd deze te zamen gesteld als volgt:

een chef, met den rang van kolonel;

» souschef, luitenant-kolonel of majoor.

1ste bureau:

een kapitein der infanterie, chef;

» 1ste of 2de luitenant, adjoinct;

2de bureau:

een kapitein der infanterie, chef;

» 1ste of 2de luitenant, adjoinct;

3de bureau :

- een kapitein der artillerie, chef ;
 » 1ste of 2de luitenant, adjoint ;

4de bureau :

- een onder-intendant 2de klasse, chef ;
 » assurant of adjunct-intendant, adjoint ;
 » officier van den generalen staf ter Westkust van Sumatra (1ste luitenant of kapitein) ;
 » archivarius en verder personeel ;
 » rijks-advocaat als adviseur.

Later werd bij besluit van 16 November 1851 nog bepaald, dat de sous-chef van den staf organiek zal zijn majoor, in stede van majoor of luitenant-kolonel.

Tevens werd bij de zamenstelling bepaald :

dat, doordien er geen eigenlijk generale staf in het Nederlandsch-Indisch leger bestaat ; de officieren van den staf, gelijk vroeger reeds gezegd is, getrokken zullen worden uit de onderscheidene wapens of diensten, en, met behoud van de uniform, daartoe blijven behooren ;

dat de chef en sous-chef alleen de generale staf-uniform zullen dragen, en ophouden tot eenig ander deel van het leger te behooren ; en

dat wanneer een chef van eenig bureau bepaald komt te ontbreken en het goed wordt geacht den adjunct in zijne plaats te doen optreden, deze gedurende dat ad-interim in het tractement van den chef gesteld en in zijne dienst als adjunct vervangen zal worden.

Met 1 Januarij 1851 trad in werking de bij besluit van 6 December te voren, n°. 10, gemaakte bepaling, ten gevolge waarvan alle vroeger onder civiel beheer staande militaire gebouwen onder het opzicht der genie terugkeerden. Hare werkzaamheden werden hierdoor aanmerkelijk vermeerderd.

De bezwaren, ondervonden door het belasten van civile ambtenaren met de uitbetalingen der werkloonen enz. bij de gewone geniewerken, stelden de noodzakelijkheid daar, om de deswege sedert 1831 gevolgde bepalingen te wijzigen, en werd, op voorstel van het militair departement, bepaald, dat die betalingen even als bij de buitengewone werken, voortaan uitsluitend zullen plaats hebben door daartoe aan te wijzen onder-officieren.

De opkomst van vrijwillige werklieden bij de fortificatie-werken te Soerabaja was reeds in den aanvang van 1851 zoo aanmerkelijk, dat de resident, in overleg met den eerstaanwezenden officier der genie, het aantal gedwongene koelies kon terugbrengen tot op 50 man daags, terwijl zelfs deze zeer gevoegelijk hadden kunnen worden gemist, ware het niet dat genoemde officier in de eerste tijden eenige lieden noodig had, die voortdurend hetzelfde werk moesten verrigten, zoo als het opbergen van gereedschappen als anderzins, voor hetwelk moeilijk dagelijks andere personen gebezigd konden worden.

Aangezien volgens het oordeel van den resident, de inlandsche hoofden eer tegen dan voor het wèl slagen van de werving van de vrije koelies zijn, omdat zij zich uit de gedwongene koelielevering wel eens voordeelen weten te verschaffen door het verleenen van vrijstellingen enz., zonder dat zulks geheel en al belet kon worden, was die hoofd-ambtenaar van gevoelen, dat men nog betere resultaten van den onderwerpelyken maatregel erlangen zou, wanneer de gedwongene levering geheel ophield en daardoor alle onderhandsche tegenwerking van zelf vervallen zou.

Sedert een geruimen tijd geschiedde reeds geene gedwongen koelielevering meer ten behoeve der buitengewone geniewerken te Batavia, Samarang, Willem I en Ngawie, terwijl men te Tjilatjap, ter erlanging van het noodige aantal lieden, nog de tusschenkomst van het civiel bestuur noodig had. Maar ook dàar, even als te Soerabaja, werd het milde beginsel, door de Regering aangenomen, van lieverlede beter begrepen en toegepast, met dat gevolg, dat het aantal vrijwilligers, dat te Soerabaja in December 1850 reeds 1332 bedroeg, ook te Tjilatjap, onder ultimo November te voren, tot 454 geklommen was.

De directeur der genie berigtte voorts, dat de door hem gegevene voorschriften, zoowel tot het aannemen van koelies voor den dag, als tot het werven van zoodanige vrijwilligers,

die zich overeenkomstig de adat en op de wijze, zoo als op vele landbouw-ondernemingen plaats vindt, voor een jaar verbinden, met een goed gevolg werd bekroond en deden verwachten, dat spoedig alle buitengewone defensiewerken, genoegzaam van vrijwillig werkvolk zouden voorzien zijn, en zich bij elk derzelve eene koeliebevolking, aan zekeren band gelegd, zou hebben gevestigd, die de vrees zou doen verdwijnen van bij veranderde omstandigheden op eens van werkvolk beroofd te zullen zijn.

In dien stand van zaken ging de Minister van Staat, Gouverneur-Generaal, over tot het nemen van een besluit, waarbij:

1°. onder verklaring, dat alle verleende magtigingen tot het leveren van koelies, bij wijze van verplichte dienst, ten behoeve der buitengewone fortificatiewerken op Java en het maritiem etablissement te Soerabaja, vervallen waren, de levering van koelies op die wijze voor genoemde werken voor den vervolge geheel werd verboden, ten ware in sommige gevallen de magtiging daartoe van den Gouverneur-Generaal mogt worden verkregen, welke echter niet dan bij volstreckte noodzakelijkheid zou mogen worden aangevraagd, onder gehoudenheid van het militair departement, om, alvorens voorstellen tot oproeping van koelies te doen, de eerste burgerlijke ambtenaren in de gewesten, van waar zij verlangd mogten worden, te raadplegen over de mogelijkheid van de levering, in verband met de diensten welke tot andere einden van de bevolking gevorderd worden;

2°. de betrokkene residenten en alle verdere autoriteiten, wien het aangaat, verantwoordelijk werden gesteld, dat geene gedwongene levering van koelies, ten behoeve der boven bedoelde werken, plaats vinde onder de benaming van vrijwillige aanbieding van arbeid, of onder welk ander voorwendsel ook;

3°. het militair departement werd aangeschreven, om te blijven betrachten de reeds vroeger gedane aanbeveling om te zorgen, dat men bij de defensiewerken niet eente groot getal arbeiders in dienst neme en houde, maar hun aantal allengs zooveel mogelijk verminderen, naar mate de middelen van bestaan der bevolking weder vermeerderen; en zulks om te verhoeden, dat op eenmaal een te groot getal koelies buiten arbeid en verdiensten gerake bij de naderende voltoojing der werken; en

4°. het militair departement en den betrokkenen hoofden van gewestelijk bestuur werd aanbevolen, om, voor zooveel de fortificatiewerken betreft, in onderling overleg te trachten, naar gelang zich de gelegenheid mogt aanbieden, het dagloon voor de vrijwillige koelies bij 's Lands buitengewone werken, waar dit welligt hooger dan noodig is, te verminderen, even als te Salatiga en te Ambarawa, waar het loon van 30 op 25 duiten daags was teruggebracht, terwijl hetzelfde te Ngawie slechts 20 duiten bedroeg.

Door het in dienst blijven der meeste burgerlijke opzieners bij de genie, kon de in het vorige jaar vastgestelde formatie nog niet in haar geheel worden ingevoerd, en bleven er bij dat wapen een zeker aantal militaire opzieners ontbreken.

Dit gebrek van personeel, te meer gevoeld doordien de werkzaamheden waren toegenomen, gaf aanleiding tot het door het militair departement gedaan voorstel, om tijdelijk vier adspirant-betaalmeesters bij de genie te plaatsen voor de waarneming van administratieve betrekkingen; in welk voorstel dan ook is getreden.

In de nabijheid van de provisionele lithographische drukkerij der genie, werd de oprigting van een instrumentmakerswinkel noodzakelijk geacht, en mitsdien daartoe magtiging verleend.

De in het vorige jaar voorloopig in werking gebragte instructie voor den chef van het wapen der artillerie werd in 1851 definitief vastgesteld.

De daaraan bestaande behoefte gaf voorts aanleiding tot het ontwerpen van voorloopige instructien voor:

de kommandanten der artillerie op Java en Sumatra's Westkust;

de kommandanten der artillerie op de buitenbezittingen; en

voor de magazijnmeesters der artillerie; met bepaling, dat dezelve, na één jaar te hebben gewerkt, ter definitive vaststelling, moeten worden aangeboden.

Aan het personeel bij het hoofdbureau der artillerie werd in 1851 eene noodzakelijke uitbreiding gegeven.

In Indie hield de artillerie zich ook onledig met het nemen van proeven met de walbus enz, ter verkrijging van een doelmatig scherpschutters-wapen.

Voor het wapen der artillerie, was het jaar 1851 voorts belangrijk door het onder militair beheer brengen van den artillerie-constructie-winkel te Soerabaja. (Zie vorig Verslag.)

Hierbij kan nog worden gevoegd, dat in 1851 de vroeger ondervondene gebrekkige levering van constructie-hout voor dien winkel zeer ter harte werd genomen.

Om te dien aanzien maatregelen te beramen en vast te stellen, werd eene commissie benoemd, en bij het einde van het jaar waren de gunstige uitkomsten reeds merkbaar; zoodat die aangelegenheid kon beschouwd worden als aanvankelijk goed te zijn geregeld.

Ook werd magtiging verleend om aan elken 1sten of 2den luitenant der artillerie, geëmploijeerd bij het hoofdbureau van dat wapen, eene toelage te verleen van f 45 of f 35 's maands.

Voor het wapen der artillerie in Oost-Indie werd het steeds van groot belang geacht, om zoo spoedig mogelijk bekend te zijn met de vorderingen welke de artilleriewetenschap allengskens in het moederland maakt; met de wijzigingen die in hetzelfde, in verband met die vorderingen, in het materieel en in de bepalingen en reglementen voor de dienst van het personeel gebragt worden; zoo ook met de resultaten, welke bij de verschillende proefnemingen en werkdadige oefeningen worden verkregen.

Om dat doel te bereiken werden ook in 1851 maatregelen genomen, onder anderen door bespoedigde overzending per landmail zoowel van daartoe betrekkelijke tijdschriften van Nederlandschen en vreemden oorsprong, als andere bescheiden.

Bij de geneeskundige dienst viel in 1851 weinig belangrijks voor.

Er werd bepaald, dat, zoolang een officier van gezondheid der 1ste klasse belast zal zijn met het geven van onderwijs in de genees- en heilkunde aan de inlandsche élèves te Batavia, de formatie van het personeel der geneeskundige dienst met één officier van dien rang zal worden overschreden.

Uit aanmerking van de erkende billijkheid om aan de dirigerende officieren van gezondheid te vergoeden de uitgaven, welke zij wegens schrijfloonen en schrijfbehoeften hebben te bestrijden, ter zake van hunne bemoeienis met de burgerlijke geneeskundige dienst, werd magtiging verstrekt aan hen deswege eene toelage te verleen.

In 1851 werd een hoofdofficier voor het wapen der cavalerie uit Nederland naar Indie gezonden, ten einde als chef van hetzelfde te kunnen optreden zoodra de toenmalige kommandant de dienst zoude hebben verlaten.

Reeds vroeger was de ondoelmatigheid erkend van het in dienst nemen van inlanders bij het regiment cavalerie.

In 1851 werd daarop bijzonder de aandacht gevestigd, met dat gevolg, dat een voorstel van het militair departement, om geene andere dan Europeesche manschappen bij de cavalerie in te deelen, werd goedgekeurd.

Op de in het vorige jaar ingediende voorstellen tot weder-oprigting van het in de laatste jaren in het algemeen tableau van formatie van het leger voor memorie gevoerde 11de bataillon infanterie, werd door Zijne Majesteit eene beschikking genomen, en dien ten gevolge in Indie magtiging verleend om dat bataillon op te rigten.

Op den 16den October 1851, deelde de kommandant van het leger mede, dat hetzelfde in zijn geheel was zamengesteld.

Ook werd in 1851 de formatie geregeld van de militaire magt ter Westkust van Sumatra.

Op grond van het bestaande gebrek aan luitnants bij het wapen der infanterie, zoo ook aan geschikte adspiranten voor den officiersrang, werd door de Indische Regering aan het Opperbestuur in overweging gegeven, de overplaatsing naar Indie van zoodanige adspiranten aan te moedigen en, zoo mogelijk, jaarlijks een twintigtal jonge lieden, die bij het leger hier te lande naar den officiersrang hadden geadspireerd, uit te zenden.

Daartoe bestond echter geene gelegenheid, uit hoofde hier te lande geene vrijwilligers, dingende naar den rang van officier, meer werden aangenomen, en alzoo het personeel, hetwelk voor de bedoelde uitzending in aanmerking zou kunnen komen, niet aanwezig was.

Vóór de ontvangst van de genoemde aanvragen der Indische Regering was evenwel hier te lande reeds besloten, om, ten einde aan menigvuldige aanvragen te kunnen voldoen, en te gelijk het Indische leger steeds van degelijke en beschaafde onder-officieren te kunnen voorzien, het getal jongelingen voor het leger in Oost-Indie bij het instructie-bataillon te Kampen met 30 te vermeerderen en alzoo tot 60 te brengen.

Ten gevolge dezer tot stand gebragte wijziging, rekt men, dat het instructie-bataillon in den regel jaarlijks een *dertigtal* onder-officieren voor het Indische leger zal kunnen opleveren, waarvan tevens het gevolg zal zijn, dat in het vervolg dat leger voorzien zal zijn van een grooter aantal personen, geschikt om tot 2de luitnants te worden bevorderd.

Uit hoofde van het voortdurend gebrek aan goede horenblazers, werd, met wijziging der bestaande formatie, volgens welke alleen korporaal-horenblazers waren toegestaan, bepaald, dat zij ook tot den rang van sergeant en sergeant-majoor kunnen worden bevorderd.

Aan de officieren van het leger werd, op voorstel van het militair departement, de bevoegdheid toegekend, om zich voor hunne oefeningen in het gebruik van vuurwapenen, uit de magazijnen van oorlog, Samarangsch jagtkruid, slaghoedjes en oud lood, tegen tariefsprijs zonder de bepaalde verhooging, te doen verstrekken.

Naar aanleiding van het onstaatkundige dat er in gelegen is, om den Europeschen soldaat door ootereende straffen in het oog van den inlander te vernederen, werd de bij het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande voorkomende straf van slagen voor militairen, onverschillig van welken landaard, in geheel Nederlandsch Indie afgeschaft (*Staatsblad van Nederlandsch Indie* n°. 31).

De vroeger bestaande bepaling, dat adspiranten naar den officiersrang niet te ver in jaren mogten zijn gevorderd, was zeer onbestemd, en werd daarom, ten einde die verordening te verduidelijken, nader bepaald, dat onder-officieren, die den ouderdom van 29 jaren bereikt hebben, niet anders dan in buitengewone gevallen tot het afleggen van het officiers-examen zullen mogen worden toegelaten, en dat in den regel de ouderdom van 30 jaren eene verhindering is, om tot officier te worden bevorderd.

§ 3. Gewestelijk beheer.

De dringende noodzakelijkheid gebleken zijnde, om aan den plaatselijken staf te Samarang en te Soerabaja een 1sten of 2den luitenant toe te voegen, werd de magtiging om daartoe over te gaan, verleend, met bepaling dat die officieren van de infanterie moeten worden gedetacheerd, zonder bij hun corps te worden vervangen.

§ 4. Zamenstelling en voltaligheid van het leger.

Het, Nederlandsch-Indisch leger bestond op ultimo December 1851 uit 991 officieren, waaronder die der geneeskundige dienst, en 20,316 onder-officieren en manschappen.

Ter voortdurende verbetering van het gehalte der uit Nederland tot aanvulling van het Indische leger uitgezonden wordende soldaten, onder-officieren en korporaa's, werd bij Koninklijk besluit van den 6den Februarij 1851, n°. 63, onder anderen bepaald, dat ter bijeenbrenging van de gedurende 1851 naar Oost-Indie uit te zenden militairen zouden worden aangevorven rekruten buiten het leger in Nederland, en tevens aan militairen van dat leger de gelegenheid zou worden aangeboden, om in koloniale dienst over te gaan, terwijl onder deze laatsten zouden worden begrepen eenige voor bevordering aanbevelingswaardige onder-officieren en korporaa's voor de wapens der infanterie en artillerie.

Gelijktijdig werd ook, in overleg met het Departement van Oorlog hier te lande, besloten te beproeven, het eerstbedoelde middel, namelijk de werving van rekruten, buiten het leger ten uitvoer te leggen, onder de navolgende bepalingen:

dat, even als reeds sedert eenigen tijd tot de koloniale dienst niet meer werden toegelaten manschappen ontslagen met een paspoort van de 2de soort, voor die dienst zouden worden geweigerd:

- a. alle vreemde deserteurs;
- b. alle militairen der 2de klasse van het Nederlandsch leger;
- c. alle gewezen militairen, die vroeger veroordeeld zijn tot vervallen-verklaring van den militairen stand; en
- d. alle rekruten, wier fysiek hen zou verhinderen om voor het leger in Nederland te worden aangenomen,

zoodat de werving buiten het leger alleen zou worden uitgestrekt tot zoodanige Nederlanders en vreemdelingen, die, ook wat hun moreel betreft, van voldoende papieren voorzien zijn, en die voorts, wat hun fysiek betreft, de noodige geschiktheid zouden hebben om bij het Nederlandsche leger te worden toegelaten.

Bij deze maatregelen voegde zich nog die om, zoo als reeds boven is vermeld, het instructie-bataillon te Kampen, tot aankweeking en opleiding van korporaa's en onder-officieren der infanterie, ook voor het Indische leger dienstbaar te maken.

Voor 1851 werd het bepaalde aantal soldaten verkregen.

§ 5. *Inrigtingen tot het leger betrekkelijk.*

a. Voor stoffelijke behoeften.

Magazijnen.

Met opzigt tot de magazijnen valt, wat het dienstjaar 1851 betreft, weinig te vermelden. Eenige kooplieden te Batavia dienden een adres in, waarbij zij het verzoek deden, om het aan particulieren toebehoorende buskruid weder, even als vroeger, in het buskruidmagazijn binnen de stad Batavia te mogen doen opbergen, en zulks omdat zij ontdekt hadden, dat het, naar aanleiding der daartoe in 1849 gegevene bevelen, in het magazijn der Welkomstbatterij opgeborgen kruid te veel aan bederf onderhevig was wegens de vochtigheid van dat lokaal.

Het bleek echter na een ingesteld onderzoek, dat de oorzaak van dat bederf niet moest worden gezocht in de vochtigheid van het magazijn, maar hoofdzakelijk in het niet voldoend luchten van hetzelfde, hetgeen moest worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat bij de magazijnen der artillerie te Batavia te weinig conducteurs geplaatst waren, om het afgelegene kruidmagazijn der Welkomstbatterij zoo dikwerf te luchten als noodzakelijk en het weder daartoe gunstig was.

Dien ten gevolge werd bepaald:

dat ten dienste van het tot berging van het aan particulieren toebehoorend buskruid bestemde en hierboven bedoelde magazijn zou worden in dienst gesteld een gepensioneerd onder-officier of conducteur der artillerie, als magazijnmeester;

dat voor Batavia buiten werking zou worden gesteld het voorgeschrevene bij besluit van 20 December 1848, n°. 2 (*Staatsblad* n°. 56), omtrent het te betalen loon voor elke opening van het kruidmagazijn; en

dat voor het kruid van particulieren, hetwelk in het daarvoor aangewezen landsmagazijn wordt opgeslagen, voortaan zal worden betaald de gewone pakhuishuur voor goederen in entrepôt opgeslagen, te innen door den ontvanger der inkomende en uitgaande regten.

Later werd voor den magazijnmeester eene instructie gearresteerd.

Kleedermakers-atelier.

De aanzienlijke vermeerdering van het aantal gecondemneerden op het fort Erfprins (zijnde sedert 1836 geklommen van 122 tot gemiddeld 315 personen) maakte eene vermeerdering noodzakelijk van het opzigt voerende personeel. Dien ten gevolge werd, op voorstel van het militair departement, het getal stokkenknechts van zes tot tien gebragt.

Bij het reglement van 1837 voor de inrigting, de inwendige dienst, de politie, huishouding en het beheer van dit atelier, werd bepaald, dat hetzelfde zou staan onder de directie van een gepensioneerd officier.

In 1840 werd daarin eene verandering gebragt door de bepaling, dat de betrekking van directeur ook zou kunnen worden opgedragen aan een persoon, geen gepensioneerd of actief dienend officier zijnde, in welk geval aan die opdracht verbonden zou zijn de rang van militair ambtenaar der 2de klasse, met het vooruitzigt eener benoeming tot militair ambtenaar der 1ste klasse, wanneer zoodanig persoon gedurende den tijd van 5 achtereenvolgende jaren, tot volkomen genoeg van het militair departement, het atelier zou hebben beheerd.

Van 1837 tot 1851 werd de kleedermakerij echter beheerd door officieren der militaire administratie, omdat zich geene voor dat beheer geschikte gepensioneerde officieren hadden aangemeld, en had de inrigting dan ook onder het toezigt der eerstgenoemde officieren goed gewerkt.

Daar echter voor alle ambten, in welke met gevangenen moet worden omgegaan, eigenaardige hoedanigheden vereischt worden, scheen het voorzigtig — daar de betrekking in 1851 op nieuw moest vervuld worden — eene beschikking te nemen, welk de meeste vrijheid van keuze zou laten, behoudens de beperkingen voortvloeiende uit de positie van het ambt en uit de finantieel voorschriften.

Om deze reden werd dan ook, met wijziging der aangehaalde voorschriften, bepaald, dat tot directeur van bedoeld atelier benoemd zou worden een actief dienend, gepensioneerd of eervol ontslagen officier van minderen rang of van gelijken rang, doch van minder ancienniteit, dan de kommandant van het fort, mits in geen geval overschrijdende het als maximum voor de bezoldiging uitgetrokken cijfer van f 200 's maands, en onder de verklaring, dat indien de keuze valt op een actief dienenden officier, deze bij zijn wapen of dienst à la suite zal worden gevoerd.

De in 1849 bij wijze van proef op het fort Erfprins opgerigte schoenmakerij bleef ook in 1851 bij voortdoring voldoen.

Een 40tal gevangenen hielden zich onledig met schoenen te maken, en leverden wekelijks 300 paren.

Officiers-kleeding-magazijn.

Hieromtrent zijn geene bijzonderheden te vermelden.

Geweermakers-ateliers.

Ook omtrent deze inrigtingen en de geweermakersschool, bedoeld bij het vorig Verslag, valt niets anders te vermelden dan dat dezelve aan hare bestemming bleven beantwoorden.

Buskruidmolens.

De buskruidmolen te Bodjong, nabij Samarang, leverde in 1851 ongeveer 39,000 pond buskruid. Overigens had daarbij niets bijzonders plaats.

Met den opbouw van dien te Ngawie werd met ijver voortgegaan.

Hospitalen en apotheken.

Aan deze inrigtingen werden bij voortdoring de meest mogelijke zorgen gewijd. Daaromtrent valt in het bijzonder het navolgende aan te teekenen.

Na naauwkeurig onderzoek bevonden zijnde, dat er bij het groot militair hospitaal te Weltevreden gebrek aan ruimte bestond in verhouding tot het in hetzelfde verpleegd wordende aantal zieken, en dat er noodzakelijkheid tot uitbreiding bestond, werd in Mei 1851 magtiging verstrekt tot den bouw eener nieuwe ziekenzaal.

Reeds lang bestond het voornemen om bij het hospitaal te Weltevreden eenen tuin aan te leggen, voorzien van de meest bekende en gebruikelijke geneeskrachtige inlandsche gewassen. De uitvoering van dat plan was echter telkens, ten gevolge van bezwaren van geldelijken aard, moeten worden verschoven; deze werden echter in den loop van 1851 uit den weg geruimd en met de gewone ten dienste van het hospitaal staande middelen een zoodanige tuin aangelegd.

Men verwachtte van die inrigting veel goeds.

Ook te Samarang, Amboina, Serang, Pajja Kombo, Padang Pandjang, Aijer Bangies en meer andere plaatsen werden verbeteringen in de hospitalen en infirmerien aangebragt, doch voornamelijk deelde daarin het hospitaal te Simpang (Soerabaija).

Zoo werd bij besluit van den 17den Junij 1851, n°. 20, magtiging verleend tot het verlenen van het gebouw, hetwelk, krachtens besluit van den 23sten October 1850, n°. 7, bij genoemd hospitaal werd opgerigt, tot huisvesting van de élèves voor het vak van de inlandsche geneeskunde en vaccine, en zulks ter verkrijging van een vertrek voor de gemeenschappelijke instructie. Deze maatregel stond in verband met eene kort te voren gemaakte bepaling, dat bij genoemd hospitaal (even als bij die te Batavia en Samarang) aan een 12tal inlandsche élèves de gelegenheid zou worden verschafft, om zich kosteloos voor het vak van inlandsche geneeskundigen en vaccinateurs te bekwamen.

Eene aanzienlijke verbetering werd eindelijk voor hetzelfde etablissement beoogd door de oprigting van een paveljoen voor officieren, met daarbij behoorende minderen gebouwen.

Behalve de ziekengestichten hebben ook de voor reconvalescenten opgerigte of op te rigten tablisementen in 1851 de bijzondere aandacht tot zich getrokken.

b. Voor zedelijke en wetenschappelijke behoeften.

De resultaten, welke van de inrigting tot verstrekking van boeken en instrumenten tegen betaling in 1851 werden verkregen, waren bijzonder gunstig te noemen.

Aan het leger werd voor eene som van ruim f 15,000 aan boekwerken enz. verstrekt.

Ten aanzien der boekerijen bij den generalen staf en de verschillende wapens en diensten, zoo ook met betrekking tot de garnizoens- en cantine-boekerijen viel in 1851 niets merkwaardigs voor.

Behalve de aanwinst van een aantal zeer belangrijke nieuwe praeparaten, valt ook met opzigt tot het *Anatomisch-pathologisch kabinet* niets aan te teekenen.

Omtrent de artillerie-school te Batavia en de garnizoensscholen valt mede niets bijzonders te vermelden.

Zoo als reeds bij het Verslag over 1850 werd medegedeeld, bleven de gunstige resultaten, welke bij de inrigting van het corps pupillen werden verkregen, allezins aan de verwachting beantwoorden.

De chef der geneeskundige dienst bezocht in 1851 deze en roemde zeer den vooruitgang, die bij dezelve in alle opzichten merkbaar was.

Bij besluit van den 2den Junij 1851, n°. 13, werden voorschriften gearresteerd tot regeling der inwendige dienst en nopens de uitvoering voor zooveel de administratie betreft.

§ 6. *Toestand en verrigtingen van het leger in het algemeen.*

Ten aanzien van het leger heeft Z. D. H. de Hertog van *Saxen-Weimar* bij deszelfs vertrek naar Nederland, een zeer gunstig gevoelen geuit.

Die verdienstelijke veldheer heeft bij die gelegenheid gezegd:

„ Ik ben veel in de wereld rond geweest, heb verscheiden legers gezien, maar nergens „ een corps officieren, dat door zoo veel ijver is beziel, dat zoo vele ontberingen weet „ door te staan, dat met zoo veel eer de troepen tegen den vijand weet aan te voeren, als „ het Indische.”

Die gunstige beoordeeling omtrent de officieren van het leger, waaruit ook die van de minderen mag worden afgeleid, wordt door de uitkomsten gestaafd.

In den loop van het jaar 1851 vonden de na te melden expeditien plaats.

1°. Tot demping van den opstand op Banka.

Deze duurde van 26 April 1850 tot 30 April 1851.

Zij was zamengesteld uit 12 officieren en 412 man infanterie en 240 man hulptroepen, met één officier van gezondheid. De opstand werd gedempt en de rust hersteld. Zeven manschappen werden bij die gelegenheid gewond.

2°. Tot demping van den opstand der Chinezen op Sambas,

bestaande uit:

16 officieren en 437 manschappen der infanterie;

2 officieren en 46 manschappen der artillerie;

2 officieren van gezondheid;

1 officier van administratie;

1 officier en 37 manschappen van het corps sapeurs en 38 man voor het veld-hospitaal.

Hoewel een verdrag tot stand kwam, bleven de expeditionaire troepen te Sambas.

De expeditie duurde van de maand April 1850. Daarbij werden in 1851 geene verliezen geleden.

3°. Tot demping van ongeregeldheden in de Marga Boelan Tenga (Palembang).

Na herhaalde gevechten bij Pagger Bessie en Goenoeng Kembang, werd de opstand gedempt.

De expeditie bestond uit 2 officieren en 92 man infanterie en 32 pradjoerits, benevens een aantal inlanders.

Zij duurde van 22 Maart tot 18 April 1851.

4°. Tot demping van den opstand in de Ampat Lawang (Palembang), onder radja Tiang Alam en pangerang Moeara Pinang.

Zij was zamengesteld uit 150 man infanterie en artillerie, met 25 man pradjoerits en een aantal inlanders.

Een officier der geneeskundige dienst sneuvelde met 6 manschappen, waaronder één inlander. Een officier en 15 manschappen werden gewond; onder deze laatsten 2 pradjoerits en 4 inlanders.

Na het gevecht bij Goenoeng Marassa, werden de muiters tot onderwerping genoodzaakt.

De expeditie duurde van 26 Junij tot 3 Julij.

5°. Om voldoening te eischen voor schending van grondgebied door, en onze bevolking te beschermen tegen aanvallen van het hoofd der kampong Pangarie Boean, Westkust van Sumatra, in het landschap Toba.

De taak werd volbragt door 2 officieren en 75 man infanterie en inlandsche hulptroepen. Zij duurde van 25 April tot 25 Mei.

6°. Tot verdrijving van de te Poeloe Bansak gevestigde Atchinezen, en het beletten van menschenroof.

De taak werd volbragt door 20 infanteristen en eenige mariniers.

7°. Tot bescherming van het bestuur, personen en eigendommen in de residentie Japara, tegen een verwachten aanval van de zijde der Chinezen.

Alle ongeregeldheden werden voorgekomen. Derwaarts werden 6 officieren en 164 manschappen afgezonden.

8°. Tot demping van eenen opstand in het Palembangsche, waaraan 26 marga's of districten deel namen.

Deze belangrijke expeditie bestond uit:

37 officieren en 1285 man infanterie:

1 officier en 20 man artillerie;

4 officieren van de geneeskundige dienst:

1 officier der sapeurs;

1 " " administratie, en

200 man pradjoerits.

Deze expeditie was bij het einde van 1851 nog niet afgeloopen. Daarbij sneuvelden 9 manschappen en 4 officieren, terwijl 42 man werden gewond.

9°. Tot demping van herhaalde onlusten in de Lampongs.

De taak werd volbragt door:

5 officieren en 144 man infanterie;

1 officier en 14 man artillerie;

1 officier der geneeskundige dienst;

2 officieren en 52 man der marine, en

400 man hulptroepen.

Daarbij sneuvelde één man, terwijl een ander werd gewond. Zij duurde van 4 October tot 9 November 1851.

10°. Tot uitroeijing van zeeroovers op de kusten van Sumbawa, Floris, Kalatoea en andere eilanden.

73 man infanterie werden ter versterking geëmbarkeerd, van welke 25 op den eersten togt, van 13 tot 20 October, en 48 op den tweeden togt, van 28 October tot 5 November.

§ 7. *Gewapende corpsen niet regtstreeks tot het leger behoorende.*

Schutterijen.

De toestand der schutterijen op Java werd gedurende het dienstjaar 1851 geacht vrij gunstig te zijn.

Even gunstig luidden de berigten betreffende den staat dier corpsen op de buitenbezittingen.

Met uitzondering van die op Banda, Ternate en Menado, waren zij allen van slagvuurwapens voorzien.

De schutterijen bestonden :

te Batavia uit 1 bataillon infanterie, en 1 kompagnie cavalerie;

» Samarang	1	»	»
» Soerabaija	1	»	»
» Passaroean	2 kompagnien	»	»
» Soerakarta	1 kompagnie	»	»
» Djokjokarta	1	»	»
» Padang	1	»	»
» Macassar	1	»	»
» Amboina	1 bataillon	»	en 1 kompagnie artillerie;
» Saporoea	1 kompagnie	»	»
» Haroeke	1	»	»
» Hila	1	»	»
» Boero	1	»	»

De formatie der corpsen onderging in 1851 geene verandering.

Papangers te Batavia.

Dit corps werd bij voortduring gebezigd tot het betrekken van wachten in de oude stad Batavia.

Daardoor verstoken van de gelegenheid om zich geregeld in den wapenhandel te oefenen, liet zijne bedrevenheid daarin, volgens het berigt van het plaatselijk bestuur, iets te wenschen over, hoezeer de diensten door hetzelfde bewezen redenen gaven tot tevredenheid.

Eene spoedig verwachte verwisseling der silex-geweren tegen slagvuurwapenen deed in de uitrusting eene belangrijke verbetering te gemoet zien.

Barissans te Batavia.

Het corps inlandsche barissans, piekeniers te Batavia, bestaande uit de meest geschikte en vertrouwde personen, is bestemd tot bewaking van eenige der te voren door papangers bezette wachtposten, waarvoor hun de onuitbetaald gebleven soldijen der papangers worden te goed gedaan. Bij brand en andere onheilen komen zij onder de wapenen en werken mede tot handhaving van orde. De dienstdoende manschappen betrachten hunnen pligt voortdurend met ijver en trouw, en zoowel de militaire kommandant als de kommandant der schutterij vermeenden de instandhouding dezer instelling allezins te moeten aanprijzen. Kleeding en uitrusting lieten te wenschen over, doch waren voorstellen hangende om daarin eene gewenschte verandering te brengen.

Djaijang-sekars.

Over het algemeen beantwoorden deze corpsen aan het doel hunner instelling, en volgens het berigt van den betrokken inspecteur waren zij goed gekleed, gewapend en en bereden.

De krijgstucht werd bij hen goed onderhouden en hun gedrag gaf redenen tot tevredenheid. Men vindt djaijang-sekars in de residentien Bantam, Cheribon, Samarang, Kadoe, Bagelen, Banjoemaas, Soerabaija, Madioen en Kediri.

Hunne formatie onderging in 1851 geene verandering.

Pradjoerits.

De plaats gehad hebbende verwisseling der silex- tegen slaggeweren bij deze corpsen op Java, bragt in hunne uitrusting eene gunstige verandering te weeg.

Hunne diensten lieten weinig te wenschen over.

De pradjoerits zijn op Java georganiseerd in de residentien:

Preanger Regentschappen,

Cheribon,

Tagal,

Pekalongan,

Samarang,

Kadoe,

Bagelen,

Banjoemaas,

Madioen,

Kedirie,

Japara,

Rembang,

Soerabaija,

Passaroean,

Bezoekie,

en in de afdeelingen Krawang en Patjitan.

Bij besluit van 6 Julij 1851, n°. 17, werd bepaald, dat gebruik zou worden gemaakt van het aanbod van het districtshoofd van Tarabangie (Lampongs), pangerang *Simporna Djaija Poetie*, om op eigene kosten een corps van vijftig pradjoerits op te rigten en te onderhouden, welke van gouvernementswege gewapend zouden worden met silex-geweren.

Voor het onderhoud der wapenrustingen werd tevens dezelfde indemniteit als voor de pradjoerits op Java toegekend, terwijl ook voor de oefeningen dezelfde hoeveelheid munitie werd beschikbaar gesteld.

Uit aanmerking van den stand van zaken in de residentie Palembang, werd goedgekeurd, dat aldaar een 25tal pradjoerits boven de formatie wierden in dienst gehouden.

Lijfwachten, dragonders aan de hoven van Soerakarta en Djokjokarta.

Omtrent deze corpsen, welke bij voortdoring redenen geven tot tevredenheid, valt overigens niets te vermelden.

Legioen van den pangerang Adipatti Ario Mangkoe Negoro,
te Soerakarta.

In den loop van 1851 zijn de vuursteenwapenen, bij de artillerie en cavalerie van dit legioen in gebruik, verwisseld tegen slagvuurwapenen.

Ook werden de bij die corpsen gebrekkige sabels verwisseld tegen die bij het leger in gebruik.

Reeds vroeger werden bij de infanterie de silex- door slaggeweren vervangen.

De overeenkomst tot instandhouding van dit legioen werd getrouwelijk nageleefd, terwijl hetzelfde zich van de overige inlandsche, niet tot het leger behoorende corpsen, bleef onderscheiden door geoefendheid in den wapenhandel, kleeding en militair voorkomen, vooral wat de officieren betreft. Alleen de instructie der artillerie liet veel te wenschen over.

Bij het legioen heerschte voorts een bijzonder goede geest.

Legioen van den pangarang Adipatti Pakoe Alam, te Djokjokarta.

Hetgeen hierboven ten aanzien van de wapening en uitrusting van het legioen te Soerakarta is gezegd, is mede op dat van Djokjo toepasselijk.

Bij dit legioen werd mede het mogelijke aangewend, om het aan zijne roeping te doen beantwoorden.

Barissans op Madura.

De toestand der infanterie dezer barissans mogt over 't algemeen voldoende genoemd worden.

Die der cavalerie en artillerie liet te wenschen over.

De met de Maduresche vorsten dienaangaande gesloten overeenkomsten werden naar behooren nagekomen.

Bij besluit van 3 December 1851, n°. 18, werd voorloopig vastgesteld een reglement voor de mardijkers op Timor, zijnde een corps bestemd tot bewaking der grenzen, het doen van wachten en het handhaven van rust en orde op het Nederlandsch gedeelte van dit eiland.

II. ZEEMAGT.

§ 1. Kommandement.

De aanvang van het jaar 1851 kenmerkte zich bij de marine door het verlies van den vice-admiraal *E. B. van den Bosch*. Na een langdurig lijden overleed deze verdienstelijke vlag-officier in de eerstedagen van Februarij en werd in de waardigheid van kommandant van Zr. Ms. zeemagt in Oost-Indie, met de daaraan verbondene betrekking van inspecteur der marine, tijdelijk opgevolgd door den oudsten in Nederlandsch Indie aanwezigen officier, den kapitein ter zee *J. G. Huijs*, die met dit kommandement belast bleef tot in de laatste dagen van December 1851, toen hetzelfde werd overgenomen door den door *Z. M.* benoemden bevelhebber van Hoogstdezelfs zeemagt in Oost-Indie en inspecteur der marine, den schout-bij-nacht *E. G. van der Plaat*.

Even als de kommandant van het leger, werd ook de chef van het marine-departement gemagtigd, om, voor zooveel betreft personen tot dat departement behoorende, met inachtneming der ter zake bestaande bepalingen, te beschikken op verzoeken om delegatien naar Nederland te passeren, te verlagen of in te trekken.

§ 2. Nederlandsch eskader.

In den loop van 1851 arriveerden achtereenvolgens uit Nederland de navolgende bodems:

Zijner Majesteits stoomschip *Suriname*,
 „ schoenerbrik *Padang*,
 „ stoomschip *Ardjoeno*,
 „ brik *Haai*,
 „ stoomschip *Merapi*,
 „ korvet *van Speijk*.

Na eene belangrijke herstelling op de helling te Onrust, werd Zijner Majesteits schoenerbrik *Sylph* op den 16den Junij weder in dienst gesteld.

Daarentegen vertrokken naar Nederland: Zijner Majesteits schoenerbrik *Huzaar*, ten einde de verdere vernieling van dit vaartuig door de witte mieren tegen te gaan; Zijner Majesteits stoomschip *Bromo* en Zijner Majesteits brik *Zwaluw*, beide door den Minister van Marine terugontboden, het eerste vaartuig om belangrijke herstellingen in Nederland te ondergaan, en het tweede wegens langdurig verblijf in de overzeesche gewesten.

Voorts werden wegens ouderdom verkocht: Zijner Majesteits schoeners *Kameleon*, *Circe* en *Janus*, terwijl buiten dienst werden gesteld: Zijner Majesteits stoom-adviesvaartuig *Tjipannas* en Zijner Majesteits stoomschip *Onrust*; het eerste om, onder de leiding van den hoofdingenieur voor het stoomwezen, eenige veranderingen te ondergaan, en het laatste, om de schade te herstellen, die het door het stooten op een koraalrif, nabij de reede van

Batavia, bekomen had, door welk ongeluk hetzelfde gedurende een geruimen tijd was blijven vastzitten, eenige ijzeren platen stuk gestooten werden en de werktuigen door het gedeeltelijk onder water staan, een weinig geleden hadden. Door deze bewegingen, bestond het Nederlandsch eskader in Indie op ultimo December 1851 uit de navolgende schepen:

Zijner Majesteits fregat	<i>Prins Henderik der Nederlanden</i> ,		
”	”	korvetten	<i>Boreas, Nehalennia, van Speijk</i> ,
”	”	brik	<i>Haai</i> ,
”	”	adviesbrik	<i>Pylades</i> ,
”	”	schoenerbrikken	<i>Dolfin, Banka, Banda, Ambon, Saparoea, Egmond, Padang, Sylph</i> ,
”	”	schoeners	<i>Argo, Aruba</i> ,
”	”	roelkanonneerboot n ^o .	14,
”	”	stoomschip	<i>Ardjoeno</i> , van 300 paardenkrachten,
”	”	”	<i>Merapi</i> , ” 220 id.
”	”	”	<i>Etna</i> , ” 170 id.
”	”	”	<i>Vesuvius</i> , ” 140 id.
”	”	”	<i>Hecla</i> , ” 140 id.
”	”	”	<i>Phoenix</i> , ” 125 id.
”	”	”	<i>Suriname</i> , ” 110 id.
”	”	”	<i>Samarang</i> , ” 100 id.
”	”	”	<i>Borneo</i> , ” 100 id.
”	”	stoempakket	<i>Batavia</i> , ” 206 id.

terwijl nog aanwezig, doch buiten dienst gesteld waren, Zr. Ms. stoomschepen *Onrust* en *Tjipannas*, respectivelijk van 70 en 40 paardenkrachten.

Alzoo waren op genoemd tijdstip in het geheel in dienst 27 vaartuigen, welke te zamen bemand waren met 2080 Europeische en 565 inlandsche schepelingen en vuurstokers.

§ 3. Gouvernements-schoeners en kruisbooten.

Het beheer over dezelve werd bij voortdoring uitgeoefend door een hoofdofficier der sedentaire marine.

Gedurende het jaar 1851 zijn in dienst gesteld geweest 5 schoeners, met name:

Niobé, Haai, Anadyomene, Zeemeeuw en *Doris*,

waarvan 3 van het 1ste en 2 van 2de charter, en 55 kruisbooten, welke verdeeld waren als volgt:

- voor de wester-afdeeling van Borneo:
  - 2 schoeners en 5 kruisbooten;
- ” ” zuid- en ooster-afdeeling van Borneo:
  - 2 schoeners en 3 kruisbooten;
- ” ” residentie Banka:
  - 1 schoener en 5 kruisbooten.
- ” ” residentien Riouw en Batavia:
  - voor elke 5 kruisbooten;
- ” ” residentie Soerabaja:
  - 4 kruisbooten;

voor elk der gouvernementen der Westkest van Sumatra en van Celebes en andere onderhoorigheden :

3 kruisbooten ;

in de residentien Palembang, Cheribon, Tagal, Japara, Rembang en Bezoekie en in de afdeeling Banjoewangi, respectievelijk

2 kruisbooten ;

” ” residentien Samarang, Pekalongang en Passaroean, respectievelijk

1 kruisboot.

Drie der schoeners waren in vrij goeden staat ; één der overige, *de Zeemeeuw*, werd wegens ouderdom voor de active dienst afgekeurd en afgestaan ten behoeve van de ontginning van steenkolenmijnen, in de zuid- en ooster-afdeeling van Borneo ; de andere schoener vereischte voorzieningen.

Vele der kruisbooten waren oud, doch nog voor de dienst geschikt.

In 1851 werd slechts ééne afgekeurd.

Deze vaartuigen waren bemand met :

Europeanen ,

4 gezaghebbers ,

8 stuurlieden ,

1 konstabels ,

13

} der schoeners ;

Inlanders ,

52 djuragans ,

57 mandoers ,

224 joeromodies ,

816 matrozen.

Totaal 1162 man.

De oefeningen der manschappen in het gebruik van geschut en handwapenen, worden zooveel mogelijk onderhouden.

Omtrent hun gedrag kwamen geene klagen in.

Een der inlandsche gezagvoerders en twee hunner ondergeschikten bekwamen zelfs ter zake van betoonden moed en beleid bij de krijgsverrigtingen tegen Pamangkat (Westkust van Borneo), de bronzen medaille met de daaraan verbondene geldelijke toelagen, en werd zoodanige belooning ook nog toegekend aan eenen inlandschen gezagvoerder en eenen stuurman, wegens bewezene goede diensten bij een gevecht met zeeroovers, bij de Kangean-eilanden door een Zijner Majesteits stoomschepen geleverd.

§ 4. Administratie.

In den loop van 1851 viel niets voor dat onder deze rubriek melding verdient.

§ 5. Inrigtingen tot de zeemagt betrekkelijk.

Commissie tot verbetering der Indische zeekaarten.

In 1851 werd weder met vrucht gewerkt in het belang der hydrographie.

Door den ijver van verscheidene zee-officieren werden vele belangrijke opnamen bewerkstelligd, en niets werd verzuimd, om, voor zooveel de beschikbare middelen zulks toelieten, de resultaten der onderscheidene opnemingen door den druk openbaar en voor de zeevaart dienstbaar te maken.

Het gelukte den ijverigen luitenant ter zee *H. D. A. Smits*, secretaris der commissie, om twee hem daartoe door de directie van het Parapattan-weezengesticht toevertrouwde jongelieden met zoo veel vrucht in het teekenen en graveren van kaarten op te leiden, dat men met grond verwachten mogt, dat zij, na een jaar tijds, vrij moeilijk graveerwerk zouden kunnen verrigten.

Gedurende het jaar 1851 werden ontvangen de uitkomsten van de opnemingen:

- 1°. van het vaarwater naar Soengei Lajang, noordkust van Banka, door den luitenant ter zee *P. F. Uhlenbeck*;
- 2°. van de reede van Tjeroetjoep, eiland Billiton, door den luitenant ter zee *H. A. Modderman*;
- 3°. van de baai van Sangka Poera, door den luitenant ter zee *P. Koning*;
- 4°. van de reede van Banjoewangi, door den luitenant ter zee *G. F. de Bruijn Kops* (trigonometrisch);
- 5°. van de kust van Java, ten zuiden van Banjoewangi, door den luitenant ter zee *J. van Maurik* (trigonometrisch);
- 6°. van een gedeelte der groote en de kleine Sambas-rivier, door den luitenant ter zee *P. F. Uhlenbeck*;
- 7°. van de Barito-rivier (Z. en O. afdeling van Borneo), door den stuurman der civile marine *H. van der Wedden*;
- 8°. van de oostkust van Borneo, van de Koeran tot de Boelangan-rivier;
- 9°. idem van Kanedeagonpunt tot de Koeran;
- 10°. idem van den Vlakkenhoek tot Adong;
- 11°. van de rivier van Koeran, — alle door den luitenant ter zee *G. H. Bleckman*;
- 12°. van het Rendez-vous-eiland ter Westkust van Borneo door Zijner Majesteits stoomschip *Borneo*;
- 13°. van de reede van Bangaai, door Zijner Majesteits schoenerbrik *Saparoea*;
- 14°. van de Tominibaaï en noordkust van Celebes;
- 15°. van de reede van Taboenko, ter oostkust van Celebes, beide door den luitenant ter zee *L. R. de Haes*;
- 16°. van de baai van Rioe, noordkust van Floris, door Zijner Majesteits stoomschip *Ardjoeno*;
- 17°. van een gedeelte der noordkust van Floris, door den luitenant ter zee *P. Koning*;
- 18°. van de baai Kongai, oostkust van Floris, door Zijner Majesteits stoomschip *Merapi*; en
- 19°. van de de baai van Seba op Savoe, door den luitenant ter zee *J. C. H. van de Velde* en den adelborst *P. Roodzant*.

Vermits in 1851 tot het doen van opnemingen geen oorlogsvaarttuig beschikbaar was, is men hetgeen in dat jaar in het belang der hydrographie verrigt en hierboven omschreven is, verschuldigd aan den ijver der genoemde zee-officieren, die zich daarmede uit eigene beweging en bij hunne overige soms vermoeijende werkzaamheden onledig hielden.

Van een aantal ontdekte gevaren werd door opgave in de dagbladen melding gemaakt; en benuttigde men de kennis derzelve tot verbetering der bestaande kaarten.

De werkzaamheden bij het depôt van zeekaarten bestonden gedurende 1851 in het graveren der kaart van de eilanden en vaarwaters beoosten Java en van die der straat van Macassar, beide zamengesteld door den luitenant ter zee *Smits*.

De uitgave der eerste heeft plaats gehad, en een aanzienlijk debiet bewees, dat die kaarten welkom waren.

Van de laatstgenoemde verscheen het zuidelijke gedeelte in druk en zou de noordelijke helft spoedig volgen.

Zij is de eerste Nederlandsche zeekaart van dat vaarwater welke in het licht is gegeven en ofschoon, vooral ten opzichte van het noordelijke gedeelte, ver van volmaakt, bevat zij al hetgeen betreffende die vaarwaters bekend is, en op veel grooter bestek vervaardigd

zijnde, dan alle andere van de in deze streken bestaande vaarwaters, overtreft zij deze ook in nauwkeurigheid en volledigheid.

Ten einde de Nederlandsche kaarten van het oosterdeel van den Archipel, voltallig te maken, ving genoemde officier ook de zamenstelling aan van eene kaart der oostkust van Celebes, tusschen 3° N. en 7° Z. B. en 120° tot 127° O. L., waarvan niet dan zeer slechte kaarten van zeer klein bestek voorhanden waren. De kaart van het zuidwestelijk gedeelte van Celebes, in 1848 uitgegeven, werd op weinige exemplaren na uitverkocht.

Uit dien hoofde en dewijl sedert eenige nadere opnamen in die streken plaats vonden, werd eene verbeterde druk noodig geacht.

Het depôt van zeekaarten heeft in 1851 aan kaarten afgeleverd tot een bedrag van f4117, waarvan tegen betaling aan particulieren voor f 3249, en aan Zijner Majesteits oorlogsvaartuigen en verschillende departementen voor eene waarde van f 868.

De vuurtoren op de 4de punt van Java en nabij Anjer in 1851 voltooid zijnde, werd in het begin van November het eerste kustvuur ontstoken, zijnde een lichttoestel van de 4de grootte, 1° soort.

Deze inrigting werd onder civiel beheer gesteld, onder het opzigt van een gepensioneerd zee-officier en het oppertoezigt van de havenmeester te Anjer.

De tijdbal te Batavia bleef aan het daarmede beoogde doel beantwoorden.

De slechte staat van het gebouw, waarin ook de astronomische klokken zijn geplaatst, zou echter weldra eene herstelling vereischen.

In weervil van de schudding, welke het loopen van een aantal menschen dagelijks in den houten uitkijk veroorzaakt, zijn de astronomische klokken en andere uurwerken, bij het beheer van den tijdbal behoorende, goed blijven voldoen.

Eindelijk kan nog aangeteekend worden, dat de geographische ingenieur *de Lange* onderscheidene waarnemingen verrigtte, om tot de sterrekundige bepaling der lengte en breedte van Batavia te besluiten, en spoedig eene reis naar Menado zou aanvaarden, ten einde de ligging van die plaats op gelijke wijs te bepalen, en tevens, zooveel tijd en gelegenheid zulks zouden toelaten, andere punten in die residentie trigonometrisch aan elkander te schakelen.

Haven-departementen, werven, pakhuizen.

Sedert de werf te Batavia niet meer tot volledige uitrusting of tot reparatie wordt gebezigd, valt omtrent dezelve weinig te zeggen.

De helling, waarop laatstelijk nog kanonneerbooten gebouwd werden, is gesloopt, en men was bezig de opening daardoor ontstaan te vullen.

De gebouwen, ofschoon gedeeltelijk van bestemming veranderd, waren alle nog aanwezig en in vrij goeden staat.

Ankers en touwen, ten dienste van in nood verkeerende schepen steeds gereed gehouden, werden niet gebezigd, vermits spoediger en betere hulp verleend kon worden door het ter reede liggende wachtschip, of wel door een der aanwezige rijksstoomschepen.

Te Samarang rezen klagten over de werking van het havenlicht, om de schepen bij nacht in de gelegenheid te stellen de reede aan te doen.

Men was van oordeel dat daarin door verplaatsing en eene verbeterde zamenstelling zoude kunnen worden voorzien.

Daarentegen was het moeilijk te voorzien in het ongerief, ontstaande door de voor de rivier liggende bank, welke steeds in grootte toeneemt, met laag water bijna droog valt en dikwijls de gemeenschap stremt.

De molen, tot de uitdieping aangeschaft, beantwoordde niet aan het doel en lag buiten werking.

Men dacht over het afleiden en kanaliseren der rivier, als middel ter verbetering.

De gebouwen, behoorende tot 's Lands werf te Soerabaija, waren in goeden staat. Dezelve bestaan uit 6 loodsens, de smederij en de kap boven de sleephelling.

De laatste is echter gedeeltelijk moeten worden gesloopt, voor de ineenzetting van het ijzeren stoomschip *Celebes*, en wachtte de weder-opbouw naar de zekerheid omtrent de volgende bestemming der helling.

De kiellijger onderging sedert Julij eene kapitale voorziening en gedeeltelijke reparatie.

Aan den zeilenmakerswinkel van het equipagie-departement werden 37 zeilen gemaakt en hersteld, waaraan 19,000 Nederlandsche ellen zeildoek werden verwerkt.

Aan het vlagwerk werden 1200 el doek gebezigd.

Door de afwisseling in het aanhoudend werk, was het echter moeilijk steeds het noodige aantal bekwame inlandsche zeilenmakers bijeen te houden.

Het atelier wordt bestuurd door ééne Europeaan; de overigen zijn allen inlanders.

Voor het schilderwerk kon men zonder moeite het noodige aantal werklieden verkrijgen. De marine-pakhuizen, die doeltreffend werden ingerigt, bleven vrij van ongedierte en waren in goeden staat.

Wanneer het personeel bij de pakhuizen niet dadelijk bezig was met de ontvangst en verstrekking van goederen, arbeidde het aan de vervaardiging of het gereedmaken van verschillende artikelen van dagelijksch gebruik.

Zoo werden in 1851 alleen 8000 Nederlandsche ponden werk gepluisd en verstrekt.

Marine-etablisement op Onrust.

Het algemeen overzicht was niet gunstig. De kielkade was in slechten staat; de palen, welke het dek dragen, waren door den zee worm doeknaagd en de aangevangene herstelling vorderde weinig. Aan het drooge dok werd niet gewerkt. De groote stoom-pomptoezel werd van eenige pijpen voorzien, en was, even als de kleine vervoerbare, in goeden staat.

De helling vereischte eene belangrijke reparatie.

De sloophelling verkeerde in eenen goeden staat.

Door aanslibbing was het molengat ondieper geworden; de sluisdeur was vergaan.

De gebouwen hadden veel last van witte mieren.

De steenen woningen waren in goeden staat, doch de bamboezen woningen leden veel en er werd een aanvang gemaakt met de herstelling derzelve.

Ook de steenen woning, bestemd voor officieren van in timmering komende schepen, vereischte eenige voorziening.

De smederij verkeerde in eenen slechten toestand, zoodat eene belangrijke herstelling of vernieuwing onvermijdelijk was.

De nieuwe infirmerie werd tegen het einde des jaars betrokken, ofschoon de bijgebouwen en een gedeelte der binnen-betimmering nog ontbraken, moettende de materialen van het oude ziekenlocaal tot den opbouw dier bijgebouwen dienen.

Men bemerkte nog steeds dat het eiland Onrust aan de noordzijde bleef afnemen en aan de zuidzijde door aanspoeling toenam, zoodat groote schepen niet dicht tegen het kolenmagazijn konden liggen.

De nieuwe mastbok was nog onopgerigt; ook de fundering was nog niet begonnen.

Spillen, kaapstanders, toestellen tot kielen, vloten, timmermans- en andere gereedschappen werden in goeden staat onderhouden.

De vaartuigen werden, voor zooveel noodig, gerepareerd.

Materialen waren in voldoende voorraad; alleen in de behoefte aan Europesche rondhouten moest door aankoop worden voorzien.

De zeer belangrijke vertimmering en gedeeltelijke vernieuwing van Zijner Majesteits schoenerbrik *Sylph*, welke in 1848 op de helling werd gehaald, werd in 1851 ten einde gebracht.

Zijner Majesteits schoener *Aruba* deed het etablisement twee malen aan. Eerst om eene belangrijke voorziening te ondergaan en later om te breeuwen.

De schoenerbrik *Dolfijn*, sedert November 1850 aldaar in timmering, kwam in het midden van het jaar gereed.

Gedurende het langdurig vastzitten van Zijner Majesteits stoomschip *Onrust* op een rif nabij Kuiper, en zulks doordien een der steenen door den dunnen ijzeren romp was gedrongen, werd met alle hulpmiddelen tot het vloten bijgestaan.

In de sloophaven gehaald, trachtte men langen tijd te vergeefs de lekken te stoppen.

Eindelijk daarin geslaagd, vertrok het vaartuig in het begin van Augustus naar Soerabaja.

Zijner Majesteits adviesbrik *Pylades* onderging op Onrust eene voorziening van korten duur in de maand October.

Ook de gouvernements-schoener *Doris* vertoefde aldaar eenige weken tot den aanmaak van eenen nieuwen mast, terwijl drie kruisbooten werden gekoperd.

Drie Nederlandsche koopvaardij-schepen werden te Onrust gekield tot voorziening van onder water bekomen schade, vernieuwing der koperen huid enz.

Overigens werden vele voorwerpen aangemaakt of hersteld ten behoeve van oorlogs- en koopvaardij-schepen.

De steenkolen, waaronder eene lading Borneosche, door 13 schepen aangevoerd, werden

in de magazijnen op Onrust en Kuiper gelost, uit welke voortdurend Zijner Majesteits stoomschepen van die brandstof hebben ingenomen.

Op ultimo 1851 waren in dadelijke dienst van het etablissement 36 personen, waaronder 10 officieren, beambten en opzieners.

De totale bevolking van het eiland wisselde af tusschen een maximum van 915 en een minimum van 443 zielen, meerendeels inlanders.

In dat totaal zijn beprepen: het detachement dat er garnizoen houdt, het personeel van den waterstaat en der genie, de vrouwen, kinderen en bedienden, alsmede de tot dwangarbeid veroordeelde inlanders.

In de eerste helft van het jaar was de gezondheidstoestand ongunstiger dan in de laatste helft, als wanneer de koortsen zich minder hevig voordeden.

Maritiem etablissement te Soerabaija.

De voltooiing van dit belangrijk etablissement hield ook in 1851 de aandacht van het Gouvernement in ruime mate gaande.

De werken werden door de ambtenaren van den waterstaat met ijver en goed gevolg voortgezet, hoezeer men ook weder met vele hinderpalen, vooral met betrekking tot de arbeiders, te kampen had.

Er werd voortgewerkt naar het hoofdbeginsel, waarvan bij den aanleg was uitgegaan: de betrachtning van eenvoudigheid en doelmatigheid, ten einde de spoedige bruikbaarheid van het werk ten behoeve van het zeevezen te verzekeren, aan latere jaren de zorg tot verbetering en uitbreiding overlatende.

De hoofden en dammen van het bassinkanaal werden geheel voltooid; behoudens het pleisteren van een gedeelte, was zulks ook het geval met het meerendeel der kooijen.

Eene strook dier kooijen werd echter opzettelijk nog niet geplaatst, omdat de aanleg derzelve in verband stond met dien van andere maritime inrigtingen, welke overeenkomstig het bestek van het werk nog niet waren begonnen. Daarenboven moesten nog twee door hulpbruggen gedekte openingen blijven bestaan voor het vervoer van grond en modder ter ophooging van het terrein. Het gedeelte, dat tot aanleg van den ketelbok bestemd was, werd, even als diens fundering bewerkt met de bijzondere voorzorgen, welke de bekende losse gesteldheid van den grond vorderde, voor een toestel, uit zijnen aard bestemd tot de aanwending van groote krachten gedurende ettelijke jaren.

Bij het uitdiepen van het kanaal, het bassin en de achterhaven ondervond men tegenspoeden, eerst ten gevolge van noodzakelijke reparatie der toestellen van den stoombaggermolen, waardoor de baggering geheel stil stond, en later door het breken van de as, zoodat gedurende eenen geruimen tijd slechts met één stel sleden kon worden gewerkt.

Aan deze omstandigheden moest worden geweten dat het dokken van Zijner Majesteits korvet *Boreas* en het stoomschip *Bromo*, waartoe uitdieping noodig was, werd vertraagd.

Gelijk vroeger was voorzien, had er opdrooging plaats, zoowel voor de bank van het bassin als van die kom zelve, door aanslibbing en door verzanding uit zee; echter niet in dien graad, dat dit ongerief eene levensvraag voor het werk kon worden. Men was er ten deele in geslaagd om de oorzaken weg te nemen.

Intusschen gevoelde men ook daardoor eene groote behoefte aan het in werking brengen van den tweeden, meer kracht uitoefnenden baggermolen, die te Dassaon in aanbouw was, in Junij van Lasseem naar Soerabaija werd gesleept, om aldaar de machinerien in te nemen en voor de dienst te worden gereed gemaakt.

Men ging voort met het terrein, zooveel mogelijk in evenredigheid met de vorderingen van het overige gedeelte van het werk, te verhoogen. De middelen om ook dat werk ten allen tijde met den vereischten spoed te vervolgen, werden aangewend.

Behalve eene tijdelijke loods voor steenkolen en coaks aan elke zijde van het bassin-kanaal, werden de vier groote steenkolen-loodsen aan de oostzijde van het bassin, respectievelijk bestemd tot berging van 11½ miljoen Ned. ponden, voltooid.

Men maakte een begin met den opbouw naast den ketelbok van eene bergplaats voor deszelfs gereedschappen. Voorts werden de zes gebouwen, bestemd tot hout-, timmer- en zaagloodsen, achter eenen doorloopenden frontmuur (die ook de smederij insluit), en van gelijken bouw en dezelfde afmetingen als de boven bedoelde steenkolen-loodsen, geheel opgetrokken en nagenoeg gedekt, terwijl ook de frontmuur grootendeels werd voltooid.

De smederij, met 10 vuren en 3 vertrekken, was bijna opgemetseld. Het voornemen bestond om op de werkzaamheden van dit atelier en van de houtzagerij een klein stoomwerktuig toe te passen.

De arbeiders, door den waterstaat gebezigd, waren allen vrijwilligers, hoezeer het niet altijd mogelijk was het noodige aantal voltallig te houden.

Door de oprigting van eenen grooten ketelboks op den 28sten Junij, berekend voor een gewigt van 50 ton, werd op zeer voldoende wijze in eene werkelijke behoefte voorzien.

Op de marinewerf en deels in de rijksstoomfabrieken, naar de plans en opgaven van den hoofdingenieur voor het stoomwezen vervaardigd, werd die bok ook onder diens opzicht opgesteld.

Het aanhoudende gebruik hetwelk daarvan gemaakt werd, getuigt van de behoefte aan zoodanigen toestel, bij gemis waarvan men verplicht was de stoomketels in de schepen te herstellen of ter vervanging te sloopen, terwijl het uitligten of inzetten van deze en andere zware voorwerpen met behulp van kielligters of hulpblokken werd bewerkstelligd.

Eene groote en hechte pont, die op haar dek tot bijna 100 ton kon laden, werd aangebouwd en in dienst gesteld tot het vervoeren van zware lasten.

Door het drijvende droogdok werden de werkzaamheden aan 's Rijks en andere schepen meer en meer in het bassin geconcentreerd, en leverde het nieuwe etablissement, hoe onvolledig nog, alreeds voortdurend goede vruchten.

Sedert de aanwending van dat dok in October 1849 tot het einde van 1851, waren reeds 43 schepen in hetzelfde opgenomen, en in 1851 alleen 19 schepen, zonder dat de noodige bewerking eene enkele maal gestoord of zelfs de minste schade daarbij geleden werd.

Onder de leiding van den dokmeester, die als onderconstructeur tevens het timmerwerk aan de schepen in het dok en het bassin bestuurt, en van een tweetal Europesche opzieners, geschiedde de bewerking door de inlanders vlug en ordelijk.

Het totaal der werklieden bedroeg 400, met een 40tal veroordeelden tot dwangarbeid tot het vervoer van houtwerken en andere zware diensten.

Uit hoofde velen der arbeiders geene eigenlijke werklieden zijn, bleek het toezigthoudend personeel eenigzins beperkt te zijn.

Een der stads-geneesheeren was belast met de dienst bij het etablissement.

Zonder te gewagen van de talrijke kleine voorzieningen van schepen en sloepen en den aanmaak of de herstelling van kleine voorwerpen, zijn, als van meer belangrijken aard, de navolgende werkzaamheden te noemen, als:

het op nieuw koperen in het dok, het repareren van dekken, verschansingen, betimmering en het vernieuwen van rondhouten van Zijner Majesteits korvet *Boreas*;

dezelfde verrigtingen aan Zijner Majesteits brik *Zwaluw*, behalve het aanbrengen van nieuw koper; daarentegen werd dezelve gebreeuwd en voorzien van schei- en buitenhuid, alles voor de terugreis naar Nederland;

eene gelijke reparatie aan de schoenerbrik *Huzaar*, mede voor de terugreis; het repareren in het dok van de kiel, de looze kiel en buitenhuid;

voorts het aanbrengen van eenige bladen nieuw koper; het vervangen van eenige door brand beschadigde deelen in het kolenruim; het vernieuwen van eenige dekdeelen en rondhouten en het breeuwen van Zijner Majesteits stoomschip *Bromo*;

het verwisselen der ketels, vernieuwen van sommige en algemeene voorziening van andere machine-deelen, mitsgaders kapitale reparaties aan romp, binnen- en buitenboord, en betimmering met vernieuwing van masten en koperhuid van Zijner Majesteits stoomschip *Vesuvius*;

de vernieuwing van eenige deelen der machines, de verwisseling der stoomketels, alsmede de belangrijke herstelling aan romp, en betimmeringen en vernieuwing aan fondatiebalken en rondhouten van Zijner Majesteits stoomschip *Batavia*.

Door die belangrijke herstellingen, werden beide laatstgenoemde vaartuigen, waarvan de *Batavia* ook door witte mieren was aangetast, weder geschikt voor eene langdurige dienst; het op nieuw koperen en dekken en andere belangrijke herstellingen aan Zijner Majesteits roeikanonneerboot n°. 14;

het onderhanden nemen, tegen het eind van het jaar, van Zijner Majesteits stoomschip *Etna* en schoenerbrik *Banka*, voor eene belangrijke voorziening, welke echter voornamelijk eerst in 1852 tot stand komen;

eene algemeene, doch minder belangrijke reparatie aan Zijner Majesteits stoomschip *Phoenix*, gelijktijdig met de herstellingen aan de machinerien;

het breeuwen en het voorzien der betimmering van Zijner Majesteits stoomschip *Samarang*, met andere mindere voorzieningen;

het aanbrengen van geringe herstellingen aan de stoomschepen *Hecla*, *Borneo* en *Suri-name*, de schoenerbrikken *Banda* en *Sylph*;

het koperen en aanbrengen van eenen nieuwen mast en steng, en van eenige nieuwe huidplanken en bouten aan Zijner Majesteits schoener *Argo*;

het opbreken van het dek, tot het uitligten van den stoomketel van Zijner Majesteits stoomschip *Onrust*;

het sloopen van betimmering en dekken van Zijner Majesteits stoom-adviesvaartuig *Tjipannas*.

Voorts werden een twintigtal sloepen en andere kleine vaartuigen, 2 werkprauwen, een werkvlot, vier bokkebeenen, 2 kaapstanders en ijzerwerk voor de paalhoofden van den ketelboks, 1 kaapstander voor het etablissement, onderscheidene rondhouten van aanbelang en eene aanzienlijke hoeveelheid riemen enz., aangemaakt.

In de smederij voor het vak van scheepsbouw, vond de vernieuwing of herstelling plaats van de noodige ijzerwerken.

Naar mate het etablissement, met de oude landswerf onder dezelfde directie gesteld, zich meer ontwikkelde, werd het moeilijk eene afscheiding te bewaren tusschen de werkzaamheden bij beide in den loop van 1851 verrigt.

Vele voornamere herstellingen werden in het bassin tot stand gebragt.

§ 6. Verrigtingen der Zeemagt.

Zijner Majesteits schoener *Kameleon* bewees goede diensten door het blokkeren der kusten en havens van de Wester-afdeeling van Borneo.

Zijner Majesteits stoomschip *Phoenix* vertrok met dépêches en troepen naar Pontianak, keerde van daar met een Chineesch gezantschap weder, en voerde hetzelfde ook weder terug naar die plaats.

Door aanhoudende bekruijing van de kusten der residentie Banka, door de stoomschepen *Onrust* en *Tjipannas*, werd het vertrouwen onder de strandbewoners opgewekt en verzekerd, toen de hoofdmiteling *Amir* zich in het binnenland berucht maakte. Eerstgenoemde bodem bragt dien miteling naar Batavia over, van waar hij en eenige bloedverwanten later door de schoenerbrik *Banda* naar Timor Koepang werd overgevoerd.

De *Tjipannas* onderhield de correspondentie tusschen het bestuur van Banka en het Hoofdbestuur.

Na de herstelling der rust op Banka, bragt de *Etna* de expeditionnaire troepen naar hunne garnizoenen terug.

Door Zijner Majesteits adviesbrik *Pylades* werd een togt ondernomen naar de op de noordwest kust van Sumatra gelegene Banjak-eilanden, ten einde een onderzoek te doen naar eenige aldaar plaats gehad hebbende ongeregelheden.

Eenige woelzieke inlanders werden gevangen genomen, ten gevolge waarvan de rust herstelde.

Bij het uitbreken der onlusten in de residentie Palembang, bragt Zijner Majesteits stoomschip *Ardjoeno*, in den tijd van drie dagen, met een koopvaardijschip op sleep, 500 man expeditionnaire troepen van Batavia derwaarts.

Kort daarop volgden de *Etna*, *Suriname* en *Borneo* mede met troepen dien weg, en bleef eerst de *Etna* en daarna de *Suriname* voor de hoofdplaats gestationneerd, ter verzeering der rust onder de inlandsche bevolking aldaar.

De *Ardjoeno* bragt den staatsgevangenen rijksbestuurder van Palembang, met zijn gezin en een gevolg van 110 man, van daar naar Pamanoean.

De *Borneo* vertrok naar de Lampongs, om onderzoek te doen naar de noodzakelijkheid eener vroeger gewenschte expeditie derwaarts, en na eene bevestiging daarvan, kwam dat stoomschip terug, haalde 170 man troepen van Samarang af, bragt die naar de Lampongs over en vertrok vervolgens naar Telok Betong, om 400 man hulptroepen aan boord te nemen.

De expeditie geregeld zijnde, werd een detachement gewapende manschappen met twee officieren van genoemd stoomschip daarbij gevoegd.

Na het beoogde doel bereikt te hebben, onderzocht de *Borneo* eenige aan het strand gelegene kampongs, en een detachement schepelingen verbrandde de weerspannige kampong Soemoer.

De marine bragt alzoo ook hier het hare bij tot handhaving van ons gezag.

Aan Zijner Majesteits stoomschip *Hecla* gelukte het om dezelfde rooversvloot, die in 1850 het eiland Bawean zoo gevoelig teisterde, in eene baai bij het Z. W. einde van het eiland Kangeang aan te treffen en gedeeltelijk te vernietigen. Vijf rooversvaartuigen werden verbrand en eene prauw van het opperhoofd, voerende 64 riemen en 8 stukken, viel in onze handen; 14 roovers werden gevangen genomen en 61 slaven verlost en te Soerabaja aangebragt.

De uitslag van dien togt was zeer voldoende en het verlies der roovers belangrijk, vermits de door hen op Bawean en Sapoedoe gemaakte buit hun grootendeels weder werd ontnomen. Door hetzelfde stoomschip, onder bevel van den wakkeren (nu wijlen) luitenant ter zee der 1ste klasse *P. A. M. Hinlopen*, werden later nog de volgende togten tegen de zeeroovers ondernomen.

Op een ontvangen berigt, dat op een der tot de Kangeang-groep behoorende eilanden, zich rooversvaartuigen ophielden, werden de *Borneo* en *Hecla* onmiddellijk derwaarts gezonden, bezochten deze bodems de bedoelde eilanden, doch keerden zij onverrichter zake terug.

Met beter succes ondernamen de *Hecla* en *Samarang*, ieder met een detachement militairen van Macassar aan boord, een kruistogt langs de eilanden Sumbawa, Flores, Tanah Djampea, Bonerate en Kalatoea. Bij het inloopen door de *Hecla* van de nauwe baai van Boerdeng, werd aldaar eene groote prauw ontdekt, welke bij onderzoek bleek meer eigenaardig een rooversjagt genoemd te moeten worden, en toe te behooren aan *Daeng Magassing*, Prins van Bonerate.

Het vaartuig, bovenmate van wapenen, kruid en lood, vlaggen enz. voorzien zijnde, werd in beslag genomen, en genoemde prins met zijn gevolg naar Macassar overgevoerd. Een gedeelte der bemanning redde zich door de vlugt.

Te Macassar voegde de *Samarang* zich bij de *Hecla* en stelden zij gezamenlijk koers naar Tanah Djampea en vervolgens naar Kalatoea. Achter de reven in de Cornelia-baai, werden door de *Hecla* zeven rooversprauwen, waaronder drie van de allergrootste soort, ontdekt, en waarvan ééne eene roode Illanosche vlag voerde.

De *Hecla* opende het vuur, waarna onmiddellijk eene landingsdivisie van 110 man tegen de roovers werd afgezonden, ten gevolge waarvan de roovers met groot verlies hunne prauwen verlieten, en in de ontoegankelijke bosschen en bergen van dit eiland vlugten. De zeven prauwen werden verbrand.

Daarna werd met de *Samarang* eene tweede expeditie op nog 11 rooversprauwen, in twee baaijen om de west en noordwest van Kalatoea aangetroffen, bewerkstelligd, bij welke gelegenheid eene landingsdivisie van 120 man de roovers spoedig in het bosch joeg. Vier groote nieuw gebouwde prauwen werden veroverd en verbrand, terwijl de overige, onder begunstiging der duisternis, zich door de vlugt wisten te redden.

Op dezen togt werden alzoo in het geheel 11 rooversprauwen vernietigd, waarvan zes van de grootste soort, terwijl 6 stukken geschut en 2 vlaggen van roovershoofden buit gemaakt en verscheidene slaven verlost werden. Het verlies aan onze zijde was niet noemenswaard.

Kort daarna werd door de beide reeds genoemde stoomschepen (*Hecla* en *Samarang*) nog een togt naar het eiland Kalatoea gedaan, en wendden zij vervolgens den steven naar Flores, alwaar drie rooversprauwen genomen en verbrand werden.

Ook bij Roesa Radja werden drie nieuw gebouwde rooversvaartuigen vernietigd, welker opvarenden zich door de vlugt wisten te redden, doch, door de onzen achtervolgd wordende, werd de kampong, waarin zij zich schuil hielden, mede in de asch gelegd, welk lot ook te beurt viel aan nog een tweetal rooversvaartuigen, die in de baai van Gomon werden aangetroffen, zoodat op dezen tweeden togt 8 rooversvaartuigen werden vernietigd.

De expeditie keerde toen naar Macassar terug, na echter nog de Bastaard-eilanden, de zuid-oostelijkste der Kangean-eilanden, en de eilanden Ra-as en Sapoedie, alle bekende schuilplaatsen der roovers, te hebben verkend, zonder echter eenig verdacht vaartuig ontdekt te hebben.

Ook door andere schepen en vaartuigen werd de meeste activiteit in het opzoeken van zeeroovers aan den dag gelegd. Zoo werden door Zr. Ms. fregat *Prins Hendrik der Nederlanden*, op eenen kruistogt van Batavia naar Macassar en terug, Kalatoea en andere ten zuid en zuid-oosten van Saleijer gelegene eilanden onderzocht.

Zr. Ms. schoenerbrik *Ambon* adisteerde daarbij, en werd een gedeelte der bemanning van genoemd fregat te Kalatoea gedebarreerd, zonder echter roovers aan te treffen.

De stoomschepen *Ardjoeno* en *Etna* waren gelukkiger in hunne onderneming. Zij bezochten de eilanden beoosten Java, de baaijen van Sumbawa, Salee, Dumbo en Bima, de plaatsen Rioe, op de noordkust van Flores, en de Kalatoea-, Paternoster- en Kangeang-eilanden.

Zij vernielden twee rooverskampongs op Rioe, bemagtigden drie rooversvaartuigen en eenige sampangs, en verlostten onderscheidene slaven.

Met niet minder belangstelling werd door de marine van de stations in de buitenbezittingen, alles in het werk gesteld om ook aldaar de zeerooverij te beteugelen.

De schoenerbrik *Banka* bekruste af en aan de wateren van Riouw en Linga en de straten Riouw en Singapore.

Zijner Majesteits stoomschip *Suriname* bezocht de oostkust van Borneo.

Zijner Majesteits brik de *Zwaluw* en de schoenerbrik *Ambon* deden te zamen eene expeditie op de zeeroovers naar Sumbawa en Flores, echter zonder iets bijzonders op te leveren.

Zijner Majesteits stoomschip *Hecla* bekruste de wateren der Molukkos, Menado en Timor, ten einde onderzoek te doen naar Illanosche of Magindanoesche zeeroovers, die zich, volgens bekomen berigten, vooral bij het eiland Chiamo (residentie Menado) zouden ophouden.

Eene naauwkeurige bekrusing van die wateren liep vruchteloos af.

Zijner Majesteit schoenerbrik *Banda* vertrok in station naar Timor Koepang, aan boord hebbende de gouvernements-commissaris, voor de zaken betreffende de regeling der grensscheiding van de Nederlandsche en Portugesche bezittingen op Timor en naburige eilanden. Na ruim 5 maanden in die wateren doorgebracht te hebben, kwam de *Banda*, in gezelschap met de Portugesche oorlogsbrik *Mondego*, naar Batavia terug.

Ten gevolge eener geslotene overeenkomst tusschen de Nederlandsche en Portugesche commissarissen betreffende de bovenbedoelde grensregeling, vertrok Zijner Majesteits stoomschip *Merapi* naar Timor, aan boord hebbende den Nederlandschen commissaris en den kapitein-adjutant van den Gouverneur-Generaal van Timor Delhi, met den last om voor en van wege het Nederlandsch Gouvernement en ten overstaan van daartoe benoemde Nederlandsche en Portugesche commissarissen, de Portugesche bezittingen op de eilanden Allor, Pantor, Lombler, Adenara en Flores gelegen, over te nemen, en voorts bezit te nemen van het op Flores gelegen fort Larentoeka, tot welk einde een detachement militairen van Soerabaja werd afgehaald.

De schoenerbrik *Banka*, gelijktijdig naar Timor gestevend, bleef aldaar station houden.

Zijner Majesteits schoenerbrik *Egmond* deed eenen togt naar de eilanden Wetter, ten zuid-oosten van Ceram, zoomede naar de Aroë-, Tenember- en Keij-eilanden.

De *Suriname* bezocht ook de zuid-oost kust van Borneo.

Op de stations der buitenbezittingen werden onderscheidene togten gedaan tot vertoon der vlag.

Ook de eilanden Bali en Lombok werden met dat doel herhaaldelijk bezocht. Hetgeen door de zeemagt in het belang der hydrographie is verrigt, werd hierboven onder de rubriek „Commissie voor de zeekaarten” aangeteekend.

Zijner Majesteits stoomschip *Borneo* verleende alle mogelijke hulp aan het Engelsche koopvaardijship *Chebar*, toen hetzelfde in de nabijheid van den Noordwachter aan den grond geraakte.

Het schip werd behouden ter reede Batavia ten anker gebragt.

Datzelfde stoomschip bewees ook goede diensten aan het stoomschip *Onrust*, bij het aan den grond zitten van hetzelfde op het rif bij Kuiper-eiland.

De adviesbrik *Pylades* vertrok naar straat Faspas, om het aldaar, op de Alceste-klip gestrande Amerikaansche schip *Merimon* hulp te bieden. Daar het schip reeds een totaal wrak en door de bemanning verlaten was, keerde de *Pylades* naar Batavia terug.

Toen het Engelsche koopvaardijship *Metropolis* op de oostkust van Bintang was verongelukt, deed Zijner Majesteits schoenerbrik *Dolijn* het mogelijke tot redding van lading en inventaris, welke dan ook grootendeels behouden werden.

De maildienst tusschen Batavia en Singapore werd gedurende vijf maanden door Zijner Majesteits stoomschip *Batavia* waargenomen, waarna die bodem, tot het verwisselen van stoomketels en het ondergaan van belangrijke voorzieningen en reparatie, naar Soerabaja vertrok.

De *Hecla* en *Suriname* bragten dépêches en mailbrieven naar Macasser en terug. Zijner Majesteits stoomschip *Phoenix* vertrok naar Singapore, ter beschikking van den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal, die met dien bodem de reis naar Batavia volbragt.

De Minister van Staat, oud-Gouverneur-Generaal, vertrok met Zijner Majesteits stoomschip *Ardjoeno* naar Calcutta, van waar die bodem naar Batavia terugkeerde.

Op de uitreis werden Muntok, Riouw, Singapore en Poeloe Pinang aangedaan.

Voorts werden nog eenige togten door onderscheidene van Zijner Majesteits stoomschepen gedaan tot het verrigten van verschillende diensten, als overvoer van militairen enz.

III. VERDEDIGING.

De werkzaamheden bij de buitengewone defensiewerken werden in 1851, eenigzins vertraagd, hoofdzakelijk door de algeheele invoering van vrijwilligen arbeid en door epidemien te Tjilatjap.

Desniettemin waren de wezenlijke werken van verdediging veel verder gevorderd, dan

onder ultimo 1850, en kon van de meesten derzelve ieder oogenblik het regt gebruik worden gemaakt.

De arbeid door vrijwilligers werd overal gevestigd en leverde, behoudens eenige prijsvermeerdering, in het algemeen voldoende uitkomsten.

Bij besluit van den Gouverneur-Generaal, dd. 29 Junij 1851, n°. 2, werd door den Raad van Verdediging, van wiens oprigting reeds hierboven sub § 1 is melding gemaakt, een reglement gearresteerd, met bepaling, dat het aan de ondervinding van één-jaar getoest zou worden, na welk tijdsverloop van het militair departement een voorstel tot definitive vaststelling van hetzelfde, met of zonder verandering, werd verwacht.

Tevens werd bepaald dat aan den officier, met de betrekking van secretaris van den raad van defensie te belasten, eene gratificatie, naar reden van f 50 's maands, zou kunnen worden gegeven, terwijl op den voorgrond werd gesteld, dat door de instelling van dezen raad geenerhande inbreuk zou worden gemaakt op het gezag of de verantwoordelijkheid van den kommandant van het Indisch leger.

Kort daarop werden voor denzelfden benoemd:

De kolonel-directeur der genie, als president;

„ „ chef der artillerie;

twee luitenant-kolonels der genie;

een luitenant-kolonel der artillerie;

een majoor der artillerie;

de majoor-adjutant van den bevelvoerenden generaal;

als leden,

voorts:

een kapitein-luitenant ter zee; en

twee luitenants ter zee der 1ste klasse;

met eenen 1ste luitenant der artillerie als secretaris.

Bij het einde van het jaar had de raad zijne werkzaamheden aangevangen.

D. Regtswezen en politie.

I. BESTANDEELEN DER WETGEVING.

§ 1. *Algemeene aanduiding.*

Geene verandering.

§ 2. *Burgerlijk en handelsregt.*

Bij gelegenheid van het verleenen van brieven van meerderjarig-verklaring aan zekeren van den Broek, deed zich de vraag voor, wie zorgen moet voor de openbaarmaking voorgeschreven bij art. 432 van het Burgerlijk Wetboek voor Nederlandsch Indie, en wie de kosten derzelve moet dragen; beide vragen in verband beschouwd tot de in de wet gezegde uitdrukking: *Alle handligting moet openbaar bekend worden gemaakt bij behoorlijke afkondiging en plaatsing in het officieel nieuwsblad.*

Na raadpleging van den procureur-generaal en het Hooggeregtsch Hof, werd aangeteekend, dat de behoorlijke afkondiging van alle handligting, gelijk ook van de intrekking, geheel aan de belanghebbenden wordt overgelaten (*Staatsblad van 1851, n°. 51*).

In het laatst der maand October 1851 werd mede een algemeen voorschrift uitgevaardigd, omtrent de uitreiking aan personen in Nederlandsch Indie van geregelijke acten, welke uit Nederland aan het Indisch Gouvernement worden toegezonden (*Staatsblad van 1851, n°. 57*).

Onder de rubriek: *burgerlijk en handelsregt* van het Verslag over 1849, werd onder anderen gezegd, dat in dat jaar nog in overweging was een ontwerp van wet tot regeling van het verband tusschen de Nederlandsche en de Nederlandsch-Indische wetgeving en van de kracht in Nederland toe te kennen aan de vonnissen van de Indische regtbanken en omgekeerd.

Bij de sluiting van het jaar 1851 liet het zich aanzien, dat de beraadslagingen waartoe dit onderwerp had aanleiding gegeven, weldra zouden zijn afgelopen, en dat deswege bepaalde voorstellen zouden kunnen worden gedaan.

Ter bevordering van eene spoedige afdoening van zaken werd bepaald, dat de aan den Gouverneur-Generaal gerigte verzoeken om dispensatie van voorschriften van het Burgerlijk Wetboek, door de belanghebbenden zullen moeten worden ingediend bij de hoofden van gewestelijk bestuur van hunne woonplaatsen, die gehouden zijn, deze verzoekschriften, vergezeld van hun berigt, consideratien en advies, door tusschenkomst van het Hooggeregtschhof, ter beschikking op te zenden aan den Gouverneur-Generaal.

De overwegingen, waartoe aanleiding gaf een ontwerp-reglement op het beheer van strandvonden (zie rubriek *burgerlijk en handelsregt* van het Verslag over 1849), duurden in 1850 voort en waren bij het einde van 1851 nog niet afgelopen.

§ 3. *Strafregt.*

Een in den loop van 1851 ontdekt blijk van onregelmatigheid in de aanhouding en het ontslag van gedetineerden ter zake van overtreding, gaf aanleiding dat, om voor zooveel mogelijk te voorkomen de vergissingen welke nu en dan in de ten-uitvoer-legging van een lijfswang plaats grepen, alle hoofden van plaatselijk bestuur op Java werden aangeschreven, naauwkeurig zorg te dragen voor de getrouwe opvolging van de bepalingen op het stuk van lijfswang in zaken van overtreding, in het bijzonder van die betreffende de *ten-uitvoer-legging* van dit middel, terwijl voorts als regel werd aangenomen, om in het vervolg, bij de verpachting van het regt tot den verkoop van opium in het klein op Java en Madura, buiten werking te doen blijven het 26ste artikel van het amfioenpacht-reglement (*Staatsblad* 1847, n°. 42) en dat alle lijfswang voor niet langer dan één jaar en daar beneden zal worden ondergaan ter plaatse der veroordeeling, waarom de daartoe betrekkelijke vonnissen niet aan de Regering zullen worden ingezonden, ter bepaling der strafplaats.

§ 4. *Regtsvordering en regterlijke magt.*

In den loop van 1851 werd in werking gebracht een door den Koning vastgesteld *Reglement betreffende het hooger beroep aan den Hoogen Raad der Nederlanden van arresten in burgerlijke zaken*, in eersten aanleg geweest door het Hooggeregtschhof van Nederlandsch Indie, hetwelk onder n°. 4, te vinden is in *Staatsblad* van Nederlandsch Indie van 1851.

In het laatst van het jaar 1850 werden van wege het Hooggeregtschhof voorstellen gedaan, ten doel hebbende om de aan de beregting van het omgaand geregte in de residentie Soerabaja onderworpen zaken eene voortdurend regelmatige afdoening te verzekeren.

Uit de ter zake gewisselde bescheiden bleek, dat het getal zaken in die residentie alleen grooter was dan van al de andere onder gemelde regtbank behoorende residentien te zamen, zoodat, als de residentie Soerabaja, met inbegrip van het daaronder sorterend eiland Madura, van de overige residentien der 4de afdeeling werd afgescheiden, zij dan nog de meeste werkzaamheden voor één omgaanden regter zou opleveren. Mitsdien werd voorgesteld om een vijfdien omgaanden regter in dienst te stellen, ten einde op eene organieke wijze in de bestaande behoefte te voorzien, en niet langer verplicht wezen, om, gelijk reeds herhaaldelijk had plaats gevonden, tijdelijk eenen regterlijken ambtenaar in commissie te stellen, om de functien van omgaand regter uit te oefenen.

Nadat nog nader de onvermijdelijke noodzakelijkheid van dezen maatregel was aange-toond, werd het tweede lid van art. 99 van het Reglement op de regterlijke organisatie en het beleid der justitie in Nederlandsche Indie in dier voege gewijzigd, dat voor Java en Madura vijf omgaande regters werden aangewezen (*Staatsblad* van 1851, n°. 21).

In verband met dezen maatregel, werd, bij een besluit van dezelfde dagteekening, het regtsgebied der omgaande regters op Java en Madura nader geregeld, dat later nog werd aangevuld met de bepaling, dat ook te Blora, in de residentie Rembang, zittingen zullen worden gehouden van de regtbank van omgang (*Staatsblad* van 1851, n°. 22 en 46); terwijl het wijders noodig werd geoordeeld, om ook ter hoofdplaats van het onder-regentschap Blitar (residentie Kedrie) een nieuwen landraad te vestigen (*Staatsblad* van 1851, n°. 69).

Reeds lang was de behoefte gevoeld aan eene betere, meer billijke regeling der schade-loosstelling voor inlanders, die als getuigen voor de verschillende regtbanken werden opgeroepen.

Om in die behoefte te voorzien, werd in de maand Mei 1851 gearresteerd een *tarief ter regeling van de reis- en verblijfskosten voor inlanders en daarmede gelijkgestelde personen, die als getuigen voor eenige regtbank, dan wel buiten dezelve door eenige andere bevoegde autoriteit, in regten worden opgeroepen* (*Staatsblad* n°. 23).

Als een uitvloeisel der nieuwe wetgeving, werd in dezelfde maand, met intrekking van dienaangaande bestaande verordeningen, voor zoover tot dezelve niet uitdrukkelijk wordt verwezen, voorloopig vastgesteld een *Tarief van justitie-kosten en salarissen in burgerlijke*

zaken voor de Europesche regtbanken in Nederlandsch Indie, om in werking te treden met den 1sten Januarij 1852 (*Staatsblad* van 1851, n°. 27).

Een zieh in de residentie Cheribon voorgedaan hebbend geval gaf den resident aldaar aanleiding tot de vraag, of de inlevering van een verzoekschrift om gratie door de familiebetrekkingen van eenen veroordeelde, ook ten gevolge heeft de schorsing van de ten-uitvoer-legging van de aan dien veroordeelde opgelegde straf, gelijk blijkens art. 322 van het *Beglement op de uitoefening der politie, de burgerlijke regtspleging en de strafvordering onder de inlanders en de daarmede gelijkgestelde personen op Java en Madura*, het geval is, wanneer het verzoekschrift om gratie, binnen den termijn voorgeschreven bij art. 321 van het *Reglement*, door den veroordeelde zelve wordt ingeleverd.

Nadat deswege het gevoelen was ingewonnen van het Hooggeregts-hof en den prokureur-generaal, werd de vraag van den resident van Cheribon toestemmend beantwoord en het ter zake betrekkelijk besluit ter algemeene opvolging in het *Staatsblad*, onder n°. 29, opgenomen.

Tot aanvulling van de publicatie van 2 September 1849 (*Staatsblad* n°. 41), werd in den loop van de maand Mei 1851 bepaald, dat, ingeval van afwezendheid, belet of ontstentenis van den voorzitter, of van eenen anderen tot de zamenstelling der inlandsche, door eenen Europeschen ambtenaar voorgezeten regtbanken behoorenden persoon, op de bezittingen buiten Java en Madura, de hoogste plaatselijke autoriteit bevoegd zal zijn in de waarneming dier functien tijdelijk te voorzien (*Staatsblad* n°. 33).

Ten einde de invordering te verzekeren van pretentien, voortvloeiende uit contracten met het Gouvernement voor de levering van zaken of werk gesloten, werden deswege algemeene regelen voorgeschreven, in verband met art. 72 van het regerings-reglement, art. 27 van de instructie voor den Directeur-Generaal en de Directeuren van Finantien, artt. 56 en 58 van het *Reglement op de regterlijke organisatie en het beleid der justitie*, en art. 317 van het *Reglement op de burgerlijke regtsvordering voor de raden van justitie op Java en het Hooggeregts-hof* (*Staatsblad* n°. 61), terwijl later werd verklaard, dat in de zorg en maatregelen door den Directeur-Generaal van Finantien te nemen tot invordering van 's Lands pretentien, zijn begrepen die voor de stuiting van verjaring (*Staatsblad* n°. 68). (Zie verder het deswege verhandelde onder hoofdstuk J.)

Reeds meermalen was het gebeurd, dat regtszaken tusschen fabrikanten of andere met het Gouvernement in contract staande personen voorkwamen, van welker bestaan de Regering niet eer kennis droeg dan door het in dezelve uitgesproken vonnis.

Vermits het op die wijze dikwerf te laat kan zijn 's Lands belangen naar behooren te behartigen, werd de procureur-generaal bij het Hooggeregts-hof aangeschreven, om de ambtenaren van het openbaar ministerie bij de Europesche regterlijke collegien te gelasten, aan de betrokkene plaatselijke autoriteit of het betrokken departement van algemeen bestuur zoo spoedig mogelijk kennis te geven van alle burgerlijke regtsgedingen, welke door met het Gouvernement in contract staande personen en anderen, onderling voor die collegien zijn of worden aanhangig gemaakt, met vermelding van de namen der eischers, zoo-wel als van de verweerders, en met opgave, zoo duidelijk mogelijk, van den aard, de strekking en het bedrag der vordering waarover het geding loopt.

Het werd in 1851 noodig geoordeeld, de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura ernstig te herinneren, dat zij het als een hunner eerste pligten te beschouwen hebben, om zelve de landraden voor te zitten, zijnde bij art. 92 van het *Reglement op de regterlijke organisatie en het beleid der justitie*, het voorzitterschap der landraden bepaaldelijk aan hen opgedragen; dat alleen bij uitzondering in de door de wet aangewezen gevallen het voorzitterschap door de hun ondergeschikte ambtenaren mag worden vervuld; en dat zij in die gevallen nogtans gehouden zijn te waken, dat dezen alsdan de hun toevertrouwde werkzaamheden met zorg en naauwgezetheid nakomen.

De Commissie, belast met het ontwerp van verordeningen tot reorganisatie van het regtswezen in de buitenbezittingen, had hare taak op het einde van 1851 nog niet volbragt.

Ten gevolge van eenige bemerkingen der Commissie uit de Tweede Kamer, belast geweest met het onderzoek van het Verslag over de Oost-Indische bezittingen over 1849, kan nog worden aangeteekend:

1°. dat de aard en omvang van elk regtsgebied en de verhouding tusschen de verschillende regterlijke collegien, gevonden worden in het door den Koning vastgesteld *Reglement op de regterlijke organisatie en het beleid der justitie in Nederlandsch Indie*, afgekondigd bij Indische publicatie van 30 April 1847 (*Indisch Staatsblad* n°. 23) en op pag. 36 van het Verslag over 1850 opgenoemd.

2°. dat de omvang van het rechtsgebied der regtbanken van omgang op Java en Madura, zoo als dezelve ten getale van 4 in 1849 bestonden, is te vinden in n°. 15 van het *Indisch Staatsblad* van 1848; en

3°. dat de hoofdstrekking, waardoor de met 1 Mei 1848 ingevoerde nieuwe wetgeving zich van de vroeger aanwezige onderscheidt, is aangeduid in de redevoering van den Staatsraad jhr. *Wichers*, als bijlage bij het Verslag over 1849 gevoegd.

§ 5. *Militair rechtswezen.*

Hierboven (C. I. § 2.) is reeds gewag gemaakt van de bepaling, waarbij de bij het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande voorkomende straf van slagen voor militairen zonder onderscheid van landaard, in geheel Nederlandsche Indie werd afgeschaft, terwijl ook eenige verzachtende bepalingen werden gemaakt met opzigt tot het toedienen van slagen aan militairen als disciplinaire straf. Zie verder sub D III het bepaalde omtrent de verhouding van de officieren en manschappen der Nederlandsche marine tot het Nederlandsch-Indische justitiewezen.

§ 6. *Vertaling der wetgeving.*

Reeds vóór de uitvaardiging van de met 1 Mei 1848 in werking getreden nieuwe wetgeving, waren maatregelen genomen om een gedeelte derzelve in de Javasche en Maleische talen te doen overzetten.

Met dit werk werden, onder de leiding en voorlichting van den toenmaligen resident van Soerakarta, mr. *W. C. E. de Geer*, belast de heeren *C. F. Winter* en *J. A. Wilkens*, beiden in die talen bijzonder bedreven.

Tot verligting van dezen arbeid werden aan hen toegevoegd:

- 1°. de ambtenaar der 2de klasse *A. B. Cohen Stuart*;
- 2°. radhen *Pandjé Poespo Wilogo*;
- 3°. radhen *Ngabebi Rekso di Phoero*.

Ongeveer twee jaren later was men gereed met de vertaling in bedoelde beide talen van

- a. *De algemeene bepalingen van wetgeving voor Nederlandsch Indie*;
- b. het eerste en tweede hoofdstuk van het *Reglement op de regterlijke organisatie en het beleid der justitie in Nederlandsche Indie*;
- c. het *Reglement op de uitoefening der politie, de burgerlijke rechtspleging, de strafvordering onder de inlanders en daarmede gelijkgestelde personen op Java en Madura*.

Nadat de heer *J. F. C. Gericke*, afgevaardigde van het Nederlandsch genootschap voor de bijbelvertaling, zijn gevoelen had uitgebragt over de wetsvertaling, en de overzetter zich op zijnen raad aan het werk hadden begeven tot vervaardiging van een alphabetisch uitleggend register op die vertaling, werd besloten de in de Javasche en Maleische talen overgebragte gedeelten der nieuwe wetgeving, benevens het register te doen drukken, ten einde gedeeltelijk, in overleg met de hoofden van plaatselijk bestuur, gratis te worden uitgereikt aan de inlandersche grooten en ambtenaren, en voor het overige tegen betaling algemeen verkrijgbaar te worden gesteld.

§ 7. *Toestand der rechtsbedeeling in het algemeen.*

Met terugzigt op het onder deze rubriek vermelde in het vorige Verslag, wordt aangetekend, dat de toestand der rechtsbedeeling onder den inlander, in het oostelijk gedeelte van van Java gedurende het jaar 1851, door de opeenstapeling van zaken eene voorziening noodig heeft gemaakt, welke dan ook, zoo als reeds vermeld is onder het hoofd *Regtsvordering en regterlijke magt*, gevolgd is, blijkens het *Indisch Staatsblad* 1851, n°. 21.

II. POLITIE.

§ 1 *Beheer.*

Gedurende 1851 werden geene veranderingen gemaakt in de bestaande voorschriften

nopens het beheer der politie. Wel klaagden sommige hoofden van gewestelijk bestuur over het ontoereikende van de ter hunner beschikking staande middelen tot handhaving der politie, maar die klagten werden niet van dien aard bevonden, dat zij aanleiding gaven tot voorziening.

§ 2. Algemeen Reglement.

Uit het Verslag over 1849 blijkt, dat het *politie-reglement voor de stad en voorsteden van Soerabaija*, in het jaar 1829 in werking gebragt, van lieverlede, ten gevolge der voorstellen van de gewestelijke besturen, van toepassing was verklaard voor elke afdeelingen en residentien.

Na de invoering van de nieuwe wetgeving gevoelde men meer algemeen behoefte aan eene instructie, waarnaar zich de plaatselijke autoriteiten in zaken van politie zouden kunnen regelen. Mitsdien werd besloten, om, in afwachting der daarstelling van algemeene wettelijke verordeningen van politie en het in bewerking zijnde Wetboek van Strafrecht, het bij besluit van den Commissaris-Generaal van 2 Februarij 1829, n°. 32 (*Staatsblad* n°. 8), gearresteerd *politie-reglement voor de stad en voorsteden van Soerabaija*, van toepassing te verklaren voor al de residentien en afdeelingen van Java, met uitzondering van Batavia, waarvoor reeds een in 1828 vastgesteld reglement bestond. Gelijkzeitig werd echter bepaald, dat overigens in die residentien en afdeelingen van kracht zullen blijven de bestaande plaatselijke verordeningen voor de wijkmeesters, herbergiers, verhuurders van rijtuigen enz., voor zoover namelijk dat politie-reglement en die verordeningen niet in strijd zijn met de nieuwe wetgeving (*Staatsblad* 1851, n°. 26).

Gelijk hierboven reeds meer breedvoerig is aangetoond, werd het in 1851 wenschelijk geacht, om, met intrekking van de deswege bestaande bepalingen, de grenzen van de reeden der strand-hoofdplaatsen van Java nader te regelen (*Staatsblad* 1851, n°. 28).

De ontdekking van eene Chinesche broederschap, genaamd *Tiën The Hoei*, welke strekking gevaarlijk werd geacht voor de openbare rust en veiligheid, had ten gevolge de uitvaardiging eener publicatie, waarbij de deelnemers aan zulke geheime genootschappen worden bedreigd met verwijdering uit Nederlandsche Indie (*Indisch Staatsblad* 1851, n°. 65).

§ 3. Regt van verblijf.

In 1846 werd bepaald, dat voortaan geene Chinesche nieuwelingen op enig plaats van Java zullen worden toegelaten, dan nadat twee van hunne reeds aldaar gevestigde landgenooten, onder goedkeuring van het betrokken plaatselijk bestuur, zich hebben gesteld als borggen voor hun onderhoud en gedrag, en voor de kosten hunner eventuele terugzending naar China, wanneer daartoe door de bevoegde autoriteit bevel gegeven wordt; terwijl tevens de gouverneurs en residenten buiten Java werden aangeschreven, om te dienen van consideratien en advies nopens de vraag, of en in hoever het daarstellen eener gelijke bepaling voor de onder hun bestuur staande gewesten wenschelijk of noodzakelijk werd geacht.

Eene beslissing op dit punt bleef hangende tot in het jaar 1851, als wanneer:

1°. werd verklaard, dat de Regering volhardt bij de verbodsbepalingen nopens den aanbreng van Chinesche nieuwelingen op Java (*Staatsblad* van 1837, n°. 58); doch aan zich blijft voorbehouden de bevoegdheid om, in bijzondere gevallen, aan zoodanige nieuwelingen tot bijzondere einden het vast of tijdelijk verblijf op Java te vergunnen, en dat de bedoeling en strekking van de in 1846 gemaakte bepaling geene andere is, dan om in dusdanige gevallen aan de vaste of tijdelijke toelating de daarbij vastgestelde borgtogt te verbinden;

2°. de bepaling van 1846 van toepassing werd verklaard voor de residentien Palembang, Timor, Ternate, Menado en de afdeeling Benkoelen;

3°. aan den gouverneur der Molukken en den gezaghebber in de Lampongsche districten werd te kennen gegeven dat, hoezeer voor alsnog geene noodzakelijkheid bestaat om de nopens den aanbreng van Chinesche nieuwelingen op Java bestaande verbodsbepalingen aldaar toe te passen, hun echter wordt vrijgelaten om, bij aankomst van Chinesche ambachtslieden, de vereischte voorzorgen te nemen omtrent hun verblijf;

4°. werd aangeteekend dat, op grond der daarvoor door de respectieve autoriteiten aangevoerde redenen, de bepaling van 1846 voor alsnog niet zal worden toegepast op de gouvernementen van Sumatra's Westkust en Celebes, noch op de residentien Riouw, op

de residentien op het eiland Borneo en de residentie Banka, alwaar mitsdien de bestaande bepalingen omtrent den aanbreng en het verblijf van Chinesche nieuwelingen zullen blijven voortwerken;

5°. aan de hoofden van gewestelijk bestuur op Java, werd opgedragen het instellen van een opzettelijk onderzoek naar de toepassing der bestaande bepalingen omtrent het reizen van Oostersche vreemdelingen op dat eiland, en om deswege te berigten.

Gedurende het jaar 1851 werden verleend:

acten van vast verblijf,

aan 76 Nederlanders,

» 12 vreemdelingen,

—

te zamen 88;

acten van tijdelijk verblijf,

aan 34 vreemdelingen.

Voorts werd, ten gevolge der bevoegdheid den Gouverneur-Generaal toegekend bij art. 4 van de publicatie van den Commissaris-Generaal van 10 Jannarij 1834 (*Staatsblad* n°. 3), aan 21 vreemdelingen, onder nadere goedkeuring des Konings, toegestaan zich elders dan te Batavia op te houden.

§ 4. *Passen voor personen.*

Hierboven bij § 3 is reeds melding gemaakt van een aan de hoofden van gewestelijk bestuur op Java opgedragen onderzoek naar de toepassing der bestaande bepalingen omtrent het reizen van vreemde Oosterlingen op dat eiland.

Nopens dit punt was op ultimo December 1851 nog geene beslissing genomen.

§ 5. *Begrafenissen en begraafplaatsen.*

Even als in 1846 voor Batavia en in 1849 voor Soerabaija, werd in den loop van 1851 voor Samarang in werking gebragt een *Reglement voor het beheer der begraafplaats voor lijken van Europeanen en daarmede gelijkgestelde personen* (*Staatsblad* 1851, n°. 9), geschoeid op de leest van de bepalingen voor de twee eerstgemelde hoofdplaatsen van Java bestaande.

Voorts werden gearresteerd een *Reglement op de begraafplaats en de begrafenissen der Chinezen te Padang*; en *Bepalingen op het begraven van lijken*; alsmede *Reglement en tarief voor den aanspreker en doodgraver*, voor zooveel betreft de begrafenissen van *Christen-lijken ter hoofdplaats Djokjokarta*.

§ 6. *Lijfeigenen en pandelingen.*

In het laatst van 1849 werd ter hoofdplaats Batavia van Samarang door zekeren Chinees een veertigtal kinderen aangebragt, ten einde, zoo als door hem werd opgegeven, voor het wajanspel te worden opgeleid.

De omstandigheden waarmede deze aanvoer had plaats gehad, deden het vermoeden ontstaan van verboden slavenhandel, ten gevolge waarvan die kinderen naar Samarang werden teruggezonden en de resident aldaar aangeschreven om ten deze een naauwkeurig onderzoek in te stellen.

Uit dat onderzoek bleek, dat de bedoelde Chinees zich had schuldig gemaakt aan het opkopen van kinderen beneden de tien jaren oud, en alzoo aan verboden slavenhandel, niettegenstaande door hem werd beweerd, dat de bedoelde kinderen hem door de ouders vrijwillig waren aangeboden en afgestaan en zij later, wanneer zij tot jaren van onderscheid zouden zijn gekomen, vrijheid zouden hebben een ander beroep of woonplaats te kiezen.

Eene geregtelijke vervolging van de schuldigen werd niet raadzaam geoordeeld, omdat het twijfelachtig voorkwam, of de plaats gehad hebbende handelingen, volgens de bestaande bepalingen, den stempel droegen van strafbaarheid en omdat het gehouden onderzoek geene voldoende opheldering verschafte, noch omtrent de wijze waarop de kinderen aan hunne naaste betrekkingen of verzorgers waren onttrokken, noch omtrent de bemoeienissen die sommige personen daarmede hadden gehad.

Ter voorkoming echter van dergelijke voorvallen in de toekomst, werden de bestaande

bepalingen in dier voege gewijzigd en aangevuld, dat de vervoer van kinderen beneden de tien jaren oud, anders dan met toestemming der plaatselijke autoriteiten, algemeen werd verboden (*Staatsblad* 1851, n°. 37.)

Behalve deze ampliatio der bepalingen nopens den slavenstand, mag nog vermeld worden de bij publicatie van den 16den November 1851 in werking gebragte vervanging van de artt. 33 en 38 der publicatie van den 24sten December 1825 (*Staatsblad* n°. 44), ten doel hebbende eene betere voeding en kleeding en de bestraffing van eene slechte behandeling der lijfeigenen (*Staatsblad* 1851, n°. 66.)

Reeds in 1822 was bepaald, dat al degenen die op het eiland Java bevonden zullen worden ter verzekering van eenige geldelijke schuld of aangegane verbindtenis, een vrij mensch, wie hij ook zij, in pand te hebben genomen, gestraft zullen worden met eene boete van f 500 en, bij onvermogen om dezelve te betalen, zoo het een man is, met ketting-arbeid voor drie maanden, en zoo het een vrouw is, met gevangenis voor een gelijken tijd.

In de maand Augustus 1850 werd een te Soerabaija wonende Arabier schuldig verklaard aan die overtreding; hij voldeed de hem opgelegde boete. Het bleek destijds echter, dat er nog geene algemeene regels bestonden voor de verdeeling van dusdanige boeten.

In die leemte werd mitsdien door een algemeen voorschrift voorzien (*Staatsblad* 1851, n°. 55).

§ 7. *Chinesche dobbelspelen.*

Uit aanmerking dat de bepalingen, volgens welke aan de Chinesche bevolking op Java, met uitzondering der drie hoofdplaatsen, verlof zal kunnen worden verleend tot het spelen van Chinesche dobbelspelen, nog niet in het *Staatsblad* waren opgenomen, werd aan die bepalingen eene plaats in dat blad ingeruimd (*Staatsblad* 1851, n°. 25) en daardoor in eene bestaande behoefte voorzien.

§ 8. *Invoer en bezit van wapenen en kruid.*

Geene veranderingen.

§ 9. *Anmaak van kruid.*

Geene veranderingen.

§ 10. *Zekere fabrieken en neringen.*

Geene veranderingen.

§ 11. *Passen voor vaartuigen.*

In 1851 werden verleend:

29 zeebrieven voor reeds in de vaart zijnde schepen, en

20 zeebrieven voor nieuwe schepen; zoodat in het geheel werden uitgereikt

49 zeebrieven.

§ 12. *Over-boord-werping van ballast.*

Geene veranderingen.

§ 13. *Uitwijking van stoomschepen.*

Geene veranderingen.

§ 14. *Plaatselijke verordeningen van politie.*

Bij drie publicaties van 12 Mei 1851 werden gearresteerd:

1°. een *Reglement op de logementen, herbergen, tapperijen, nachthuizen enz. in de stad en voorsteden van Batavia*; (a)

(a) Besluit van 12 Mei 1851, n°. 105 (*Javasche Courant* 1851, n°. 53).

2°. een *Reglement op de dienst der brandspuiten te Ternate*; (a)

3°. een *Reglement voor de bakkers te Macassar*; (b)

Onder de plaatselijke verordeningen welke in den loop van 1851 nog tot stand kwamen, moet ook vermeld worden een *Reglement en tarief voor de doodkistenmakers ter hoofdplaats Djokjokarta*. (c)

III. MAGT VAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL IN ZAKEN VAN JUSTITIE EN POLITIE.

Daar het aan het Bestuur in Indie noodzakelijk voorkwam, de verhouding van de officieren en manschappen der Nederlandsche Marine tot het Nederlandsch-Indische justie-wezen te regelen, werd van hetzelfde een voorstel ontvangen, strekkende om, ter vermindering van moeilijkheden in den vervolge, met ampliatie van art. 162 4°. van het Reglement op de regterlijke organisatie en het beleid der justitie in Nederlandsch Indie, te bepalen, dat ingeval een jurisdictie-geschil mogt ontstaan tusschen eene Nederlandsch-Indische regtbank en eenen zee-krijgsraad der Koninklijke in Nederlandsch Indie gestationeerde marine, de Gouverneur-Generaal zal beslissen omtrent de competentie.

Gewigtige bezwaren zich tegen dat voorstel verzettende, werd aan het Bestuur in Indie te kennen gegeven, dat de geschiktste gelegenheid tot regeling van dit punt zich van zelf zou voordoen bij de behandeling van het uit Indie verwacht wordende concept-wetboek van strafregt, en dat, in afwachting daarvan, als regel zal behooren te gelden, dat wanneer personen, behoorende tot de Nederlandsche marine, een misdrijf plegen met andere personen, die voor den regter in Nederlandsch Indie te regt staan, of in zoodanig delict betrokken zijn, elk der beschuldigen, niettegenstaande de bestaande connexiteit, afzonderlijk voor zijnen bevoegden regter zal worden gebracht.

Tusschen den regent van Soerabaja en den kapitein der Maleijers aldaar ontstond een verschil van gevoelen nopens de vraag, wie de bevoegdheid heeft tot het geven van toestemming tot de sluiting en ontbinding van huwelijken tusschen vreemde Oosterlingen, Chinezen uitgezonderd.

De eerste grondde zijne aanspraak op die bevoegdheid, op de voorschriften der Mohammedaansche godsdienst; de tweede op de van oudsher bestaan hebbende gebruiken en op art. 22 van zijne instructie (*Staatsblad* van 1829, n°. 35).

Ook op grond van het deswege gevolgd wordende gebruik elders, had de resident aan den kapitein der Maleijers de bevoegdheid, waarvan hier de reden is, laten behouden.

De regent achtte zich met deze uitspraak bezwaard en verzocht dat de Gouverneur-Generaal zou beslissen.

Na de procureur-generaal en den Raad van Indie te hebben gehoord, werd met des residents uitspraak ingestemd, welke niet strijdig geacht werd met het toezigt, dat aan den regent toekomt over de zaken van de Mohammedaansche godsdienst, onder de aan hem ondergeschikte Javaansche bevolking.

IV. EENIGE MIDDELEN VAN BEHEER MET HET REGTSWEZEN IN VERBAND.

§ 1. Burgerlijke stand.

Het werd in 1851 noodig geacht om het reglement op het houden der registers van den burgerlijken stand voor de Europeesche en daarmede gelijkgestelde personen in Nederlandsch Indie, vastgesteld bij het besluit van 10 Mei 1849, n°. 4 (*Staatsblad* n°. 25), aan te vullen met een 87ste artikel, luidende als volgt:

„ Alle overtredingen van de voorschriften van dit reglement, begaan door bijzondere personen, en waartegen bij dit reglement geene straffen zijn bedreigd, worden gestraft met eene geldboete van f 25 tot f 100, terwijl, bij onvermogen tot betaling der boeten, als lijfswang wordt ondergaan eene gevangenisstraf van éénen dag voor elke verschuldigde f 25 (*Staatsblad* 1851, n°. 64).”

In den aanvang der maand December 1851 werden bepalingen vastgesteld nopens de voltrekking van huwelijken van inlandsche Christenen in de Moluksche eilanden (*Staatsblad* 1851, n°. 70), en de deswege in acht te nemen formaliteiten.

(a) besluit van 12 Mei 1851, n°. 117 (*Javasche Courant* 1851, n°. 53).

(b) „ „ 12 Mei 1851, „ 118 id. id.

(c) „ „ 12 Mei 1851, „ 106 id. id.

Eene in de maand Januarij 1851 door de weeskamer te Soerabaja gedane vraag, of de bepalingen nopens de voogdij, voorkomende in het Burgerlijk Wetboek, ook van toepassing moeten worden geacht op Afrikanen (Negers), gaf aanleiding om te onderzoeken, of van hun overlijden aanteekening wierd gehouden in de registers van den burgerlijken stand.

Het bleek dat dit alleen te Samarang plaats had.

In verband met art. 8 der algemeene bepalingen van wetgeving en ter bevordering van gelijkvormigheid, werd daarom aan den procureur-generaal bij het Hooggeregtshof van Nederlandsch Indie opgedragen, om de ambtenaren van het openbaar ministerie te gelasten, aan alle ambtenaren van den burgerlijken stand onder hun ressort mede te deelen, dat van het overlijden van Afrikanen geene aangiften mogen worden opgenomen in de registers van den burgerlijken stand, en dat art. 360 van het Burgerlijk Wetboek op hen niet van toepassing is.

§ 2. Notariaat.

Na de invoering van de nieuwe wetgeving werd het noodig, om het bestaande doch verouderd notarieel salaristarief te herzien, en meer met die wetgeving in verband te brengen.

Dien ten gevolge werd, met intrekking van alle dienaangaande bestaande verordeningen, voor zooverre tot dezelve niet uitdrukkelijk wordt verwezen, voorloopig vastgesteld, een *Tarief tot bepaling der hoegrootheid en den vorm van taxatie van het honorarium der notarissen in Nederlandsch Indie, gelijk mede van de voorschotten, welke van hen in rekening zullen worden geleden*, doch met bepaling, dat dit nieuwe tarief eerst met den 1sten Januarij 1852 in werking zou komen (*Staatsblad* 1851, n°. 27).

In verband met art. 141 van het Reglement op de regterlijke organisatie en het beleid der justitie, en art. 104 der bepalingen, omtrent de invoering van en den overgang tot de nieuwe wetgeving, werd, op voorstel van den resident van Cheribon en het Hooggeregtshof, bepaald, dat de protocollen, repertoires en registers van de voormalige notarissen in de residentie Cheribon, welke reeds gedurende vijf jaren op het residentie-kantoor zijn nedergelegd, overgebracht zullen worden naar de griffie van den raad van justitie te Batavia, terwijl die, welke nog niet zoolang op dat kantoor berusten, daar moeten verblijven, tot dat vijf jaren na de nederlegging zullen verlopen zijn.

§ 3. Translateurs.

Bij gelegenheid dat er sprake was van de verevening eener declaratie van kosten, ingediend door eenen translateur te Padang, wegens de vertaling in het Maleisch van eenige door den raad van justitie aldaar geslagene vonnissen, werd het tevens noodig geacht daaroemtrent een vast voorschrift uit te vaardigen.

Daarom werd bepaald:

1°. dat zoo dikwijls volgens de wet een vonnis, behalve in het Nederduitsch, ook in eene inlandsche taal moet worden geschreven en door den regter onderteekend, de regter de bevoegdheid zal hebben, om, wanneer hij zich niet in staat gevoelt zonder hulp den inlandschen tekst te leveren, zich daarin te doen voorlichten door eenen van go uvernementswege bezoldigden translateur, of, indien de assistentie van dezen niet heeft kunnen plaats vinden, door eenen anderen translateur, die alsdan op den bepaalden voet zal worden betaald;

2°. dat echter de hulp van eenen translateur niet zal worden ingeroepen en verleend, dan tegen eene schriftelijke verklaring van den regter, dat hij die voorlichting noodzakelijk heeft geacht;

3°. dat dan ook geene declaratie van salaris zal worden gevalideerd dan onder overlegging van die verklaring, van welke door de Algemeene Rekenkamer telkens een afschrift aan het Hooggeregtshof en aan de Regering zal worden ingezonden;

4°. dat het Hooggeregtshof en de raden van justitie op denzelfden voet zullen bevoegd zijn, om zich, in geval van revisie of hooger beroep van een ook in eene inlandsche taal geschreven vonnis, door eenen translateur te doen voorlichten (*Staatsblad* van 1851, n°. 58.)

§ 4. Weeskamers.

In afwachting der vaststelling van eene nieuwe instructie voor de weeskamers in Indie, werd overgegaan tot de intrekking van art. 63 van de thans werkende instructie (*Staatsblad* 1818, n°. 72), voorschrijvende, dat de bij die collegien geplaatste ambtenaren jaarlijks in de eerste vergadering eenen eed van zuivering zullen moeten afleggen. Tot deze intrekking is echter niet overgegaan dan nadat gebleken was, dat de jaarlijksche zuiveringseeden, onder de voormalige wetgeving algemeen aangenomen, altijd mishaaagd hebben en gewoonlijk als bloote formulieren afgelegd of vergeten werden, en bovendien voor het gevoel al te hinderlijk waren.

Ten einde de goede werking te verzekeren van het Koninklijk besluit van 24 November 1849, n°. 81 (verhandeld bij het Indisch Staatsblad van 1850, n°. 8) werden de weeskamers in Nederlandsch Indie aangeschreven, om op den laatsten Junij en laatsten December van elk jaar aan het Gouvernement in te zenden lijsten, volgens het voorgeschreven model, van hij haar berustende verevende nalatenschappen van in 's Lands burgerlijke dienst overleden personen en van burgerlijke en militaire gepensioneerden, bedragende f 250 en daar beneden, ten einde door de erfgenamen te worden gereclameerd bij het Departement van Kolonien in Nederland (*Staatsblad* 1851, n°. 44).

Van af 1845 bestond eene dergelijke bepaling reeds voor de militaire nalatenschappen.

Hieronder volgt een beknopt overzicht van de geldelijke uitkomst van het beheer der drie op de hoofdplaatsen van Java gevestigde weeskamers, en van het collegie van boedelmeesteren te Batavia, loopende over het jaar 1851.

a. Weeskamers.

	BATAVIA.	SAMARANG.	SOERABAJJA.
<i>Inkomsten.</i>			
Renten op kapitalen	f 183,480:63	f 68,570:75	f 23,598:56
Provisie	6,372:18 ⁵	7,349:118	7,954:09
Salaris, leges enz.	152: 8 ⁵	2,018:99	912:07
	f 190,004:90	f 77,939:52	f 32,464:72
<i>Uitgaven.</i>			
Renten op kapitalen	f 70,566:95	f 47,765:105	f 21,653:20
Administratiekosten	70,340:22		1,658:88
	f 140,906:117	f 47,765:105	f 23,311:108
Meer baten dan lasten	f 49,097:93	f 30,173:67	f 9,152:84

b. Collegie van boedelmeesteren te Batavia.

Inkomsten.

Renten op kapitalen	f 113,058:50
Provisie, salaris, leges enz.	9,830:21
	f 122,888:71

Uitgaven.

Renten op kapitalen.	f 53,280:99
Administratiekosten enz.	49,490:60
	102,771:39
Meer baten dan lasten.	f 20,117:32

Het saldo van het fonds van het collegie voor administratie en reserve bedroeg onder ultimo December 1851, f 394,760:43.

§ 5. *Verlijding en bewaring van eigendomsbewijzen, van hypotheeken op vastigheden.*

In het laatst der maand Mei 1851 werden de noodige door de Algemeene Rekenkamer voorgedragen voorzieningen in werking gebragt, ter verzekering dat het leggen van hyptheccair verband op onroerende zaken, ten behoeve van het Gouvernement, behoorlijk gevolg hebbe, waartoe gelijktijdig eenige modellen werden voorgeschreven (*Staatsblad* 1851, n°. 36).

In het Verslag over 1850 werd onder de rubriek »landsgebouwen en waterstaat" (afdeeling I) onder de belangrijkste gebeurtenissen in dat jaar opgeteekend, de op den 4den October 1850 te Samarang plaats gehad hebbende brand, waardoor het stadhuis aldaar voor een groot gedeelte in de asch werd gelegd.

Ter voorziening in het bij die gelegenheid geleden verlies van de protocollen en registers van acten van eigendom, eigendomsovergang, hypotheek, cessie en borgtocht, werden in het laatst van September 1851 voorschriften gegeven en de noodige bepalingen openbaar gemaakt (*Staatsblad* 1851, n°. 50).

§ 6. *Gevangeniszen.*

Door den resident van de zuid-ooster-afdeeling van Borneo, werd de vraag geopperd, of aan de vrouwen en kinderen van tot dwangarbeid veroordeelden ook vivres uit 's Lands voorraad of voor gouvernementsrekening mogen worden verstrekt.

In verband met het bepaalde bij de resolutie van 29 Januarij 1831, n°. 16 (*Staatsblad* n°. 10), was reeds in 1841, bij besluit van 23 Mei, n°. 15, bepaald, dat de volgelingen van bannelingen, ten aanzien hunner voeding en kleeding, gelijk zullen zijn gesteld met de bannelingen zelve.

Het bleek toen dat deze bepaling destijds niet algemeen bekend was gemaakt, zoodat besloten werd om aan haar alsnog eene plaats in te ruimen in het *Staatsblad* (*Staatsblad* 1851, n°. 43).

Bij de resolutie van 22 Januarij 1831, n°. 16 (*Staatsblad* n°. 10), was aan alle gecondemneerden tot bannissement buiten den ketting in Nederlandsch Indie vergund, zich voor 's Lands rekening dóór hunne vrouwen en kinderen te doen vergezellen naar de plaatsen hunner bestemming.

De strekking van deze vergunning werd algemeen niet goed begrepen, weshalve het noodig geacht werd te verklaren, dat de aangehaalde resolutie toepasselijk is op allen die hunne straf moeten ondergaan buiten de plaats der veroordeeling, om het even of die zij op of wel buiten Java (*Staatsblad* 1851, n°. 71).

De vroeger daargestelde bepalingen om geene gevangenen of kettinggangers te transporteren dan na hen vooraf aan een geneeskundig onderzoek te hebben onderworpen, bleken niet voldoende te zijn tot bereiking van het doel dat men zich daarvan had voorgesteld.

De ondervinding had geleerd, dat zij, na soms weken en maanden in de gevangenis te zijn opgesloten geweest, aan geene beweging of vermoeijenis meer gewoon, schijnbaar gezond zoodanig verblijf verlieten, doch zeer spoedig gedurende het transport ongesteld werden, en daardoor, bij aankomst, gedurende een geruimen tijd voor het verrigten van arbeid ongeschikt waren en soms langdurig sukkelden of wegwijnden.

Mitsdien werd besloten, om hen op nieuw te doen onderzoeken op die plaatsen, waar zij moesten doortrekken en waar een geneesheer, met de civile geneeskundige dienst belast, aanwezig is, om, bij gebreken of ziekten, te worden aangehouden tot na hunne herstelling, terwijl voor de gezonden een bewijs moet worden afgegeven, dat zij in staat zijn hunne bestemming te volgen.

Tevens werden de gewestelijke autoriteiten aangeschreven, om, bij overvoer over zee van bannelingen of veroordeelden tot dwangarbeid, met klem de reeds bestaande reeds vroeger uitgevaardigde bepalingen te handhaven.

Gedurende het jaar 1851 werden op de volgende plaatsen gevangeniszen voltooid, daargesteld, vernieuwd, veranderd of vergroot, als:

- te Weltevreden (Batavia);
- » Manon Djajja (Preanger Regentschappen);
- » Patjitan;
- te Koedoes (residentie Japara);
- » Modjokerto (residentie Soerabaja);
- » Malang en Bangil (residentie Passaroean);
- » Pradjekan (residentie Bezoekie);

- » Topedjawa,
 » Bonthain,
 » Saleijer,
 » Macassar,
 » Palembang, en
 » Banjermassing.
- } gouvernement van Celebes en onderhoorigheden;

In den aanvang van het jaar 1846 werd aan eene speciale commissie opgedragen om te onderzoeken de middelen tot verbetering van het lot der veroordeelden tot dwangarbeid. Er verliep een geruime tijd, voor dat eenig resultaat van het onderzoek dezer commissie bekend werd.

Eindelijk werd ontvangen een ontwerp van bepalingen ter voorkoming van persoonsverwarring onder de veroordeelden. De overwegingen, waartoe dat ontwerp aanleiding gaf, waren bij de sluiting van het jaar 1851 nog niet afgelopen.

In 1844 was bepaald, dat het fort te Meester Cornelis zou worden ingerigt tot gevangenis voor officieren en civile personen, die tot eenvoudige detentie veroordeeld zijn (*Staatsblad* van 1844, n°. 19).

Uit een ter zake in 1851 ingesteld onderzoek bleek, dat aan deze bepalingen tot dusver geen gevolg was gegeven, terwijl de noodzakelijkheid daarvan bovendien moest worden ontkend, bijaldien aan de civile en militaire gevangenis te Weltevreden eenige uitbreiding wierd gegeven.

Daartoe werd besloten met intrekking van de in 1844 daargestelde bepaling.

In den loop van 1851 werd het Gouvernement aangezocht, om zich te verklaren nopens een aanbod van een lid der Hervormde gemeente te Batavia, om in de gevangenis te Weltevreden godsdienstige voorlezingen te houden.

Dat aanbod gaf aan het bestuur over de Protestantsche Kerk aanleiding, om een onderzoek in te stellen, ten aanzien van het bezoeken der gevangenen door Hervormde leeraren.

Uit dat onderzoek bleek overtuigend, dat geene de minste redenen bestonden om te twijfelen aan de belangstelling van de Hervormde geestelijkheid in dit gedeelte van het dienstwerk.

Het Gouvernement vermeende zich van alle bemoeienis ten deze, te moeten onthouden, en liet deze aangelegenheid mitsdien over aan de autoriteiten belast met het toezigt over de gevangenen.

V. STATISTIEK VAN DE REGTSBEDEELING IN STRAFZAKEN.

In de zesde aflevering van den vierden jaargang van het regtskundig tijdschrift: *Het regt in Nederlandsch Indie* komt onder anderen voor eene » *statistieke opgave omtrent de rechtsbedeeling in strafzaken in Nederlandsch Indie, over de jaren 1850 en 1851, zoowel voor den burgerlijken als militairen regter.* »

Deze statistieke opgave, uit officiele bronnen geput, komt belangrijk genoeg voor, om een exemplaar daarvan hierbij te voegen. (Zie bijlage A.)

E. Eeredienst.

§ 1. *Protestantsche.*

Na gedurende ruim anderhalf jaar belast te zijn geweest met het voorzitterschap van het bestuur over de Protestantsche kerken in Nederlandsch Indie, verzocht het lid in den Raad van Indie *C. S. W. graaf van Hogendorp*, daarvan voor den vervolge te worden ontheven. Die ontheffing had plaats in de maand Mei 1851, onder dankbetuiging voor de bewezene diensten.

Na eenigen tijd te zijn waargenomen door den vice-resident, den predikant *dr. J. G. G. Bierhaus*, werd voormeld presidium in September 1851 opgedragen aan *mr. P. Mijer*, destijds procureur-generaal bij het Hooggeretshof in Nederlandsch Indie.

Met terugzigt op hetgeen deswege voorkomt in het Verslag over 1849, wordt thans aangeteekend, dat in de maand Maart 1851 door het kerkbestuur werd ingediend een algemeen verslag aangaande den godsdienstigen en zedelijken toestand der verschillende gemeenten in Indie over het jaar 1848, zoo als voorgeschreven is bij art. 24 van het reglement

voor dat bestuur (*Staatsblad* van 1844, n°. 34). De slotsom van dat verslag is, dat hoezeer hier en daar gunstige teekenen van leven en geest redenen geven tot verblijding in het algemeen, de toestand der Protestantsche Kerk te wenschen overlaat, en nog veel tot verbetering en opwekking te doen overblijft.

Bij art. 6 van het Koninklijk besluit van 3 Augustus 1849, n°. 64, werd bepaald, dat bij aldien de Evangelisch-Luthersche gemeente te Batavia met de Hervormde gemeente aldaar wordt vereenigd, er onder de predikanten te dier plaate steeds één zijn zal, genomen uit het Evangelisch-Luthersche kerkgenootschap. (Zie Verslag over 1849.)

In verband hiermede werd bij besluit van 2 Augustus 1850, n°. 1, bepaald, dat bijaldien binnen den tijd van één jaar de bedoelde vereeniging niet tot stand mogt komen, de benoeming van een vierden predikant te Batavia daarvan niet langer afhankelijk zal worden gelaten.

Naar aanleiding van deze bepaling, verzocht de kerkeraad der Luthersche gemeente te Batavia inlichtingen nopens den voet, waarop de bedoelde vereeniging, naar het gevoelen der Regering, zou moeten plaats hebben.

Aan dit collegie werd daarop te kennen gegeven :

dat de toetreding van de Evangelisch-Luthersche gemeente te Batavia tot het Protestantsche kerkgenootschap, uit den aard der zaak, uit vrije beweging behoorde te geschieden ;

dat de Regering zich uit dien hoofde van het geven der verzochte inlichtingen vermeende te moeten onthouden; doch dat zij den wensch koesterde, dat de bezwaren, welke zich tot dusverre tegen deze toetreding verzet hadden, door minnelijke schikking uit den weg zouden worden geruimd.

Uit deze opmerking nam de kerkeraad op nieuw aanleiding, om op deze zaak terug te komen, en te verklaren, dat het met zijne zienswijze en naar hij vertrouwde ook met die der gemeente strookte, om de vereeniging uit vrije beweging tot stand te brengen en dat het evenmin aan de gemeente als aan den kerkeraad kon worden geweten, dat de zaak dusverre haar beslag nog niet had verkregen; doch dat men zich voorstelde, om alsnu ernstige pogingen in het werk te stellen, om eindelijk tot eene gewenschte vereeniging te komen.

Na deze verklaring vermeende de Regering dat daartoe zou bijdragen eene tijdelijke schorsing van de hierboven aangehaalde bepaling, nopens de benoeming van eenen vierden predikant voor Batavia.

Onderscheidene Engelsche en Amerikaansche ingezetenen van Batavia hadden eene geldelijke tegemoetkoming verzocht tot gedeeltelijke bestrijding van de uitgaven voor bezoldiging van eenen predikant en van verdere kerkelijke uitgaven ten behoeve van de openbare godsdienstoefening eener gemeente van de gevestigde Anglikaansche Kerk.

Ten gevolge daarvan werd aan de adressanten te kennen gegeven :

dat er geene bedenkingen tegen bestaan, om telken jare, op aanvraag der belanghebbenden, eene ondersteuning te verleenen als tegemoetkoming in de kosten der openbare godsdienstoefening van de Engelsche gemeente te Batavia; en om het bedrag daarvan telkens te regelen naar dat der door de gemeente zelve bijeengebragte gelden, behoudens het bij de Engelsche wetsbepalingen voor het inkomen van eenen predikant, gevestigd op eene plaats buiten Europa, vastgestelde maximum van 800 pond sterling 's jaars ;

dat het Nederlandsch-Indisch Gouvernement dien ten gevolge genegen is, om over den jare 1851 eene ondersteuning te verleenen, nadat, ten genoegen der Regering, zal zijn aangehouden het bedrag door de gemeente zelve voor dat jaar bijeengebragt.

Tot dusverre was men bij het verleenen van bijdragen uit 's Rijks schatkist voor kerkelijke inrigtingen niet naar een vast beginsel te werk gegaan.

Herhaalde aanvragen van verschillende kanten om geldelijke ondersteuning deden in den loop van het jaar 1851 raadzaam achten, een bepaald beginsel te volgen.

Mitsdien werd in 1851 de volgende regel aangenomen, namelijk dat op die plaatsen, waar van gouvernementswege blijvend Christelijke geestelijken bescheiden zijn en bezoldigd worden, bij ongenoegzaamheid der middelen van de gemeente om, bij een ordelijk beheer der geldmiddelen, in de kosten van de openbare Christelijke eeredienst op eene betamelijke

wijze te voorzien, van gouvernementewege daartoe, voor zooveel de omstandigheden dit gedoogen, zal worden bijgedragen.

In October 1851 werd op voorstel van het kerkbestuur bepaald, dat de verschillende gemeenten in de residentie Soerabaija door de predikanten twee maal 'sjaars zullen worden bezocht, met dien verstande, dat de regeling voor de gemeente Grissee vastgesteld en volgens welke een predikant van Soerabaija die gemeente eenmaal 'smaands bezocht, zal blijven stand houden, en de gemeente te Modjokerto, behalve op de doorreis naar Kediri, twee maal jaars, nog twee maal 'sjaars afzonderlijk zal worden bezocht. Met het oog op de belangrijkheid der gemeente te Modjokerto, werd het noodig geacht haar minstens viermaal 'sjaars door eenen leeraar te doen bezoeken.

Gelijktijdig werden de onderscheiden kerkeraden op en buiten Java gemagtigd, om de kerkelijke reizen door de predikanten jaarlijks te laten doen, met inachtneming van de deswege bestaande voorschriften. Vroeger en ook in den aanvang van het jaar 1851, waren voor het doen van dusdanige reizen speciale beschikkingen noodig van de Regering, welke echter door eene algemeene magtiging konden vervallen.

Die magtiging werd derhalve, ook ter vermindering van omslag en schrijfwerk, verleend.

Deze waren niet de eenige wijzigingen die noodig werden geacht in de ten jare 1850 ingevoerde regelingen ten aanzien der standplaatsen en jaarwedden van Protestantsche leeraren.

Immers deelde het kerkbestuur aan de Regering in November 1850 mede, dat in zijne voordragt, die tot de gouvernementbeschikking had geleid, eene vergissing was ingeslopen, daarin bestaande, dat, terwijl bij 's Konings besluit van 3 Augustus 1849, no. 64, zeven predikanten op eene jaarwedde van f 6000, en negen op eene bezoldiging van f 4800 'sjaars waren toegestaan, bij die voordragt zes standplaatsen op eerstgemelde en tien op laatstgemelde jaarwedde waren voorgesteld en alzoo eene te min op f 6000 en eene te veel op f 4800 'sjaars.

Om deze vergissing te herstellen werd bepaald, dat te Soerabaija zullen zijn gevestigd twee predikanten, ieder op eene jaarwedde van f 6000, in stede van eenen predikant op f 6000 en eenen op f 4800, zoo als in 1850 was vastgesteld.

In de laatste jaren waren de zendelingen J. E. Höveker en F. H. Linemann belast met de uitoefening van het leeraars-ambt te Ternate en Menado, en werden zij daarvoor uit 's Lands kas gedefroijeerd.

§ 2. Roomsch-katholieke.

Ten gevolge van herhaalde aanzoeken van den baron van Wijkersloot van Schalkwijk, bisschop van Curium, en bezorger der Indische zendingen, om vermeerdering van Roomsch-katholieke geestelijken voor de dienst in Indie, werd het Indisch Bestuur uitgenoodigd zijn gevoelen mede te deelen ten aanzien der behoefte aan meer Roomsch-katholieke geestelijken, doch om vooraf een onderzoek in te stellen ten opzichte van het aantal tot dit kerkgenootschap behorende bewoners, hetzij burgers of militairen, op de buitenbezittingen.

Dat onderzoek duurde bij het einde van 1851 nog voort.

Intusschen was de bisschop van Curium in zooverre op zijne aanvraag teruggekomen, dat hij verzocht, dat aan twee Roomsch-katholieke geestelijken, die als hulppriesters naar Java wenschten te vertrekken, mogt worden verleend het radicaal, ten einde in Indie werkzaam te kunnen zijn, en dat aan hen, bij eventuele vermeerdering van het getal bezoldigde Roomsch-katholieke geestelijken in Oost-Indie of ingeval van plaatsing bij voorkomende vacatures, zouden worden toegekend de geldelijke voordeelen daaraan bij de bestaande bepalingen verbonden.

Hierdoor werden de bezwaren vermeden aanvankelijk bestaande tegen de uitbreiding van het bezoldigd personeel en de daarop gebaseerde voordragt tot uitzending van bezoldigde geestelijken.

Dit gewijzigd verzoek van den bisschop, bezorger der Indische zendingen, werd dan ook bij een Koninklijk besluit ingewilligd.

Naar aanleiding eener, in November 1851, gedane vraag, werd aan den bisschop, coadjutor van den apostolischen vicaris te Batavia, te kennen gegeven, dat er bij het Gouvernement geen bezwaar tegen zou bestaan, dat de geestelijke, die destijds, met goedkeuring van het Gouvernement, eene kerkelijke bezoekreis zou ondernemen naar de Westkust van Borneo, aldaar een onderzoek deed naar de mogelijkheid om derwaarts een of meer Roomsch-katholieke geestelijken als zendelingen te dirigeren en, zoo mogelijk, aldaar het

noodige daartoe voorbereidde, mits de bedoelde zendelingen zich onderwierpen aan de bepalingen voor de Protestantsche Nederlandsche en vreemde zendelingen, vastgesteld bij *Staatsblad* van 1834, n°. 3 en 1837, n°. 39.

Na bekomen toestemming der Regering, werden in den loop van het jaar 1851 door de Roomsch-katholieke geestelijken de volgende kerkelijke reizen ondernomen:

- 1°. door den onder-pastoor *J. P. N. Sanders*, in de eerste afdeeling op Java;
- 2°. door den bisschop van Colophon, in partibus in fidelium, *P. M. Vrancken*, coadjutor van den apostolischen vicaris te Batavia, vergezeld van den pastoor *H. van der Grinten*, in de tweede afdeeling op Java;
- 3°. door den pastoor *N. Moonen*, in de derde afdeeling op Java;
- 4°. door den onder-pastoor *J. P. N. Sanders*, naar de wester-afdeeling van Borneo;
- 5°. door den onder-pastoor *C. de Hesselle*, naar Celebes en de Molukken;
- 6°. door den onder-pastoor *A. C. Claessens*, naar Banka en Riouw.

Uit het Verslag over 1849 blijkt, dat het een der R.-k. geestelijken was gelukt, om, bij gelegenheid van een kerkelijke bezoekreis op het eiland Banka, eenige Chinezen tot de R.-k. leer te doen overgaan.

Men telde in het laatst van 1849 op Banka 58 Chinezen die zich Christenen noemden.

De resident van Banka heeft daaromtrent het volgende berigt:

- » Onder de Chinezen op Banka bevindt zich een honderdtal die het R.-k. geloof hebben omhelsd.
 » Mij is niet gebleken van botsingen, welke vroeger wel eens beweerd zijn plaats te hebben gevonden, ontstaande uit verschil van godsdienst tusschen deze en de overige
 » Chinezen op dit eiland."

De gebouwen, uitmakende de pastorij en kosterwoning, gelegen aan de beide zijden van het R.-k. kerkgebouw te Weltevreden, verkeerden reeds lang in zoodanig bouwvalligen toestand, dat zij noodwendig voorziening vereischten; de geestelijken waren reeds verplicht geweest tot hunne huisvesting eene particuliere woning in te huren.

De geldmiddelen van de gemeente waren ontoereikend om de kosten te bestrijden voor de daarstelling van een nieuw gebouw, geschikt tot woning van den bisschop, en de vertimmering van de gebouwen tot eene pastorij en kosterwoning.

Het Gouvernement verleende dus daarvoor eene tegemoetkoming van ruim zestien duizend gulden.

§ 3. *Mohammedaansche.*

De verslagen van de hoofden van gewestelijk bestuur op Java komen in het algemeen hierop neder, dat de Mohammedaansche schadji (priesters) zich ook in het afgelopen jaar onderscheidden door een stil, rustig en ordelijk gedrag.

Gedurende dit jaar vertrokken van Java en Madura, ter bedevaart naar Mekka, 104 personen, terwijl er in het geheel 145 van daar terugkeerden.

F. Instellingen van Liefdadigheid.

Gedurende het jaar 1851 zijn uit 's Lands kas betaald:

aan het Parapatten-weeshuis	f 6,000.00
aan de commissien tot ondersteuning van behoeftige Christenen te Batavia, Samarang en Soerabaja	19,327.00
voor het onderhoud der weeskinderen in de Protestantsche en Roomsch-katholieke weeshuizen te Samarang, en voor tractementen aan het personeel dezer instellingen enz., alsmede voor het oudemannen-huis aldaar	35,936.00
aan onderhoud van leprozen in de Molukken.	3,059.00

Transporteren f 64,322.00

	Per transport f 64,322.00
aan het armbestuur te Amboina	2,000.00
voor te gemoetkoming aan onderscheidene Europeanen	1,721.00
voor noodlijdenden onder de inlanders	28,886.00
	f 96,929.00

Tot voltooiing van het in aanbouw zijnde krankzinnigengesticht te Samarang, werd een som van f 6818 aan geld en materialen beschikbaar gesteld, makende, met de vroeger voor die inrigting toegestane fondsen, te zamen een bedrag uit van f 18,852.

Te Batavia werd een proef-bewaarschool opgericht, voor welke uit 's Lands kas in eens f 1310, en voorts gedurende 1851, eene som van f 90 's maands werd toegestaan.

Nog werd magtiging verleend om aan het blindengesticht te Palembang eene som van f 100 's jaars uit te keeren.

De berigten omtrent den toestand der liefdadige gestichten luidden over het algemeen vrij gunstig.

Daar waar zulks noodig was werd de liefdadigheid der ingezetenen, en niet te vergeefs, ingeroepen.

G. Burgerlijke geneeskundige dienst.

De bestaande organieke bepalingen betreffende het algemeen en gewestelijk beheer over dezen tak van dienst, ondergingen in 1851 geene veranderingen. Het navolgende plaatselijke overzicht nopens den gezondheidstoestand der bevolking zal van zelf leiden tot het erlangen van een algemeen overzicht, hetwelk voor 's hands kan gezegd worden zeer bevredigend te zijn, vooral wanneer in aanmerking genomen wordt, dat de zorgen van het beperkte personeel, door het uitbreken der cholera in bijna alle deelen der Nederlandsch-Indische bezittingen, aanmerkelijk vermeerderden, en het presteren der dienst in die gewesten met elders ongekende moeilijkheden verbonden is.

Vermits de tegengang dier ziekte in het bijzonder de aandacht der geneeskundigen gaande hield, zij vooraf nog medegedeeld wat deswege hoofdzakelijk door het geneeskundig bestuur werd gerapporteerd.

Nadat reeds sedert eenigen tijd de vrees voor het uitbreken dezer vreeselijke, voor de wetenschap nog duistere plaag, door berigten van elders was ontstaan, ontving men voor het eerst op den 12den April 1851 te Batavia het stellige berigt, dat zij te Samarang (waar 30 jaren te voren dezelfde epidemie zich ook het eerst vertoonde) was uitgebroken.

Het naauwkeurigt in het werk gesteld onderzoek had echter niet kunnen aantoonen van waar die ziekte gekomen was, zoodat men niets anders aannemen kon, dan dat zij zich op de plaats zelve had ontwikkeld.

Met eenen langzamen maar zekeren tred, breidde zij zich uit over bijna alle residentien van Java, tot dat zij in het laatst der maand November ophield.

In het geheel werden door haar, volgens de van de onderscheidene residentien ingekomen opgaven, 35,938 personen aangetast, van welke 14,328 alzoo 39.84 % overleden.

Het Indisch Bestuur merkt echter aan, dat deze cijfers slechts eene betrekkelijk waarde hebben, doordien volstrekt geene zekerheid bestaat, dat alle ziektegevallen bekend zijn geworden.

Nadat de tijding van het uitbreken der ziekte te Batavia was ontvangen, werden de geneeskundigen terstond bijeengeroepen, om, in overleg met den chef der geneeskundige dienst, de beste maatregelen te beramen, aangezien het meer dan waarschijnlijk voorkwam, dat die epidemie zich niet bij ééne plaats bepalen zou.

Onder meer andere, werd het denkbeeld van besmettelijkheid der ziekte verworpen, hygiënische voorschriften werden bepaald, en eene formule opgesteld waarvan, zoodra zich de eerste verschijnselen mogten openbaren, door een ieder zou kunnen worden gebruik gemaakt.

Het proces-verbaal dier bijeenkomst werd nog denzelfden dag bij circulaire aan de geneeskundigen op Java toegezonden, en bovendien in de Javasche courant geplaatst, terwijl aan de gewestelijke besturen werd opgedragen, om het in de inlandsche talen algemeen onder de bevolking bekend te maken.

Men dankt het aan deze voorzorgen, dat de epidemie zich niet verder uitbreidde en de sterfte betrekkelijk gering was.

Met uitzondering van die van Probolingo ontvangen, luidden alle berigten der geneeskundigen, dat de voorgeschreven mixtuur, door den anders niet zelden van Europesche geneesmiddelen afkeerigen inlander, met vertrouwen werd genomen.

Gelukkig was de voorraad in het magazijn van geneesmiddelen zoo groot, dat in de behoefte van alle plaatsen kon worden voorzien.

Bestond hier of daar gebrek, dan werd daarin door bemiddeling van het postwezen onmiddellijk voorzien.

„Aangenaam”, zegt de chef over de geneeskundige dienst „is het mij te kunnen verklaren, dat, zonder eenige uitzondering, de geneeskundigen en pharmaceuten in de vervulling hunner moeilijke werkzaamheden, eenen ijver, eene belangstelling en humaniteit hebben aan den dag gelegd, waardoor zij zeker allen lof verdienen.”

Alsnu tot het geven van het boven toegezegde *plaatselijk* overzigt overgaande, diene het volgende:

JAVA EN MADURA.

BANTAM.

De gezondheidstoestand der bevolking was over het algemeen gunstig.

In den aanvang van het jaar, heerschten er wel is waar koortsen en ook later de cholera, doch haar karakter was niet zeer kwaadaardig.

Het uiterlijk voorkomen der bevolking gaf eene toenemende welvaart te kennen. Alleen in het oosterlijk en zuidelijk gedeelte der residentie was die gesteldheid minder gunstig.

De lepra kwam zelden voor; het aantal leprozen bedroeg in de geheele residentie niet meer dan 40.

De syphilis was eveneens weinig verspreid en werd zooveel mogelijk tegengegaan.

De geneeskundige dienst werd door officieren van gezondheid van het leger uitgeoefend.

BATAVIA.

Omtrent den gezondheidstoestand der bevolking kwamen, behoudens het uitbreken der cholera, ook van dit gewest geene ongunstige berigten in.

In het begin van het jaar heerschten de natuurlijke pokken in de zuider en ooster districten der Ommelanden.

Ook in de stad en voorsteden van Batavia heerschte die ziekte, doch het aantal sterfgevallen was zeer gering.

Wat aangaat de ongezondheid der oude stad Batavia, waarvan de oorzaak, volgens velen, uitsluitend zou moeten gezocht worden in de nadeelige uitwerkselen der om die stad gelegene moerassen, kon gezegd worden, dat dezelve in de beide laatste jaren aanmerkelijk is verbeterd, door de gegravene afleidingen voor den afvoer van het stilstaand water uit de lager gelegene terreinen, zoo ook door ophooging dier vlakten, terwijl tevens door ondervinding meer en meer bevestigd werd de ongegrondheid of overdrijving van het vermoeden, als of de nadeelige uitwasemingen der in de kampongs (dorpen) bestaande begraafplaatsen der inlanders medewerkten tot het voortduren van den staat van ongezondheid.

Buiten de door het Gouvernement bezoldigde geneesheeren, werd de civile practijk door nog zes anderen en ook door officieren van gezondheid uitgeoefend, zoodat ruimschoots in de behoefte aan geneeskundige hulp kon worden voorzien.

De civile gestichten ontvingen de noodige geneesmiddelen uit de stad-apotheek, buiten welke echter nog drie andere apotheken gevestigd bleven.

De dirigerende officier van gezondheid roemde zeer het bij die apotheken aanwezige materiaal en de bediening bij dezelve.

In den loop van 1851 werden in het stadsverband 1158 zieken verpleegd, waarvan 831 herstelden, 249 overleden en 78 in behandeling bleven.

De in de nieuwe stadsgevangenis gebouwde ziekenzalen voldeden zeer goed. Gedurende de cholera-epidemie werden dezelve ook voor de daaraan lijdenden opengesteld.

„Belangrijk” schreef de eerste stadsgeneesheer „is de gunstige verhouding, welke zich „dit jaar, ongeacht het heerschen der cholera, die 5 slagtoffers wegsleepte, in dit etablissement heeft doen opmerken; het is eerst het 2de jaar van de in-bezitting-neming der „stadsgevangenis, en reeds kan ik met gerustheid verzekeren, dat alle daarover gekoesterde verwachtingen overtroffen zijn.

„In 1850 bedroeg het aantal behandelde lijdens 338 met 29 en in 1851 reeds niet „meer dan 233 met 18 sterfgevallen”.

BUITENZORG.

Ongeacht de menigvuldige regens in 1851 aldaar gevallen, liet de gezondheidstoestand weinig te wenschen over.

Behalve de cholera heerschte er echter gedurende eenigen tijd de kinderziekte.

In den staat der syphilis werd weinig verandering waargenomen, omdat de middelen tot contrôle moeilijk konden worden aangewend.

De civile geneeskundige dienst werd door den officier van gezondheid van het garnizoen uitgeoefend.

Voor de behandeling van gevangenen zorgde een inlandsch geneeskundige. In gevallen van ernstigen aard werden zij echter overgebracht in een daartoe bestemd lokaal en door genoemden officier verpleegd, hetgeen ook plaats vond met verwonde of zieke inlanders, wanneer dezen zich daartoe aanmeldden.

Op die wijze werden in 1851 45 personen verpleegd, waarvan 39 herstelden, 3 overleden en 3 in behandeling bleven.

KRAWANG.

De gezondheidstoestand der bevolking was gunstig.

In de vacature, ontstaan door het overlijden van den plaaselijkenivilen geneesheer, werd voorzien.

Door het ontbreken van een algemeen verslag kunnen geene nadere bijzonderheden worden vermeld.

PREANGER REGENTSCHAPPEN.

Te Tjanjor is een civiel geneesheer gevestigd die van gouvernementswege eene toelage geniet.

Deze residentie werd niet door de cholera bezocht en de gezondheidstoestand was er zeer gunstig. Van eene bestaande inrigting voor zieken, gewonden enz., werd weinig gebruik gemaakt. Syphilis kwam zelden voor. De civile geneesheer beweerde zelfs, dat die ziekte in de afgelegene zuidelijke districten onbekend is.

CHERIBON.

In deze residentie zijn twee officieren van gezondheid geplaatst.

De ingekomen berigten omtrent den staat der bevolking waren zeer gunstig.

De syphilis breidde zich echter uit. De in 1850 gewoed hebbende koortsen bleven in 1851 achterwege.

Daarentegen heerschte er de cholera, doch voornamelijk aan de strandplaatsen.

De gevangenen leverden echter geen enkelen lijder aan die ziekte op.

TAGAL.

De berigten omtrent deze residentie waren vrij gunstig. Behalve de cholera hebben er echter ook koortsen geheerscht.

Te Tagal is een civiel geneesheer gevestigd onder het genot van eene geldelijke toelage van het Gouvernement.

PEKALONGAN.

Behalve een officier van gezondheid, is te Pekalongan ook een civiel geneesheer gevestigd.

De cholera heerschte er veelal aan de strandplaatsen. De bevolking had ook met epidemische koortsen te kampen, waarvan de oorzaak gezocht werd eensdeels in de bij haar bestaande gewoonte om vóór dat de nieuwe rijst geoogst kan worden, zich te vergenoegen met voedsel, afkomende van het afgeloopen tweede gewas, en daarna op eens te veel van de jonge, nog onrijpe rijst te nuttigen, en anderdeels aan de plotselinge dampkringsveranderingen, welke hier en daar met aanhoudende regens worden waargenomen.

Syphilis kwam hoogst zeldzaam voor.

KADOE.

Het van den officier van gezondheid aldaar ingekomen verslag was over het algemeen gunstig.

Met betrekking tot de syphilis was een stap tot verbetering gedaan, doordien de bij het bestuur bekende prostitutées zooveel mogelijk in eene wijk verzameld werden en daardoor onder beter toezigt stonden.

Deze residentie werd ook door de cholera bezocht die er echter weinig slagtoffers velde.

SAMARANG.

De geheerscht hebbende cholera (welke echter op verre na niet zoo vele slagtoffers wegsleepte als in 1821) niet mede gerekend, was de algemeene gezondheidstoestand der bevolking vrij voldoende.

Het hoofd van het gewestelijk bestuur achtte echter meer geneeskundige hulp voor den inlander wenschelijk.

Het getal der van gouvernementswege gesalarieerde op de hoofdplaats gevestigde civile geneesheeren, werd in den loop van 1851 van één op twee gebragt.

De civile practijk werd ook nog uitgeoefend door een gepensioneerden dirigerend officier van gezondheid der 1ste klasse, en door sommige geneeskundigen van het garnizoen.

Vroeger werd geklaagd zoowel over het lokaal van het stadsverband te Samarang, als over gebrek aan oppassing der daarin verpleegd wordende lijders.

In het laatste werd voorzien, terwijl voorstellen tot vergrooting van het gebouw ahangig waren.

Bij die inrigting werden in 1851 1347 zieken verpleegd, van welke 187 overleden.

De meesten waren lijdende aan koortsen en dysenterien.

Syphilis leverde mede een aanzienlijk aantal op.

Die ziekte kwam onder de bevolking van Salatiga ook menigvuldig voor.

Een vroeger voor publieke vrouwen bestemde kampong had opgehouden te bestaan.

Door Europesche ingezetenen der residentie werd tot herstel van gezondheid veel gebruik gemaakt van het gezonde klimaat van Oenarang, en de aldaar bestaande gelegenheid om tevens geneeskundige hulp te erlangen.

SOERAKARTA.

De geneeskundige dienst, welke te Soerakarta onder het beheer staat van een officier van gezondheid, werd er uitgeoefend door twee gepensioneerde officieren van gezondheid.

Een eigenlijk civiel ziekengesticht bestond er niet.

Syphilitische lijders werden verpleegd in het gevangenhuis. Men was echter begonnen een ander lokaal daartoe in gereedheid te brengen.

Die ziekte breidde zich uit.

Met betrekking tot lepra en andere afzigtelijke ziekten werd medegedeeld, dat daarvoor op weinig palen afstands van de hoofdplaats eene inrigting bestaat, die door particulieren wordt onderhouden. Het aantal daaraan lijdenden werd opgegeven 480 te bedragen.

Het inlandsch bestuur rekende echter daaronder ook kreupelen, blinden enz.

Overigens kwamen van den toestand der bevolking geene ongunstige berigten in.

DJOKJOKARTA.

De berigten uit deze residentie ontvangen waren bijzonder gunstig.

Indien de verderfelijke zucht tot het schuiven van amfoen niet bestond, zou die residentie, volgens het rapport van den chef over de geneeskundige dienst, welligt eene der gelukkigste zijn van den geheelen Oost-Indischen Archipel.

Dé cholera sleepte er eenige lijders ten grave.

Syphilis kwam zelden voor; kwaadaardige ziekten, zoo als lepra enz., evenmin.

MADIOEN.

Ook deze residentie bleef verschoond van de cholera.

Daarentegen heerschten er koortsen en buikziekten.

De gezondheidstoestand der bevolking was vrij gunstig.

Te Madioen is een civiel geneesheer gevestigd. Te Ngawie werd de dienst door een officier van gezondheid waargenomen.

PATJITAN.

Ofschoon de algemeene gezondheidstoestand vrij gunstig was, zoo bleven toch, als gewoon-

lijk, vooral in de meer zeewaarts gelegene vlakten, tusschenpoozende koortsen soms epidemisch heerschen.

Slechts enkele lijdens werden met syphilis aangetroffen.

De geneeskundige dienst werd door eenen officier van gezondheid uitgeoefend.

KEDIRIE.

Van tijd tot tijd deden zich koortsen voor, die echter gemakkelijk werden bestreden.

De gezondheidstoestand was zeer voldoende. Ook daar was geen civiel geneesheer gevestigd en werd de dienst waargenomen door een officier van gezondheid.

BAGELEN.

Behalve het heerschen der cholera en koortsen, liet de gezondheidstoestand niets te wenschen over.

BANJOEMAAS.

De hoofdplaats bleef door de verplaatsing van den aldaar aanwezigen officier van gezondheid gedurende een geruimen tijd van geneeskundige hulp verstoken.

De ingediende rapporten luiden overigens vrij gunstig; zoo bestond er, vooral in de afdeeling Tjilatjap, een voordeelig verschil met andere plaatsen met betrekking tot de syphilis.

De cholera heeft er echter in 1851 geheerscht.

JAPARA.

In den loop van 1851 werden successievelijk twee officieren van gezondheid tijdelijk gedetacheerd, voornamelijk om onderzoek te doen naar eene in Februarij aldaar onder de bevolking uitgebrokene huidziekte, waardoor de lijdens maanden achtereen onbekwaam werden voor den arbeid.

Eenvoudige middelen waren echter voldoende om dezelve te genezen.

Ook de cholera velde er een betrekkelijk aanzienlijk getal offers.

De in 1850 overledene particuliere geneesheer was, ondanks alle daartoe aangewende pogingen, nog niet kunnen worden vervangen.

REMBANG.

In enkele afdeelingen dezer residentie heerschte in de maand Maart eene koorts-epidemie, welke aan gebrekkig voedsel werd toegeschreven, waarom, op aanzoek van den met de dienst belasten civilen geneesheer en met een gunstig gevolg, uitdeelingen van rijst en zout plaats vonden.

De cholera heerschte voornamelijk in de afdeeling Blora. De afdeeling Rembang bleef daarvan geheel vrij.

Niettegenstaande de daartegen aangewende middelen, kwam syphilis veelvuldig voor.

SOERABAIJA.

Het algemeen overzicht van den gezondheidstoestand der bevolking in de onderscheidene afdeelingen dezer belangrijke residentie was zeer voldoende.

De cholera heerschte er echter in 1851, doch, even als elders, werden de voorgeschrevene middelen tot tegengang veelal met het gunstigst gevolg toegediend.

Op de hoofdplaats vond men veel baat bij het gebruik van gezuiverd drinkwater.

Ofschoon de syphilis onder de inlandsche bevolking van de hoofdplaats Soerabaja sterk bleef heerschen, ondervond men voortdurend veel nut van de aldaar bestaande inrigting tot behandeling der daaraan lijdende vrouwen.

In het stadsverband en hospitaal voor publicke vrouwen werden in 1851 3238 personen verpleegd, van welke 2574 herstelden en 293 overleden.

Gedurende het heerschen der cholera werden vele gewone buikziekten waargenomen.

Het aantal van gouvernementswege gesalariseerde civile geneesheeren te Soerabaja werd door de aanstelling van nog eenen stadsgeneesheer op twee gebragt.

De naar Krawang overgeplaatste civile geneesheer te Grisse, werd in 1851 niet vervangen.

Door het tijdelijk aanwezen van een detachement op Bawean, werd de civile dienst aldaar door een officier van gezondheid waargenomen.

Te Bankallang en Sumanap geschiedde zulks mede door militaire geneesheeren.
Te Modjokerto vestigde zich, na daartoe verkregen admmissie, een gepensioneerd officier van gezondheid der Nederlandsche marine als civiel geneesheer.

PASSAROEAN.

Na de verdwijning der ook hier geheerscht hebbende cholera, werden in het regentschap Bangil koortsen waargenomen die echter niet gevaarlijk waren.

De toestand der bevolking was overigens vrij voldoende, doch het verdient opmerking dat, volgens de deswege door den chef der geneeskundige dienst ingediende opgave, van de vrouwelijke bevolking 33 % met syphilis besmet was. Onder de bevolking in het binnenland was die ziekte ook zeer verspreid.

De geneeskundige practijk werd, buiten den plaatselijken officier van gezondheid, uitgeoefend door een civilen geneesheer en een gepensioneerd officier van gezondheid.

Ook in deze residentie heerschte in den loop van 1851 de cholera.

BEZOEKIE.

De gezondheidstoestand der bevolking was, volgens het door den chef der geneeskundige dienst ingediende verslag, bevredigend en de welvaart vrij algemeen.

Tot toegang der syphilis werd echter geen voldoende zorg gedragen.

BANJOEWANGIE.

In deze afdeeling wordt de geneeskundige practijk uitgeoefend door een officier van gezondheid, die de aldaar gevestigde etablissementen van landbouw surveilleert.

De ziekeninrigting bij dat te Soekaradja liet veel te wenschen over, waarom besloten werd dezelve door een wel ingerigt steenen gebouw te doen vervangen. De daartoe benodigde gelden werden bij besluit van 21 Februarij 1851 beschikbaar gesteld en het gebouw was op het einde van 1851 bijna voltooid.

De toestand der bevolking was zeer voldoende, hoezeer de cholera ook daar heeft geheerscht.

Slechts één geval van syphilis kwam voor. Volgens het bericht van den plaatselijken officier van gezondheid, was die ziekte in deze afdeeling onbekend.

Enkele gevallen, die zich voordeden, behoorden in de kampongs der Chinezen en Balinezen te huis.

ALGEMEEN OVERZIGT.

JAVA EN MADURA.

Bij de civile geneeskundige dienst in de onderscheidene residentien en afdeelingen op Java en Madura zijn in 1851 behandeld 28,763 zieken, dat is 4485 meer dan in 1850.

Het aantal sterfgevallen bedroeg 2927. De geheerscht hebbende cholera-epidemie bragt hoofdzakelijk daartoe het hare bij.

De verhouding, berekend voor de kustplaatsen en die binnen 's lands gelegen, was als volgt:

	behandeld.	overleden.
voor de kustplaatsen	9990	1089
» andere plaatsen	18,773	1838

(55)
De verdeling in de onderscheidene residentien en afdeelingen was, als volgt:

NAMEN DER PLAATSEN.	Onder behandeling.	Bijgekomen.	Hersteld.	Overleden.	Blijven onder behandeling.
Batavia	268	3541	2964	485	360
Buitenzorg	15	246	237	9	15
Cheribon	301	4284	4320	154	111
Indramajoe	"	571	367	203	1
Krawang (1)	"	"	"	"	"
Serang	6	294	274	11	15
Tjandjor	5	71	65	6	5
Banjoemaas	22	96	108	10	"
Djokjokarta	19	762	732	26	23
Gombong	"	63	58	5	"
Kedong Kebo	15	78	89	4	"
Klatten	3	75	72	3	3
Madioen	11	399	390	9	11
Magelang	16	565	481	92	8
Ngawie	"	99	99	"	"
Oenarang	3	30	31	1	1
Pattie	"	73	73	"	"
Plantoengan	9	"	9	"	"
Patjitan	12	315	305	8	14
Pekalongan	25	440	424	17	24
Rembang	"	195	182	9	4
Samarang	544	1979	2020	278	225
Salatiga	6	352	340	14	4
Soerakarta	12	108	102	18	"
Tagal	12	5154	4474	678	14
Tjilatjap	102	161	226	25	12
Willem I	46	765	690	82	39
Bangkallang	2	151	129	13	11
Banjoewangi	26	2324	1950	370	30
Bezoekie	3	264	251	6	10
Grissee	"	"	"	"	"
Kedirie	1	40	37	4	"
Passaroean	4	135	133	4	2
Probolingo	15	276	205	82	4
Soerabaja	267	2989	2588	297	371
Sumanap	2	96	94	4	"
	1772	26,991	24,519	2927	1317
		28,763		28,763	

(1) Zonder geneesheer geweest.

BUITENBEZITTINGEN.

BENKOELEN.

Intermitterende koortsen waren aldaar de heerschende kwaal.

Syphilis kwam, behoudens een enkel geval van zeer goedaardigen aard, niet voor.

De weinige lijdens aan lepra werden door de ingezetenen in een afzonderlijk gebouw onderhouden. Framboesia kwam menigvuldig voor en werd zelfs onder de epidemische ziekten genoemd. Onder de gevangenen was het aantal zieken zeer gering. De voor deze bestaande ziekeninrigting werd zeer geroemd.

LAMPONGS.

De bevolking bleef voortdurend afkeerig van het gebruik van Europeesche medicamenten en riep de hulp van den geneesheer nooit uit eigen beweging in. Alleen gedurende het heerschen der cholera werd daarin eene gunstige verandering waargenomen.

PALEMBANG.

In weerwil van de oogenschijnlijk voor de ontwikkeling van ziekten voorhanden omstandigheden (te weten de ligging, het moerassige terrein, herhaalde overstromingen, drukkende weêrsgesteldheid, ophooping der talrijke bevolking binnen een beperkt bestek enz.) bleek het meer en meer dat deze residentie, en vooral de hoofdplaats, voor gezond moet worden gehouden.

Intusschen kon men weinig staat maken op de gegevens, welke ter beoordeeling van den gezondheidstoestand der bevolking voorhanden waren.

De voorkomende ziektegevallen waren gemakkelijk te bestrijden.

RIOUW.

Volgens de berigten was de gezondheidstoestand zeer voldoende.

Ook daar blijft de inlander afkeerig van Europeesche geneesmiddelen.

Rhumatische aandoeningen en beenzweeringen leverden het grootste aantal zieken op. Lepra werd alleen bevonden bij Chinezen. Deze lijdens werden bij elkander gehouden in een steenen gebouw op het eiland Singarong, staande onder het gezag van den onderkoning van Riouw.

ZUID- EN OOSTER- AFDEELING VAN BORNEO.

De gezondheidstoestand werd niet als geheel gunstig beschreven.

Niet alleen heerschte er de cholera, maar het geheele jaar door intermitterende gastrische koortsen. Opvallend was de bijzondere gevoeligheid der reconvalescenten voor het water, en het was bijna altijd zeker dat hij, die zich te vroeg in het bad begaf, weder instortte.

Geringe en slechte voeding en vooral het eten van onrijpe vruchten werden voor de hoofdoorzaken gehouden.

De uitbreiding der syphilis was van weinig belang.

Hetzelfde werd gezegd van lepra en framboesia.

De gezondheidstoestand bij het mijn-etablisement te Pengaron was, ofschoon in de laatste tijden door doelmatige voorschriften verbeterd, niet geheel gunstig.

Voor al in de omstreken hadden vele sterfgevallen door cholera en koortsens plaats, welke echter aan de slechte levenswijze werden toegeschreven. Lepra kwam daar in het geheel niet voor. Syphilis bepaalde zich bij enkele zeldzame gevallen.

BANKA.

Te Muntok werden 623 zieken behandeld, waarvan 8 overleden. Daaronder bevonden zich 179 lijdens aan remitterende koortsens.

Ook Blindjoe leed veel door koortsens. Deze residentie werd echter niet door de cholera bezocht.

WESTER-AFDEELING VAN BORNEO.

De toestand der bevolking was zeer voldoende, en er werd gunstig verslag gemaakt ten opzichte van de lichamelijke ontwikkeling der ingezetenen in deze residentie.

CELEBES.

Ook hier heerschte in den loop van het jaar 1851 de cholera. De verhouding der herstelden tot de zieken was over het algemeen zeer gunstig.

Vooraf was zulks met de kinderen het geval.

MENADO.

Aldaar bestaat geene andere inrigting voor zieken dan een lokaal voor lepra-lijdens, hetwelk in 1852 voltooid zou zijn en waarvoor van gouvernementewege fondsen werden toegestaan.

AMBOINA.

Gedurende de maanden April tot Junij had de bevolking veel te lijden van intermitterende en remitterende koorts.

Op eene bevolking van 21,297 zielen telde men 5279 lijdens, van welke 160 bezweken.

Volgens het plaatselijk bestuur leed het echter geen twijfel, dat het aantal overledenen veel grooter is geweest.

De ziekte scheen zich tot de afdeeling Amboina te bepalen; althans blijkt het niet dat ze op andere plaatsen heeft gewoed.

Bijgeloof en vooroordeel maken den Amboinees afkeerig van het gebruik van Europeesche geneesmiddelen, zoodat hij zelden hulp inroept.

Syphilis was onder de bevolking in de negorijen bijna geheel onbekend, zooveel te meer echter onder de inwoners der hoofdplaatsen.

Lepra werd bij voortdurend veelvuldig waargenomen.

De staat der civile ziekeninrigtingen was zeer voldoende.

BANDA.

De gezondheidstoestand was geheel naar wensch. Alleen de in de maanden Julij tot October waargenomen plotselinge temperatuur-veranderingen bragten vrij hevige koorts voort.

Van hen die zich tijdig onder geneeskundige behandeling begaven, overleden echter geene.

Deze omstandigheid daargelaten, werd gezegd dat moeilijk een land kan gevonden worden dat gezonder is dan Banda.

Syphilis vertoonde zich zeer zeldzaam.

De behandeling van zwangere vrouwen liet veel te wenschen over. De plaatselijke geneesheer beijverde zich om daarin practisch onderwijs te geven en verwachtte daarvan veel goeds.

TERNATE.

Van de aldaar behandelde 430 zieken overleden 18.

Syphilis heerschte vrij sterk; ook deden zich vele gevallen van lepra voor. Andere bijzonderheden werden niet vermeld.

TIMOR KOEPANG.

De algemeene gezondheidstoestand was volgens de berigten van dien aard, dat Timor Koepang niet onder de ongezondste plaatsen mag gerekend worden.

De welvaart nam toe en de leefwijze was zeer geregeld.

Van de 183 behandelde zieken overleden 4.

De syphilis breidde zich uit ten gevolge van eene vermeerderde communicatie met het eiland Botti.

Het omtrent Decima (Japan) ingekomen verslag van 1851 levert geene bijzonderheden op.

Aldaar werden door den Europeeschen geneesheer 274 zieken behandeld, van welke 2, zijnde Japannezen, overleden.

ALGEMEEN OVERZIGT.

BUITENBEZITTINGEN.

Op de buitenbezittingen werden in 1851 bij de geneeskundige dienst 5737 personen behandeld, van welke 254 overleden.

In het voorgaande jaar werden 5535 personen behandeld met eene sterfte van 163.

Hierbij dient echter te worden in het oog gehouden, dat in het vorig jaar geene verslagen van Benkoelen en Pengaron ontvangen werden, en dat voor 1851 het eilandje Decima in de berekening begrepen is, terwijl daarentegen van Sumatra's Westkust geene cijfers bekend zijn geworden.

De behandelde zieken waren verdeeld, als volgt :

NAMEN DER PLAATSSEN.	Bleven onder behandeling.	Bijgekomen.	Hersteld.	Overleden.	Blijven onder behandeling.	Aanmerkingen.
Sumatra's westkust.	"	"	"	"	"	Geen rapport in- gekomen.
Benkoelen	"	556	535	6	15	
Telok Betong	2	112	99	12	3	
Palembang	7	233	232	3	5	
Banka	12	611	600	8	15	
Riouw	8	88	88	2	6	
Banjermassing	3	284	241	34	12	
Pengaron	"	338	257	34	47	
Pontianak	"	10	10	"	"	
Sambas	"	"	"	"	"	Geene behandeld.
Macassar	20	371	340	34	17	
Menado	7	99	102	3	1	
Amboina	77	919	886	56	54	
Banda	63	1030	991	38	64	
Ternate	6	424	401	18	11	
Timor	4	179	177	4	2	
Decima (Japan).	"	274	250	2	22	
	209	5528	5209	254	274	
		5737		5737		

Het vaccine-verslag over het jaar 1851 levert geene meldenswaardige bijzonderheden op. Een voldoende overzicht kan worden verkregen uit de hierna volgende staten.

EERSTE STAAT der gevaccineerde en gerevaccineerde kinderen
in de onderscheidene residentien van Java en Madura over 1851.

VACCINE-AFDEELINGEN.	Vaccinatien.		Revaccinatien.	
	Geslaagd.	Niet geslaagd.	Geslaagd.	Niet geslaagd.
Batavia	14,809	677	1,003	326
Buitenzorg	9,067	1,182	"	"
Cheribon	17,702	247	"	"
Indramajoe	4,542	71	71	"
Krawang.	5,051	516	"	"
Serang.	23,205	871	154	17
Tjandjor	26,710	1,612	8,901	2,237
Banjoemaas	7,223	676	945	93
Djokjokarta	4,741	489	3	7
Gombong.	4,322	402	"	"
Madioen	2,748	101	628	72
Magelang.	11,473	222	302	1,423
Ngawie.	8,966	464	1,216	42
Patjitan	2,460	206	22	19
Pekalongan	7,957	1,154	4,121	1,630
Plantoengan	"	"	"	"
Pattie	"	"	"	"
Poerworedjo.	11,930	362	597	49
Rembang	18,997	550	477	46
Salatiga	2,637	293	197	6
Soerakarta	5,836	542	535	7
Samarang.	14,049	1,292	7,376	3,353
Tagal	7,878	282	1,047	82
Tjilatjap	1,977	37	481	41
Banjoewangie.	1,128	70	21	41
Bangkallang	9,965	"	102	"
Bezoekie	8,183	208	1,337	595
Fort Erfprins	15	"	5	331
Grissee.	12,885	360	719	225
Kedirie	10,900	22	4	2
Passaroean	13,872	333	302	31
Soerabaija.	24,597	841	57	327
Sumanap	5,151	61	"	119
Probolingo	7,882	732	1,887	805
Bawean	800	63	"	"
	309,658	14,938	33,010	11,926
	324,596		44,936	

TWEEDE STAAT der gevaccineerden en gerevaccineerde kinderen
op de buiten-etablissemten over het jaar 1851.

VACCINE-AFDEELINGEN.	Vaccinatien.		Revaccinatien.		Aanmerkingen.
	Geslaagd.	Niet geslaagd.	Geslaagd.	Niet geslaagd.	
Amboina en Wahaai.	1,314	56	25	3	
Banda.	362	"	35	11	
Banka.	228	8	5	3	
Banjermassing.	3,071	25	41	58	
Benkoelen.	1,480	308	211	111	
Menado	729	295	"	"	
Macassar.	158	68	"	"	
Palembang	16,607	786	4	9	
Pontianak.	"	"	"	"	Geen rapport inge- komen.
Pengaron.	"	"	"	"	Idem.
Riouw.	14	"	"	"	
Sumatra's westkust	22,067	1,470	"	"	
Sambas	"	9	"	"	
Telok Betong	577	88	"	"	
Ternate	"	"	"	"	Idem.
Timor.	"	"	"	"	Idem.
	46,607	3,113	321	195	
	49,720		516		

30. Numeriek overzicht der kinderziekte op Java en Madura gedurende het jaar 1851.

RESIDENTIEN.	Aangetast.	Overleden.
Batavia	149	7
Bantam	192	17
Buitenzorg	50	5
Cheribon	622	91
Krawang	"	"
Preanger Regentschappen	21	3
Samarang	2	1
Djokjokarta	"	"
Soerakarta	"	"
Patjitan	12	1
Rembang	633	4
Banjoemaas	32	5
Pekalongan	28	2
Bagelen	"	"
Kadoe	2	"
Madioen	"	"
Soerabaija	18	1
Kedirie	"	"
Passaroean	1	"
Bezoekie	197	35
Banjoewangie	10	4
Madura	"	"
Bawean	"	"
Totalen	1969	176

Ten slotte kan hier nog aangemerkt worden, dat de Regering, volkomen overtuigd van de wenschelijkheid dat de beveiliging van den gezondheidstoestand der inlandsche bevolking, welke nog zeer onvolkomen is, eene betere gesteldheid verkrijge, niet nalaat daaraan hare zorgen te wijden.

II. Onderwijs.

§ 1. Voor Europeanen en de met hen gelijkgestelden.

De hoofdcommissie van onderwijs in Nederlandsch Indie houdt zich onledig met het samenstellen van een verslag over 1850—1852, hetwelk openbaar gemaakt zal worden en waarvan alsdan een exemplaar aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal zal worden overgelegd. Men meent derhalve dit onderdeel voor het tegenwoordige met stilzwijgen te kunnen voorbijgaan.

Ter beantwoording eener aanmerking der commissie uit de Tweede Kamer, belast geweest met het onderzoek van het Oost-Indisch Verslag over 1849, wordt het niet ondienstig geacht hier aan te teekenen, dat de reden waarom van de opmerkingen en bezwaren van den inspecteur van *Rhijn* geene melding in gedacht verslag is gemaakt, daarin gelegen is, dat deswege geene officiele bescheiden bij de Regering bestaan. De inspecteur van *Rhijn* was in dienst van een bijzonder genootschap, en heeft zijne bevindingen opgeteekend in eene ten jare 1851 uitgegevene reisbeschrijving.

§ 2. *Voor Christen-inlanders.*

Ook dit gedeelte staat onder het toezigt der hoofdcommissie en zal behandeld worden in haar bovenbedoeld verslag.

§ 3. *Voor onchristenen, niet zijnde Europeanen of aan hen gelijkgesteld.*

a. *Voor den onchristen-inlander op Java.*

Ten aanzien van dit onderwerp zijn in 1851 verscheidene maatregelen tot stand gekomen. Voor een behoorlijk overzigt wordt uit het Verslag van 1849 herinnerd:

dat de laatste plannen neder kwamen op eene kweekschool ter opleiding van inlandsche onderwijzers, benevens 20 provinciale scholen, alles te zamen begroot op f 25,000 'sjaars;

dat de Koning in September 1848 had ingewilligd de evengenoemde som van f 25,000 'sjaars voor de oprigting van scholen onder de Javanen, voornamelijk bestemd tot opleiding van inlandsche ambtenaren;

dat in Nederland een hoofdonderwijzer voor de kweekschool gevormd werd;

dat men in Nederland zich tevens onledig hield met het zamenstellen van leesboeken voor den inlander, waarvan 2 in 1849 gedrukt werden;

dat men in Indie besloten had de zaak in advies te houden tot de aankomst van den hoofdonderwijzer; en

dat intusschen voorloopige scholen waren gesubsidieerd in Japara en Passaroean.

Van het plan om den hoofdonderwijzer af te wachten is in 1851 teruggekomen. Het scheen beter de zaak zóó voor te bereiden, dat zij kort na de aankomst van den onderwijzer in werking konde gebragt worden, althans voor zoover de tijd, die toen nog overschoot, zulks toeliet. Zoo spoedig mogelijk (in Julij) werd daarom deze aangelegenheid in Rade van Indie behandeld. De beraadslagingen losten zich op in het besluit van 30 Augustus, n°. 1, bekend gemaakt in de *Javasche Courant* van September.

Dit besluit bepaalt omtrent de *kweekschool voor onderwijzers onder den inlander op Java*:

1°. dat zij zal gevestigd zijn ter hoofdplaats Soerakarta, en gesteld onder het toezigt van den resident aldaar, die over de aangelegenheden der school regstreeks briefwisseling voert met den Gouverneur-Generaal;

2°. dat aldaar vooreerst zullen opgeleid worden vijftien kweekelingen, die genieten zullen eene tegemoetkoming uit 's Lands kas van tien gulden 's maands, welke bij goede vorderingen zal verhoogd worden tot vijftien gulden 's maands;

3°. dat vooreerst geene andere kweekelingen zullen worden aangenomen dan Javanen van den fatsoenlijken stand;

4°. dat de kweekelingen den onderdom van vijftien jaren moeten bereikt hebben;

5°. dat zij benoemd zullen worden door den Gouverneur-Generaal, op voordragt van de hoofden der gewestelijke besturen.

Onverwijld is daarop het noodige verrigt tot daarstelling van een gebouw voor de kweekschool. Vermits het zeer aankwam op de geschiktheid van de plaats, vorderde dit eenig onderzoek en onderhandelingen. Bij besluit van 7 November, n°. 2, werd de aankoop van een terrein gelast en een project voor de gebouwen goedgekeurd.

Volgens het project moeten de gebouwen zamengesteld zijn van bamboe, met houten stijlen, deuren en vensters, en met houten pannen gedekt. De eenvoud in de oorspronkelijke plannen voorgeschreven is op die wijze in het oog gehouden, zonder mogelijke duurzaamheid op te offeren. Overigens valt omtrent het project mede te deelen, dat het den kweekelingen twee aan twee eene afzonderlijke woning aanwijst, bevattende voor ieder eene kamer met eene gemeenschappelijke voorgalerij, en dat wijders in de geheele inrigting met zorg alles werd inachtgenomen wat zedelijkheid en zindelijkheid scheen te kunnen bevorderen.

Te gelijker tijd zijn de volgende huishoudelijke verordeningen voor de kweekschool vastgesteld:

1°. Onder de bevelen van de uit Nederland te verwachten onderwijzers zal een hulp-onderwijzer belast zijn met het toezigt over de kweekelingen buiten de leerruimten en met het bestuur van al hetgeen de huishouding betreft. Hij geniet eene bezoldiging van f 50 's maands, en is verplicht in de voor hem bestemde woning, op het erf der kweekschool, verblijf te houden.

Hij wordt benoemd door den resident en ontvangt van dezen eene instructie.

2°. De kweekelingen ontvangen bij aankomst in de kweekschool kosteloos een ligmatje, lederen hoofdkussen en katoenen spreij. In hunne kleeding en hun verder onderhoud, zoodanig in de verlichting hunner woningen, voorzien zij op eigen kosten. Dit zal, wat het dagelijksch levensonderhoud betreft, geschieden bij wijze van gezamenlijke menagie, op den voet bij het leger gebruikelijk, voor welke de hulp-onderwijzer het benoodigde aanschaft, en waarvan hij verantwoording doet aan den resident.

3°. De kweekelingen worden gratis behandeld door den plaatselijken geneesheer. De geneesmiddelen worden kosteloos verstrekt uit de militaire apotheek.

4°. Overigens voert de resident zoodanige huishoudelijke bepalingen in, als hij in verband met de hem bekende oogmerken van de Regering nuttig acht.

Met de voorbereiding van dit een en ander was men op ultimo 1851 nog bezig.

Op den 15den November kwamen de in Nederland benoemde hoofd-onderwijzer en tweede onderwijzer voor de kweekschool aan.

Terwijl alzoo aan de oprigting der kweekschool, die onderwijzers vormen moet, gearbeid werd, wenschte de Gouverneur-Generaal, in afwachting der vruchten van de kweekschool, al datgene ter verbetering en verbreiding van het onderwijs onder den inlander te doen, wat met de voorhanden middelen geschieden kon.

Daarom zijn, ten aanzien van bestaande en nog op te rigten scholen voor inlandsch onderwijs op Java, de volgende bepalingen gemaakt in het bovengemelde besluit van den 30sten Augustus:

1°. dat overanderd gebleven is dat gedeelte van het besluit van den 7den Mei 1849, n°. 27, hetwelk betrekking heeft tot de genegenheid der Regering, om, op daartoe strekkende aanvraag, eenige fondsen ter beschikking van de hoofden der gewestelijke besturen te stellen voor het onderwijs en de opleiding van de inlandsche ambtenaren, mits dit uitvoerbaar zij zonder te hinderen aan de verwezenlijking der uit dit besluit blijkende voornemens ten opzichte van algemeene regelingen omtrent dat onderwijs.

2°. dat ook daar waar zij geldelijke hulp uit 's Lands kas genieten, vooreerst van kracht blijft het besluit van 7 Mei 1849, n°. 27, voor zoover daarbij vergund werd het doen opnemen van inlanders op de scholen voor Europeanen bestemd;

3°. dat van al de inlandsche scholen, onverschillig of zij subsidie bekomen of niet, door de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur jaarlijks, vóór den laatsten Junij van elk jaar, een uitvoerig verslag onder dagteekening van den laatsten December des vorigen jaars aan den Gouverneur-Generaal behoort te worden ingezonden omtrent het getal, de afkomst, den ouderdom en de vorderingen der leerlingen, den gang van het onderwijs, het gedrag en de geschiktheid der onderwijzers en wat verder belangrijk mogt geacht worden.

Met hetzelfde doel is ook verklaard, dat de te heffen schoolgelden van inlanders geheel voor uitbreiding en verbetering van het inlandsch onderwijs kunnen worden aangewend.

En van daar ook de beschikkingen in hetzelfde besluit genomen, omtrent boeken en schriften.

Gelijk hooger is aangeteekend, had men in 1849 in Nederland twee Javasche leesboeken gedrukt. Deze bevatten:

a. het eerste 100 vertellingen in ngoko, groot 175 bladz.;

b. het tweede 58 verhalen in kromo, groot 133 bladz.

Sedert werden in Indie ontvangen:

een Maleisch spel- en leesboekje, met Romeinsche karakters, groot 52 bladz.;

d. een Javaasch spel- en leesboekje voor eerstbeginnenden , groot 24 bladz.;

e. een Soendasch spel- en leesboekje , groot 24 bladz.;

f. Javasche en Maleische schoonschriften.

Over deze middelen van onderrigt bepaalt het besluit van 30 Augustus:

1°. dat de boeken zullen worden verkrijgbaar gesteld ten behoeve van den inlander, zoo op de scholen als daar buiten, tegen vastgestelde prijzen;

2°. dat de schriften uitsluitend zullen dienen voor de scholen en kosteloos verstrekt zullen worden;

3°. dat en boeken en schriften zullen gesteld zijn onder het beheer van den directeur der producten en civile magazijnen, wien bijzonder aanbevolen wordt te zorgen, dat aan de aanvragen deswege ten spoedigste en op de voor den Lande minst kostbare wijze worde voldaan;

4°. dat de aanvragen zullen moeten uitgaan van de hoofden der gewestelijke besturen, die aan de verkrijgbaarheid der boeken de meest mogelijke publiciteit geven zullen en zorgen voor de inning van den prijs.

Om tevens te beproeven, zonder hulp van uit Nederland, in de meerdere behoefte aan school- en leesboeken voor den inlander te voorzien, is bij hetzelfde besluit aangeteekend, dat het Gouvernement verlangt onverwijld voort te gaan met het doen zamenstellen en uitgeven van lees- en schoolboeken ten behoeve van den inlander op Java, en wel in de eerste plaats van:

handboeken voor de grondbeginselen der Maleische, Javasche, Soendasche en Maduresche spraakleer;

een Madureesch spel- en leesboekje;

Maleische, Soendasche en Maduresche leesboeken voor gevorderden;

een leerboek over de aardrijkskunde van Java en omliggende landen;

een leesboek voor de landmeetkunde;

en de ambtenaar voor de Javasche taal, *J. A. Wilkens*, aangeschreven, ter voldoening aan dit verlangen, zich met de beoefenaren der inlandsche talen in aanraking, en van zijne zijde voorts het verder noodige in het werk te stellen en maatregelen voor te dragen, welke de bereiking van het oogmerk kunnen bevorderen.

Den evengenoemden ambtenaar werd voorts aanbevolen de uitgave van een rekenboekje, waarmede hij zich belast had, zooveel mogelijk te bespoedigen.

Kort daarop werd bij het Gouvernement ontvangen een handboek voor de landmeetkunde, door *J. F. Goedkoop*, in het gewoon Maleisch met Romeinsche en daarnaast met Javasche karakters, opgesteld naar de handleiding van den ingenieur *Kraijenbrink*. Aanstonds is last gegeven om het ter Lands-drukkerij te drukken.

De uitwerking van de voormelde maatregelen bleek overigens eerst in een later tijdperk dan dat waarover dit Verslag loopt. Hier kan slechts nog aangeteekend worden dat in 1851 van de boven bedoelde boeken verstrekt werden:

van die sub a 736 exemplaren,

» » » b 722 »

» » » c 864 »

» » » d 848 »

» » » e 426 »

Hetgeen de opening van scholen betreft en in 1851 bevolen is of tot stand kwam, kan ontwaard worden uit het volgend:

Overzicht omtrent het inlandsche schoolwezen op Java, op ultimo van dat jaar.

De gewesten waar geene scholen aanwezig noch fondsen daarvoor aangevraagd waren, worden niet genoemd.

Ten overvloede wordt aangeteekend, dat hier uitsluitend sprake is van geregelde scholen, dus niet van de zoogenaamde pesantrians.

In Bantam was het noodige voorbereid om eene school te openen, en een voorstel tot subsidie ingezonden.

In Krawang waren onderzoekingen aangevangen naar de mogelijkheid der vestiging eener school.

Te Tjandjoer, in de Preanger Regentschappen, was eene voorloopige kweekschool tot stand gekomen, ter opleiding van inlanders voor het geven van onderwijs in het lezen en schrijven van Soendasch met het eigen en van Maleisch met het Romeinsch karakter, de elementaire spraakleer dier talen, het rekenen en het boekhouden op de eenvoudigste wijze. Den inlander, onder Europeesch toezigt aan het hoofd der kweekschool geplaatst, werd uit 's Lands kas f 25 's maands toegelegd. Al de overige kosten van den maatregel: lokaal, onderhoud, schrijfbehoeften enz., werden gedragen door de regenten. Hunne zonen nemen aan het onderwijs deel. Het was hun plan, uit elk regentschap aanvankelijk twee personen voor eigen rekening naar de kweekschool te zenden, ten einde zich voor het onderwijzers-ambt te bekwamen. De school is geopend in December.

Voor Tagal was op 28 December magtiging verleend, voor het geven van onderwijs aan de zonen van inlandsche ambtenaren te beschikken over de ledig staande gouvernementsherberg ter hoofdplaats, over f 30 's maands ter bezoldiging van een onderwijzer en over f 10 's maands voor schrijfbehoeften, het schoonhouden van het gebouw enz. De regenten hadden aangenomen het overige te bekostigen.

Voor Pekalongan was op 13 December magtiging verleend om tot hetzelfde einde te beschikken over f 984 ter aanvulling van de bijdragen der inlandsche hoofden (f 153) en Europeesche ingezetenen (f 170) voor den bouw van een lokaal, f 420 's jaars ter bezoldiging van een onderwijzer en f 40 's jaars voor schrijfbehoeften.

De school te Patti in Japara, in 1849 gesubsidieerd, ging voort aan de goede verwachtingen te voldoen. Er waren op ultimo 1851 33 leerlingen.

Ter hoofdplaats Rembang was men, reeds vóór het besluit van 30 Augustus, begonnen aan zonen van inlandsche ambtenaren in eene school onderrigt te geven in schrijven en lezen van Soendasche, Arabische en Romeinsche karakters. Het getal leerlingen bedroeg 12.

Na dat besluit verzocht en verkreeg men een subsidie uit 's Lands kas van f 30 's maands voor een onderwijzer, f 6 's maands voor schrijfbehoeften en f 60 in eens voor meubelen. Op ultimo 1851 was het getal leerlingen tot 35 geklommen. Men had het voornemen, hen niet alleen te onderwijzen in lezen, schrijven en rekenen, maar ook in kennis van cultures en landmeetkunde.

De school te Passaroean, in 1849 gesubsidieerd, in Mei 1850 geopend, werd op ultimo 1851 bezocht door 76 leerlingen van 8 tot 15 jaren oud. Volgens den inlandschen onderwijzer konden deze leerlingen verdeeld worden in: 13 met veel, 29 met middelmatigen en 34 met weinig of geen aanleg.

Voor Bezoekie was bij het gedacht besluit van 30 Augustus 1851, magtiging verleend om tot het geven van onderwijs aan zonen van inlandsche ambtenaren te beschikken over f 25 's maands voor een onderwijzer en f 10 's maands voor schrijfbehoeften. Maar in 1851 is van die magtiging geen gebruik gemaakt kunnen worden bij gemis van een geschikt persoon voor het onderwijzerschap.

Te Banjoemaas bestond eene school voor inlanders onder een Europeesch onderwijzer, en geheel voor zijne rekening geopend in November 1850.

Voor schoolgeld wordt betaald:

door regenten, voor ieder kind	tien	guldens	's maands.
„ onder-collecteurs, hoofd-djaksa's en districtshoofden:			
voor het eerste kind	vier	„	„
„ „ tweede „	drie	„	„
„ elk volgend „	twee	„	„
„ mantries, djaksa's, panghoeloes:			
voor het eerste kind	twee	„	„

voor ieder volgend . . . . . een gulden 's maands.

door schrijvers en andere gering bezoldigden :

voor ieder kind . . . . . een " "

Het totaal bedroeg laatstelijk f 263 's maands.

Behalve dit schoolgeld wordt door de ouders, met het begin van elk schooljaar, voor ieder kind f 3 betaald, ter voorziening in schoolbehoefden en boeken.

Een Europeesch onderwijzer is aan het hoofd dezer school geplaatst.

Hij wordt bijgestaan door een jongeren broeder en door een Javaan uit Soerakarta. De laatste geniet f 30 's maands, en zal telkens na een jaar gediend te hebben, f 5 's maands meer bekomen, tot dat zijn tractement f 50 's maands bedraagt.

Het getal leerlingen beliep in November 1850 76, op ultimo 1851 77. Zij zijn verdeeld in 3 klassen; de 1ste en 2de klasse elke in 2 en de 3de in 3 afdeelingen.

Het onderwijs loopt in de hoogste klasse over de volgende vakken:

- a. Maleisch lezen en schrijven;
- b. Javaasch idem;
- c. rekenen, de 4 hoofdregelen en tiendeelige breuken;
- d. Maleische en Javasche brieven stellen;
- e. van het Javaasch in het Maleisch vertalen en omgekeerd;
- f. geographie van het eiland Java;
- g. staten-trekken;
- h. situatie-teekenen;
- i. beginselen der landmeetkunde.

Te Keboemen, in de residentie Bagelen, was eene inlandsche school opgericht, geheel ten koste van de inlandsche ambtenaren; een 30tal kinderen genoten er onderwijs in lezen, rekenen en schrijven. Men had te vergeefs getracht eene school te Poerworedjo tot stand te brengen: de hoofden in de andere regentschappen waren ongenegen hunne kinderen zoo ver ter schole te zenden.

In Kadoe bestonden twee inlandsche scholen, eene te Montilan en eene te Magelang beide in het regentschap Magelang, opgericht in April en Junij 1851, geheel buiten kosten van den Lande. Op de eerste bevonden zich 16, op de andere 33 leerlingen.

In Kediri was de oprigting van scholen voorbereid en eene voordragt van subsidie ingezonden.

b. Voor den onchristen inlander buiten Java.

Omtrent de middelen van onderwijs, ten dienste der inlandsche bevolking der buitenbezittingen, kan over het algemeen hetzelfde gezegd worden als in vroegere verslagen voorkomt.

Als eene bijzonderheid wordt medegedeeld, dat de Redjangers in de bovenlanden van Palembang en Benkoelen zich meer op het lezen en schrijven (in het bekende Redjangsche schrift) toeleggen dan de bevolking van andere streken. Onder de Palembangers vindt men velen die Maleisch lezen en schrijven. De zeehandel, hunne voornaamste bron van bestaan, maakt hun zulks onontbeerlijk.

Op verscheiden buitenbezittingen, met name de Molukken, Timor, en de Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo, hebben Christen-zendelingen zich ten aanzien van het onderwijs onder den inlander verdienstelijk gemaakt. Dit onderwijs, als Christelijk ingerigt of eene strekking ter voorbereiding voor de Christelijke leer hebbende, staat, gelijk onder § 2 van de tegenwoordige afdeeling is aangeteekend, onder het toezigt van de hoofdcommissie voor het onderwijs. Aan die paragraaf wordt overigens deswege gerefereerd.

Te Padang (hoofdplaats van het gouvernement Sumatra's Westkust) bestond van 1825 tot 1828 eene school voor inlanders, welke aanvankelijk 20, later 80 leerlingen telde. Zij werden echter meer uit deferentie voor het bestuur dan uit vrijen wil ter school gezonden.

Een conflict over het lezen van den Koran, hetgeen de Christen-onderwijzer niet wilde toestaan, en daarna de aanbeveling om geene leerlingen toe te laten die niet uit vrijen wil kwamen, hadden het allengskens te-niet-gaan der school ten gevolge. De inlandsche hoofden zagen dit met onverschilligheid aan.

Sedert was de inlandsche jeugd te Padang van onderwijs nagenoeg verstoken.

In 1851 heeft de gouverneur van Sumatra's Westkust deze zaak weder ter hand genomen. De gunstige verandering gedurende de verloopene jaren opgemerkt in den vroeger dweepachtigen geest des volks, en het meer algemeen besef van het nuttige eener betere opvoeding gaven hem hoop op eenen goeden uitslag en zij werd ook in zoover verwezenlijkt, dat de hoofden eenparig zich voor het oprigten eener school voor den inlander te Padang verklaarden, en aanstonds begonnen aan het gebouw, waarvan zij de kosten voor hunne rekening namen.

De inlandsche scholen, een 10tal jaren vroeger in de Padangsche Bovenlanden opgerigt uit geldelijke bijdragen tot welke de bevolking zich bereid had getoond, waren in 1851 in kwijnenden staat. Alleen in de Lima Kotta werd meer geneigdheid voor school-onderdrikt bespeurd.

In 1851 gelukte het den resident van Tappanolie, onder medewerking der ambtenaren, scholen te doen oprigten op de hoofdplaatsen der districten. De inlandsche jeugd geniet er onderwijs in het lezen en schrijven der Battasche taal en der Maleische met Romeinsche en Arabische karakters, zoomede in de beginselen der rekenkunde. De gebouwen kwamen geheel ten laste van de hoofden en bevolking, en de overige kosten werden gevonden uit vrijwillige bijdragen. Al deze scholen op Sumatra's Westkust staan onder het beheer van de plaatselijke ambtenaren.

c. Voor onchristen vreemde Oosterlingen.

Hieromtrent is in 1851 niets voorgevallen, zoodat naar vroegere mededeelingen kan worden verwezen.

I. Kunsten en wetenschappen.

Genaderd aan het einde van zijn bestuur over Nederlandsch Indie, achtte de Minister van Staat, Gouverneur-Generaal *Rochussen*, het niet ondienstig aan het Departement van Kolonien een beknopt overzicht te geven van hetgeen gedurende de laatste jaren werd verrigt tot vermeerdering van de kennis van het eiland Borneo uit een topographisch oogpunt, welke kennis men grootendeels te danken had aan de reizen en onderzoekingen van nu wijlen het lid der natuurkundige commissie dr. *C. M. Schwaner*, op de zuid- en oostkust, en aan den officier der infanterie *O. van Kessel*, op de westkust van dat groote eiland.

Het verslag van den heer *Schwaner* en de daarbij behoorende teekeningen werden door het Departement van Kolonien tijdelijk afgegeven aan het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indie, ten einde met zorg door den druk openbaar te worden gemaakt.

Aan hetzelfde instituut is later nog afgegeven de bij het topographisch bureau der genie-directie vervaardigde kopij der kaart van de statistieke reizen van dr. *Schwaner* over Borneo, ten einde met de verslagen zelve zijner reis op verkleinde schaal te worden uitgegeven.

Dezelfde mate van kennis, die men door de in laatste jaren plaats gehad hebbende onderzoekingen van de westelijke en zuidelijke afdeeling van Borneo had erlangd, had men echter nog niet kunnen bekomen van de oostelijke afdeeling en den oorsprong van hare waterwegen.

Tanah Boemboe, Passir en Koetei waren topographisch nog weinig, Berou nagenoeg volstrekt niet bekend.

Voor nieuwe opname en onderzoekingen moest zich dus natuurlijk het oog naar die streken rigten.

In October 1849 had de civile gezaghebber van Koetei, *H. von de Wall*, het plan geopperd om eene onderzoekingsreis te ondernemen naar het centraal gebergte, alwaar de oorsprong der groote zuid-oost en westwaarts afvloeiende stroomen verondersteld wordt naar de grens van Broenai en de landen van Berou.

Het bewerkstelligen dezer reis door dr. *Schwaner* deed echter meer hoop voeden op welslaging, ook uit een wetenschappelijk oogpunt.

In afwachting dat deze natuurkundige den arbeid van zijne vroegere reizen voltooid zou

hebben, en voor het ondernemen van nieuwe togten beschikbaar zou zijn, bleef het plan van den ambtenaar *von de Wall* destijds onbeslist.

Dat tijdstip was daar in den aanvang van het jaar 1851.

Inmiddels had het Opperbestuur in Nederland aangedrongen op eene spoedige opname en in-kaart-brenging van de oostkust, speciaal van Berou.

Bij al deze redenen welke een onderzoek naar de topographische en physische gesteldheid van de oostelijke landen van Borneo als noodzakelijk aanwezen, voegde zich nog de in den aanvang van 1851 in Indie in werking gebrachte bepalingen van Zijner Majesteits besluit van 24 October 1850, n°. 45 (*Staatsblad van Nederlandsch Indie* 1851, n°. 6), volgens welke de delfstoffelijke rijkdom van den Oost-Indischèn Archipel zal worden dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van de Nederlandsche nijverheid.

Al deze omstandigheden waren meer dan voldoende motiven voor het doen van nieuwe onderzoekingsreizen op Borneo.

Die reizen werden opgedragen aan den heer *Schwaner*, terwijl tot meerderen waarborg voor de welslaging werd bepaald, dat hij in de uitvoering van deze taak zou worden bijgestaan door den civilen gezaghebber voor Koetei, *H. von de Wall*, wiens algemeene en speciale kennis op die wijze met vrucht zou kunnen worden benuttigd.

Het reisplan laat zich in het kort aldus te zamen vatten.

In de eerste plaats moesten zij zich begeven naar Pegattan, tot regeling van een geschil over grensscheiding tusschen dit landschap en Koessan; vervolgens een onderzoek instellen omtrent de delfstoffen in Koessan; daarna Tanah Laut onderzoeken uit een mineralogisch en landbouwkundig oogpunt; te gelijker tijd de topographische kennis van deze landen vermeerderen, en daarna van uit Banjermassing eene binnelandsche reis ondernemen om op te nemen:

- 1°. de binnenlanden van Banjermassing, langs het grensscheidend gebergte van Passir;
- 2°. geheel Koetei (stroomgebied van de Mahakkam);
- 3°. geheel Boelongan en Tiedong (stroomgebied van de rivieren van Goenong Tabar);
- 4°. de grensscheiding van Koetei en Berou met Broenai.

De reizigers zouden dan van zelf gebragt worden naar het centraal gebergte en den oorsprong der daaruit ontspringende stroomen en zoo doende, bij welslaging van hunne onderneming, de laatste bouwstoffen aanvoeren voor de zamenstelling van eene algemeene kaart van Borneo, in welke zou kunnen worden nedergelegd al de kennis, welke nopens de topographie van dit uitgestrekte eiland in de laatste jaren vergaard werd.

Het door den heer *Schwaner* ingediend verslag van zijne reizen op het eiland Borneo, verdeeld in drie afdeelingen, was door hem geschreven in het Hoogduitsch — zijne moedertaal, — doch werd, op last der Regering in Indie, in het Nederduitsch overgebragt.

Gereed om de hem opgedragene nieuwe onderzoekingsreizen te aanvaarden, werd de heer *Schwaner* door eene ziekte aangetast, die weldra noodlottig eindigde.

Hij stierf den 30sten Maart 1851, in den ouderdom van 33 jaren.

Daar het echter wenschelijk werd geacht, om de hem opgedragene doch niet aanvaarde taak niet onvervuld te laten, werd zij opgedragen aan den heer *J. H. Croockewit* Hz., doctor in de wis- en natuurkunde, die bij besluit van 28 April 1851, n°. 4, benoemd was tot ambtenaar bestemd voor mineralogische onderzoekingen in Nederlandsch Indie.

Ofschoon in de laatste jaren de ruimere middelen van de marine gelegenheid hadden gegeven de hydrographische werkzaamheden in Indie meer en meer uit te breiden, en men daardoor meer dan vroeger in staat was geweest van de gedane opnamen zee-kaarten uit te geven, welker gebruik veel toebragt tot de zekerheid van de scheepvaart in den Indischen Archipel, ontbrak er echter nog aan de verschillende resultaten een algemeen verband.

In weerwil van de aanzienlijke geldsommen daaraan besteed, en van den belangrijken arbeid van onderscheidene verdienstelijke officieren, misten zij nog een vasten grondslag, en verloren zij veel van hare waarde, dewijl men tot nog toe de middelen niet bezat om eene aardrijkskundige plaatsbepaling te volbrengen, zoodat de juiste positie van vele punten nog in het onzekere was gebleven.

Doordrongen van de noodzakelijkheid, dat voor sterrekundige plaatsbepaling in Nederlandsch Indie vaste grondslagen wierden gelegd voor de opnemingen, welke ter vervaardiging van juiste kaarten van de vaarwaters in de Indische bezittingen reeds waren of in

den vervolge zouden worden bewerkstelligd, besloot het Opperbestuur tot de in-dienst-stelling van eenen geographischen ingenieur, waartoe gekozen werd de heer *S. H. de Lange*, luitenant ter zee der 2de klasse, die zich onder de leiding van den hoogleeraar *F. Kaiser*, te Leyden, in de kennis van de toegepaste sterrekunde had geoefend en voldoende bekwaam werd geacht, de van hem gevorderde taak op zich te nemen.

In den herfst van 1850 uit Nederland vertrokken, kwam de heer *de Lange* in de eerste dagen van Januarij 1851 in Indie aan.

Er werd voor hem eene instructie gearresteerd, volgens welke:

1°. hij belast is met het bewerkstelligen van sterrekundige plaatsbepalingen, en voor zooveel het hoofddoel zijner zending gedooft, met zoodanig astronomische en algemeene geographische werkzaamheden, als voor de hydrographie van Indie belangrijk worden geacht;

2°. hij in overleg zal handelen met de Commissie tot verbetering der Indische zeekaarten, waarvan hij buitengewoon lid is;

3°. hij verplicht is een journaal van verrigte werkzaamheden en een register van gedane waarnemingen aan te houden; telke drie maanden levert hij een rapport van zijne werkzaamheden, door tusschenkomst van de bedoelde commissie, aan het Gouvernement;

4°. het hem vergund is eene geregelde wetenschappelijke correspondentie te onderhouden met den chef van het observatorium te Leyden, om diens raadgevingen en inlichtingen met betrekking tot de wetenschap en over zijne waarnemingen te kunnen vernemen, welke briefwisseling onder cachet volant aan het Indisch Bestuur moet worden aangeboden, om verder daar Nederland te worden gezonden;

5°. hij zich tot verkrijging van hulpmiddelen, om zijne waarnemingen te kunnen uitvoeren en hetgeen noodig mogt zijn om zijne werkzaamheden te bevorderen of mogelijk te maken, moet wenden tot de commissie, welke daartoe de noodige voorstellen aan het Gouvernement doet;

6°. hij verplicht is, wanneer het noodig wordt geacht hem personen toe te voegen die onder zijne leiding aan de uitvoering van eenig plan behulpzaam zijn of op dezelfde wijze elders werkzaam zullen wezen, aan zoodanige personen het noodig onderrigt te geven;

7°. hij gehouden is, zooveel mogelijk bekend te blijven met hetgeen elders in het belang der geographie geschiedt, ten einde zulke voorstellen aan het Gouvernement te kunnen doen, als ter verbetering van het bestaande of tot medewerking van aardrijkskundige ondernemingen kunnen leiden.

Gelijktijdig met de vaststelling van deze instructie werd bepaald dat de geographische ingenieur *de Lange* aanvankelijk zou worden belast met de bepaling der geographische ligging van Batavia, Soerabaija, Macassar, Timor Koepang, Amboina, Menado of Kema, een punt aan de monding der Sambas-rivier, Riouw en Padang, en dat de regeling dezer werkzaamheden, in overleg met hem, zal zijn opgedragen aan de Commissie tot verbetering der zeekaarten.

Aan den geographischen ingenieur werden voorts de noodige instrumenten tot het doen zijner observaties van gouvernementswege verstrekt.

Tevens werd magtiging verleend om den luitenant ter zee der 2de klasse van de Nederlandsche marine, *G. A. de Lange*, dienende aan boord van Zijner Majesteits adviesbrik *Pylades*, voorloopig toe te voegen aan den geographischen ingenieur *S. H. de Lange* (zijn broeder), ten einde hem in zijne werkzaamheden behulpzaam te zijn, en zulks met eene geldelijke toelage boven zijne gewone inkomsten als officier der marine.

De hoogleeraar *Kaiser* te Leyden, die reeds geruimen tijd gewezen had op de wenschelijkheid, dat van de sterrekunde partij mogt worden getrokken in het belang van het vaderland en zijne overzeesche bezittingen, vervaardigde, na het vertrek van den onder zijne leiding werkzaam geweest zijnde ingenieur *de Lange*, een verslag van zijne verrigtingen met betrekking tot de maatregelen, welke genomen waren om tot eene sterrekundige plaatsbepaling in den Indischen Archipel te geraken.

Dat verslag had niet alleen ten doel, den oorsprong en de beteekenis van die plaatsbepaling in het ware licht te stellen, maar ook haren goeden uitslag te verzekeren en degenen, die met de waarnemingen ten deze belast waren of later mogten worden, ten gids te verstrekken.

Van dit belangrijk geschrift werden 500 exemplaren voor rekening van het Departement van Kolonien gedrukt, welke gedeeltelijk in den handel werden gebragt en gedeeltelijk naar Indie werden gezonden, om te worden uitgereikt niet alleen aan de personen met de sterrekundige plaatsbepalingen belast, maar ook aan hen die geacht konden worden door hunnen werkkring of hunne sterrekundige kennis aan de bereiking van het oogmerk bevorderlijk te kunnen zijn.

De ambtenaar der 2de klasse voor de Indische dienst, *A. B. Cohen Stuart*, die, zoo als onder de rubriek »Vertaling der Wetgeving.» van de afdeeling: »Regtswezen en Politie» hierboven reeds is medegedeeld, met de heeren *Winter* en *Wilkins* een gedeelte van de nieuwe wetgeving in de Javasche en Maleische talen had overgebragt, stelde zich na den afloop van dien arbeid weder meer bepaald ter beschikking van de Regering.

Het werd wenschelijk geacht dien taalkundige in de gelegenheid te stellen, zijne studien in die talen en in de land- en volkenkunde van Indie voort te zetten.

Daarom werd bepaald, dat hij zich tot dat einde vooreerst zou blijven ophouden te Soerakarta.

In het jaar 1846 was door den afgevaardigde van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, den heer *Gericke*, de laatste hand gelegd aan een Javaasch-Nederduitsch woordenboek.

Daar het bekend was, dat hij zich met dien arbeid onledig hield, werd hij, een tiental jaren geleden, namens Zijne Majesteit den Koning aangezocht, om de uitgave van dat werk te doen plaats vinden, waarop veel prijs werd gesteld, ook in verband met de destijds aanhangige overwegingen betreffende de daarstelling eener inrigting hier te lande tot opleiding van Oost-Indische ambtenaren.

Het gevolg daarvan was, dat het woordenboek van den heer *Gericke* (de laatste aflevering in het jaar 1846), in manuscript naar Nederland werd gezonden en in 1847, door den hoogleeraar *Taco Koorda* te Delft, in druk werd uitgegeven.

Blijkens het voorberigt is door dien geleerde voor de zamenstelling van dezen hoogst uitmuntenden arbeid een getrouw gebruik gemaakt van de vele belangrijke bijdragen tot de kennis der Javasche taal, door de heeren *Winter* en *Wilkins* geleverd, als ook van de vele schriftelijke mededeelingen over beteekenissen van woorden en spreekwijzen, door den heer *Winter* gedaan.

Met het doel om de uitgave van dat werk te bevorderen, werd een vijftigtal exemplaren van hetzelfde door het Departement van Kolonien aangeschaft en naar Indie gezonden om te worden gebezigd tot geschenken aan verdienstelijke regenten op Java.

Eenige leden van het in 1848 in Nederland opgericht Koninklijk Instituut van ingenieurs, die successivelijk naar Indie waren verplaatst, vestigden in het jaar 1851 te Soerabaja een tak van hetzelfde, aan welken zij de benaming gaven van »*Afdeeling Oostelijk Java van het Koninklijk Instituut van ingenieurs.*

Reeds vroeger was de kolonel-directeur der genie *de Vaynes van Brakell* door den raad van bestuur benoemd tot gedelegeerde van het instituut.

De Regering, daartoe aangezocht, keurde de vestiging goed van de afdeeling *Oostelijk Java*, waarvan zij tevens de bescherming op zich nam, terwijl zij, om van hare zijde bij te dragen tot bevordering van kunsten en wetenschappen:

a. van port vrijstelde de brieven en stukken, gedrukten en modellen, welke door de afdeeling *Oostelijk Java* of door eenige andere in Nederlandsch Indie wettelijk op te rigten afdeeling van dit Instituut, dan wel door de aanwezige gedelegeerden van hetzelfde onderling en met de verspreide leden binnen Nederlandsch Indie worden gevoerd en door den verzender gecontrasigneerd zijn;

b. zich genegen verklaarde om stukken en boeken, mits niet al te lijvig, vrachtvrij — doch met scheepsgelegenheid — van Batavia naar Nederland te expedieren, en om enkele brieven, op dun postpapier geschreven, in te sluiten in het pakket bestemd voor het Departement van Kolonien, om met de overlandpost te worden verzonden.

In het jaar 1844 werd door het Departement van Kolonien, voor 's Lands rekening en voorzien van de noodige toestellen en praeparaten, een Duitscher, genaamd *Adolphe Schaefer*, naar Java gezonden met het doel om aan hem op te dragen het vervaardigen door middel van *daguerreotype* van platen en afbeeldingen van tempels en andere oudheden.

Het gevoelen van het Bataviasche genootschap van kunsten en wetenschappen gevraagd zijnde nopens de voorwerpen van welke, ter bereiking van het met de zending van den heer *Schaefer* beoogd doel, bij voorkeur vooreerst afbeeldingen zouden behooren te worden vervaardigd, werd hij, in den aanvang van het jaar 1845, belast, met de vervaardiging van lichtbeelden van archeologische voorwerpen in de verzameling van dat genootschap voorhanden, terwijl hij eenige maanden later werd uitgenoodigd om zich te begeven naar de residentie Kadoe, tot het vervaardigen van afbeeldingen van de in die

residentie gelegen oudheden, bekend onder den naam van Tempel van Boro Boedor, onder mededeeling dat vooreerst afbeeldingen verlangd werden van de *basreliefs* der omgangen van dien tempel.

Het bleek alras dat bij dit werk onoverkomelijke moeilijkheden werden ondervonden. De meeste voorwerpen van dezen hoogst belangrijken tempel konden door den toestel van Deguerre niet worden teruggegeven, wegens gebrek aan ruimte om met dezen toestel te werken en wegens de uitzetting van de muren; slechts betrekkelijk weinige beelden waren door den heer *Schaefer* geleverd.

Om deze redenen werd afgezien van de verdere aanwending van dien toestel tot vervaardiging van afbeeldingen van Boro Boedor.

De Minister van Staat, Gouverneur-Generaal *Rochussen*, bezocht dezen merkwaardigen tempel op zijne reis over een gedeelte van Java in het jaar 1847, en overtuigde zich daardoor persoonlijk, dat eene getrouwe voorstelling van de oudheid alleen kon worden verkregen door eene onafgebroken reeks van teekeningen of schetsen van omtrekken van al het voorhandene.

De generaal-majoor jhr. *C. van der Wijck*, destijds directeur der genie, werd daarom uitgenoodigd een deskundig teekenaar met spoed eenige proeven van dergelijke schets-teekeningen te doen nemen, ten einde, naar gelang van den uitslag, te kunnen overgaan tot maatregelen, om het bedoelde monument wetenschappelijk in teekening te brengen en daardoor eene belangrijke bijdrage te leveren voor kunsten en wetenschappen.

Die proeven vielen zoo gunstig uit, dat de Regering besloot aan het opgevat voornemen gevolg te geven.

Bij een besluit van de maand Maart 1849, werd dien ten gevolge bepaald, dat van al de basreliefs en beelden van den tempel te Boro Boedor afteekeningen zouden worden vervaardigd, met oogmerk om deze later te doen te lithographieren en, voorzien van eenen tekst, in het belang van wetenschap en kunst te doen uitgeven.

Het vervaardigen van die teekeningen werd opgedragen aan den derden teekenaar der genie *T. Wilsen*, en den adjudant-onderofficier *Schonberg Muller*.

Een groot gedeelte van dezen arbeid werd volbragt gedurende het jaar 1851, bij het einde van hetwelk echter nog niet kon worden voorzien wanneer hij geheel voltooid zou zijn.

Eene door den teekenaar *Wilsen* zamengestelde beschrijving van den tempel te Boro Boedor werd gezonden aan het Bataviasche genootschap van kunsten en wetenschappen, dat zich bereid had verklaard, haar eene plaats in zijne verhandelingen in te ruimen, hetgeen aanleiding zou kunnen geven het onderzoek van geleerde deskundigen uit te lokken, en op die wijze bij te dragen tot opheldering van het duistere, waarin Java's voornaamste oudheden nog gehuld liggen.

In de maand Junij 1845 werd van het Bataviasche genootschap van kunsten en wetenschappen ontvangen een betoog der wenschelijkheid om den door wijlen dr. *C. J. van der Vlis* aangevangen, en door mede wijlen dr. *W. C. Toewater* voortgezette catalogus der verzameling van Oostersche handschriften, afkomstig van den voormaligen Sultan van Bantam, en in der tijd, bij het einde dier dynastie, door het Gouvernement aan het genootschap ten geschenke gegeven, te doen voltooijen.

Het genootschap wenschte dit werk op te dragen aan den sergeant van het Indische leger *R. H. F. Friedrich*, die, na in de jaren 1831 tot 1834 eerst te Schulpforten, en later, van 1834 tot 1836, te Coblenz in de voorbereidende wetenschappen onderwezen te zijn, in het laatstgemelde jaar aan de universiteit te Berlijn de oude taal- en letterkunde beoefend en in 1837 te Bonn, onder leiding van den beroemden hoogleeraar *Lassen*, zich op de studie der Oostersche talen en meer bepaald op het Sanskrit en Arabisch had toegelegd, en zijne verkregene kennis gaarne op de plaats zelve willende uitbreiden, bij gebrek aan de noodige geldelijke middelen, in 1845, voorzien van eene aanbeveling van het Departement van Kolonien, in Indie kwam.

Door bijzondere vlijt en een voorbeeldig gedrag was hij in weinige maanden van soldaat tot sergeant opgeklommen.

Aan 's genootschaps verlangen werd toegegeven en hij ter beschikking van hetzelfde gesteld, met bepaling dat hij bij het leger tijdelijk voor memorie zou worden gevoerd.

Na gedurende ongeveer een jaar in den boezem van het genootschap bezig te zijn geweest met de toepassing van zijne vroegere studien op de taal- en letterkunde van den Indischen Archipel, werd hij met 's Gouvernements geldelijke ondersteuning, bij gelegenheid van de toen op handen expeditie tegen den vorst van Beliling, naar Balie gezonden, om de nog zeer onvolkomene kennis van dat eiland te vermeerderen, hetgeen, voornamelijk uit een philologisch oogpunt beschouwd, hoogst nuttig werd geacht.

Na den afloop dezer expeditie, weder bij het leger ingetreden, werd hij in het laatst van 1848 op nieuw aan het genootschap toegevoegd.

Zijne zending naar Balie had rijke vruchten gedragen in het belang der wetenschap en met betrekking tot de kennis van dat eiland. Het door hem ingediend verslag vond eene plaats in het 23ste deel van 's genootschaps verhandelingen.

Ten einde hem in staat te stellen zijne onderzoekingen nopens het eiland Balie voort te zetten en het Gouvernement daarin ten dienste te staan, werd aan hem in den aanvang van het jaar 1850 toegekend eene toelage uit 's Lands kas.

Zijn verblijf op Balie was echter van te korten duur geweest, om zich en de gewone en de dichtelijke taal der inboorlingen genoegzaam eigen te maken en met zekerheid de voorhanden bouwstoffen te kunnen bewerken en voor den druk gereed te maken.

Hij verzocht daarom in het laatst van 1850 weder in de gelegenheid te worden gesteld, tot voortzetting zijner studien, zich andermaal naar Balie te begeven.

Nadat deswege het gevoelen was ingewonnen van het genootschap, werd hem te kennen gegeven, dat eene zending naar Balie, in het belang van de vermeerdering der kennis van de godsdienst, zeden en instellingen der bewoners van dat eiland, in overweging zou genomen worden, zoodra van het genootschap het bericht zou zijn ontvangen, dat hij in voldoende mate zou hebben voltooid den catalogus van 's genootschaps Arabische en Maleische manuscripten.

In het jaar 1850 wendde de directie van het Bataviasche genootschap van kunsten en wetenschappen zich tot de Regering, met het verzoek om hare bemiddeling, ten einde in het bezit te geraken van eene verzameling *Kawi-manuscripten*, toebehoorende aan eenen Javaan, genaamd *Pak Djame*, wonende op den Merbaboe, in de residentie Kadoe. De eigenaar verklaarde zich genegen die manuscripten, op een of twee na, het Gouvernement ten geschenke aan te bieden.

Zij werden van hem overgenomen tegen aanbidding van eenen gouden *sirie-doos*, ter waarde van drie honderd vijftig gulden, voorzien van een passend opschrift aan den binnenkant van het deksel. Vervolgens werden deze manuscripten ter beschikking gesteld van het Bataviasche genootschap.

Aan den heer *Friedrich* werd een onderzoek deswege door het genootschap opgedragen, als de uitkomst waarvan kan aangeteekend worden, dat zij worden gehouden voor het belangrijkste der literatuur van Java, aangezien zij, terwijl in alle andere bekende Javasche handschriften de Mohammedaansche invloed en verbasteringen zichtbaar zijn, het Hindoe-Javaasch element zuiver teruggeven. (Verslag der werkzaamheden van het genootschap, bladz. 7 van deel XXIV der verhandelingen).

Door tusschenkomst van het Departement van Kolonien riep de heer *von Siebold*, president van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot aanmoediging van den tuinbouw te Leyden, de hulp in van de Indische Regering tot het verkrijgen van planten en zaden uit het Japansche rijk.

Het opperhoofd van den Nederlandschen handel te Decima, aangeschreven om daartoe mede te werken, berichtte in October 1851, dat hij er in geslaagd was, om voor den heer *von Siebold* bijeen te brengen vijf kisten met bolgewassen, benevens eene hoeveelheid zaden.

Een en ander werd door tusschenkomst van de Nederlandsche Handel-maatschappij naar Nederland gezonden.

In het jaar 1851 werden het Departement van Kolonien aangeboden, de bij de Indische Regering ingekomen tabellen van de meteorologische waarnemingen gedaan te:

Banjoewangie,

Palembang,

Banjermassing,

Amboina,

Padang, en

Decima (Japan).

Bij besluit van den 14den Augustus 1841, n°. 1, werd bepaald, dat kosteloos ter Landsdrukkerij zou worden gedrukt een *catalogus van 's Lands plantentuin te Buitenzorg*, en dat daarvan 350 exemplaren zouden worden ter perse gelegd, terwijl het op dien catalogus aarlijks te vervaardigen supplement tot een gelijk getal exemplaren zou worden afgedrukt.

In 1844 zag dit werk het licht; om verschillende redenen was daarop sedert geen vervolg geleverd.

Het werd in 1851 wenschelijk geacht eenen geheel nieuwen catalogus te vervaardigen, aangezien 's Lands plantentuin in de laatste jaren met een groot aantal nieuwe planten en gewassen werd verrijkt en verschillende voorwerpen naamsveranderingen hadden ondergaan, terwijl vele planten niet met juistheid waren aangewezen.

Mitsdien werd last gegeven een geheel nieuwen, door den hortulanus *J. E. Teijsmann* en zijn adsistent *S. Binnendijk* vervaardigden catalogus ter Lands-drukkerij tot een getal van 350 exemplaren ter perse te leggen.

Meer dan ooit deed zich in het jaar 1848, na de reorganisatie van het regtswezen en de invoering eener nieuwe gecodificeerde wetgeving in Nederlandsch Indie behoefte gevoelen aan een tijdschrift bestemd tot de openbaarmaking, door middel der drukpers, van belangrijke vonnissen door de verschillende regterlijke collegien gewezen, met vermelding tevens, waar het gewigt der zaak zulks wenschelijk maakt, van de conclusien van het openbaar ministerie en van die der practijns van de gedingvoerende partijen, gelijk mede van den voornamen inhoud der tot adstructie van die conclusien gediende schrifturen en gehouden pleidooijen.

De overtuiging van een nuttig werk te ondernemen, deed den toenmaligen griffier der beide hooge gerechtshoven, *mr. A. Prins*, besluiten zich met de uitgave van zoodanig tijdschrift te belasten, hetwelk hij wenschte vooral nuttig te doen zijn voor zoodanige ambtenaren die, zonder eene voorafgegane opleiding, tot de uitoefening van het regterambt geroepen zijn uit krachte van de door hen bekleede administrative bedieningen.

De Regering, het groote nut van een dusdanig maandwerk inziende, verleende aan den heer *mr. Prins* de door hem verzochte vergunning tot het doen drukken en uitgeven van dat werk onder den titel van *Het regt in Nederlandsch Indie*, en verbond daaraan eenige voorregten, zoo als:

- a. de kostelooze aankondiging van hetzelfde in de *Javasche courant*;
- b. de kostelooze verzending der maandelijksche aflevering door 's Gouvernements postერი;
- c. de inning der intekeningsprijzen en de verhandeling der ontvangen gelden door middel der administratie.

Van dit zoo bijzonder nuttig periodiek werk waren bij het einde van het jaar 1851 reeds zes deelen verschenen.

Toen de heer *mr. Prins* in den aanvang van het jaar 1851 belast werd met de functie van algemeenen secretaris, ging de uitgaven van het tijdschrift met toestemming der Regering over op den heer *mr. J. H. Donker Curtius*, raadsheer in het Hooggeregtschhof van Nederlandsch Indie.

Uit het Verslag over 1850 blijkt, dat eenige wetenschappelijke mannen, zich noemende *dirigerende leden der natuurkundige vereeniging in Nederlandsch Indie*, het verzoek deden om; en de vergunning erlangden tot de uitgifte van een *Natuurkundig tijdschrift voor Nederlandsch Indie*.

Gedurende het jaar 1851 zag de tweede jaargang — een zeer lijvig boekdeel — het licht, dat getuigde van de zucht der ondernemers en inzenders van bijdragen, om nuttig te zijn en kennis te verspreiden over astronomie, geographie, geologie, geognosie, meteorologie, botanie en andere natuurkundige wetenschappen.

Nog werd door eene zich te Batavia gevestigd hebbende *Vereeniging van geneeskundigen* besloten tot de uitgifte in druk van een maandwerk, onder den titel van: *Tijdschrift der vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch Indie*.

In den loop van 1851 verschenen de twee eerste afleveringen van den eersten jaargang.

Door de bemoeijingen van den heer *P. van Rees*, resident van Batavia en nu wijlen den heer *D. van Schreven*, in leven adjunct-secretaris van het Gouvernement, werd omstreeks het midden van het jaar 1851 te Batavia daargesteld eene afdeeling van de in Nederland werkende Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*.

De Regering zeide hare medewerking toe en verklaarde later geene bedenkingen te hebben tegen de uitschrijving der volgende prijsvraag:

„Een onderzoek naar het volksonderwijs onder de Javanen en wat tot verbetering daarvan zou kunnen worden aangewend.”

J. Geldelijk beheer.

I. ALGEMEEN BEHEER.

De organieke bepalingen omtrent het algemeen beheer over 's Lands gelden en goederen.

ondergingen in den loop van 1851 enkele veranderingen, welke hieronder zullen worden omschreven.

Dat beheer splitsende in *materieel* en *personeel*, komen, wat het eerste betreft, in aanmerking:

1°. de bepaling, dat, onverminderd de contrôle van de Algemeene Rekenkamer, bij de verantwoordingen van stedelijke fondsen onder beheer der plaatselijke besturen, zoo als de zoogenaamde *politiekassen*, het *paggerfonds* en dergelijke, geene posten zullen mogen worden in uitgaaf gesteld, welke meer dan f 200 bedragen, en dat mitsdien tot grootere uitgaven zal moeten worden verkregen voorafgaande magtiging van den Gouverneur-Generaal (*Staatsblad* 1851, n°. 20).

2°. de bepaling dat, mede voor de overige bezittingen buiten Java en Madura, van kracht zal zijn de bij art. 2 van het besluit van 4 Januarij 1849, n°. 2 (*Staatsblad* n°. 2), vastgestelde en nader voor Macassar van toepassing gemaakte regeling, dat de ontvangsten, voortvloeiende uit de percentsgewijze belasting op de civile processen bij de residentien en landsraden op Java en Madura maandelijks zullen worden verhandeld bij 's Lands algemeene kas, en dat voor de voortduring der uitgaven, welke uit die gelden geschieden, zullen vereischt worden nadere autorisatie van het Gouvernement (*Staatsblad* 1851, n°. 38).

3°. de verklaring dat de directeur-generaal van finantien bevoegd zal zijn tot het doen uitbetalen van het gebruikelijke wachtgeld aan elken uit Nederland van verlof teruggekeerden ambtenaar omtrent wien het tegendeel door den Gouverneur-Generaal niet is gelast; zijnde tot deze bepaling overgegaan omdat het gebruikelijk is, aan de ambtenaren die van verlof uit Nederland terugkeeren en niet aanstonds na de verstrijking van hun verlof weder geplaatst kunnen worden, een wachtgeld toe te kennen ten bedrage van $\frac{1}{3}$ van het laatste activiteits-tractement, behoudens inachtneming van een maximum van f 500 's maands, en die toekenning, welke vroeger door den Gouverneur-Generaal geschiedde, gevoelig overgelaten kon worden aan den directeur-generaal van finantien, daar deze, voor het geval dat het de bedoeling mogt zijn om aan eenig van verlof terugkeerend ambtenaar geen wachtgeld te verleen, daarvan tijdig kon worden verwittigd (*Staatsblad* 1851 n°. 49).

4°. de aanschrijving aan de gewestelijke besturen en andere betrokkene autoriteiten in Nederlandsch Indie, om

a. in den vervolge als regel aan te nemen, om de met het Gouvernement, ter zake van levering van zaken of werken in contract zijnde personen, die bij de afsluiting hunner rekeningen op de voorschrevene of overeengekomene tijdstippen een nadeelig saldo hebben aan te zuiveren, aan te manen dit saldo binnen den tijd van eene maand in 's Lands kas te storten.

b. wanneer binnen dien termijn daaraan niet mogt voldaan zijn, het advies te vragen van den bevoegden officier van justitie, omtrent de mogelijkheid en regtmatigheid van eene in te stellen regtsvordering, hetzij om den nalatige te noodzaken tot nakoming der overeenkomst, hetzij tot ontbinding derzelve, met vergoeding van kosten, schaden en interessen, overeenkomstig art. 1267 van het Burgerlijk Wetboek;

c. onder overlegging van het rapport van den officier van justitie, den betrokken directeur van finantien, of den hoofd-intendant der militaire administratie van den stand der rekening kennis te geven en te verzoeken de tusschenkomst van den directeur-generaal van finantien in te roepen, ten einde, naar luid van art. 27 zijner instructie (*Staatsblad* 1827, n°. 19), den nalatigen schuldenaar tot voldoening van zijne schuld in regten te doen vervolgen, of wel, daartoe termen zijnde, het noodige te verrigten om de ontbinding der overeenkomst in regten te doen vorderen (*Staatsblad* 1851, n°. 61).

Deze bepaling, waartoe ter bevordering van 's Lands belangen werd overgegaan, ging, naar aanleiding van gerezene geschillen over de bevoegdheid van den directeur-generaal om in deze eigener autoriteit de hulp van het openbaar ministerie in te roepen, gepaard met eene aanschrijving aan dien hoofd-ambtenaar om telken reize als hij den procureur-generaal bij het Hooggeregts-hof van Nederlandsch Indie aanschrijft, tot invordering van 's Lands pretentien de noodige maatregelen in het werk te stellen, zulks te doen met bijvoeging der woorden *namens den Gouverneur-Generaal*, onverschillig of hij dien last

geeft uit kracht der algemeene magtiging hem verleend bij art. 27 zijner instructie, dan wel uit kracht van eene bijzondere magtiging, in speciale gevallen door hem gevraagd en verkregen; — een en ander met dien verstande, dat, alvorens de ontbinding eener overeenkomst in regten te vorderen, de last daartoe van den Gouverneur-Generaal, zelve zal moeten uitgaan;

5°. de bepaling, dat met aanvulling van art. 27 der instructie voor den directeur-generaal, de directeuren en den secretaris van finantien, luidende: » de directeur-generaal zal » voor de invordering van 's Lands pretentien zorgen en daartoe de noodige maatregelen » doen in het werk stellen, » de zorg voor de stuiting van verjaring zal geacht worden tot de bovengemelde attributen van genoemden hoofdambtenaar te behooren (*Staatsblad* 1851, n°. 68);

6°. de bepaling dat de chefs van het militair en marine-departement, ieder voor zooveel personen betreft, tot zijn departement behorende, en de directeur-generaal van finantien, voor zooveel burgerlijke ambtenaren en alle gepensioneerden aangaat, bevoegd zullen zijn te beschikken op verzoeken om delegatien naar Nederland te passeren, te verhoogen, te verlagen of in te trekken, een en ander behoudens de inachtneming van eenige tevens voorgeschreven regelen (*Staatsblad* 1851, n°. 77).

Bij het vorenstaande kon nog worden gevoegd eene aan de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur op Java en de Buitenbezittingen uitgevaardigde nadrukkelijke aanbeveling, om zich, zonder bijzondere magtiging van het Gouvernement, geene afwijkingen te veroorloven van de bestaande bepalingen, volgens welke geene bijzondere lands-inkomsten tot bijzondere uitgaven mogen worden afgezonderd, en geene afzonderlijke fondsen mogen worden aangehouden.

Met betrekking tot hetgeen in den loop van het jaar 1851 ten aanzien van het personeel bij het algemeen beheer van 's Lands geldmiddelen werd vastgesteld, kan het volgende worden medegedeeld.

Onder de onmiddellijke bevelen van den directeur-generaal van finantien, was in de laatste tijden slechts één inspecteur van finantien belast met plaatselijke onderzoekingen en regelingen betreffende zoodanige zaken, als hem door eerstgenoemden hoofdambtenaar, in verband met de bestaande instructien, werden aangewezen.

Vroeger waren twee inspecteurs werkzaam, zoodat, toen de ondervinding leerde, dat dit getal door de steeds toenemende uitbreiding der administratie ter naauwernood voldoende zou zijn om de aan die betrekking verbondene werkzaamheden naar behooren te verrigten, men er op bedacht was daarin te voorzien.

In 1846 werd dan ook overgegaan tot de aanstelling van eenen inspecteur bij de directie der middelen en domeinen.

Vermits echter de aan deze betrekking verbonden werkzaamheden eigenlijk geheel binnen den organieken werkkring van den inspecteur van finantien vallen, wier verhouding tegenover de betrokkene plaatselijke autoriteiten, in vergelijk met die van den inspecteur der middelen, ook op meer regelmatigen voet bepaald was, werd in 1851 de laatstbedoelde betrekking weder ingetrokken en gelijktijdig overgegaan tot de weder-in-dienststelling van eenen tweeden inspecteur van finantien.

Uit hoofde de directie der producten en civile magazijnen met werkzaamheden als overladen was en er reeds bij dezelve een vrij aanzienlijke achterstand in de afdoening van zaken bestond, werd in 1851, bij wijze van tijdelijken maatregel, het personeel der ambtenaren en geëmployeerden bij die directie vermeerderd.

Bij besluit van 31 December 1850, n°. 1, werd aan den directeur der cultures te kennen gegeven, dat het Gouvernement bleef verlangen dat tot de formatie van het personeel bij zijne directie (waarvan in de laatste tijden afgeweken was) werd teruggekeerd zoodra zich daartoe eene geschikte gelegenheid zou voordoen.

Bij dat van 19 November 1851, n°. 2, werd echter bepaald, dat dit personeel, tot wederopzeggens toe, zal bestaan uit:

een directeur;

drie 1ste commiesen;

een 2den commies;

een 3den id.

benevens het benoodigde aantal klerken, oppassers enz.

In Augustus 1851 betoogde de directeur der cultures, onder aanwijzing der daartoe leidende plaatselijke omstandigheden, in het breede de noodzakelijkheid om het kader der ambtenaren bij de landelijke inkomsten en cultures aan te vullen met een 20tal controleurs, en deed hij het voorstel om tot die vermeerdering over te gaan.

Dat voorstel, aan welks verwezenlijking eene uitgave van f 69,000 'sjaars verbonden zou zijn, trok, zoowel uit aanmerking van de belangrijkheid der daarvoor bijgebragte motiven, als op grond van de heilzame gevolgen die daarvan in de gegevene omstandigheden met regt mogten worden te gemoet gezien, de bijzondere aandacht der Regering in Indie tot zich.

De directeur toch gaf een duidelijk overzicht van de allezins gebrekkige verhouding, welke in de door hem aangewezen afdelingen en districten tusschen de hoogst noodzakelijke dienstverrigtingen en het personeel, hetwelk daarvoor bestemd was, bestond, en het behoefde nauwelijks eenig verder betoog, dat eene voorziening in dien stand van zaken onvermijdelijk leiden zou tot eene betere regeling der dienst bij het binnenlandsch bestuur, en tot daarstelling eener op vele en belangrijke plaatsen onmogelijk gemaakte contrôle der onderscheidene takken van inkomsten.

Het voorstel werd dan ook door de Indische Regering aan het Opperbestuur gedaan, en daarop de goedkeuring des Konings verleend.

Op voorstel van den directeur der cultures werd in Indie mede besloten om de betrekking van surnumerairen ambtenaar bij de landelijke inkomsten en cultures te doen vervallen, en dienvolgens bepaald, dat geene surnumeraire ambtenaren bij de landelijke inkomsten en cultures meer op Java zullen worden benoemd, maar dat, in stede van die ambtenaren (toen nog zes in getal bedragende op eene bezoldiging van f 150 's maands elk), zullen worden in dienst gesteld vier controleurs der 3de klasse, op het daartoe staande tractement van f 225 's maands, zooveel mogelijk te nemen uit de in Nederland benoemde ambtenaren der 1ste en 2de klasse.

Tevens werden de gouverneur van Sumatra's Westkust, de resident van Palembang en de adsistent-resident van Benkoelen aangeschreven, om te berigten, in hoever er mogelijkheid zou bestaan het getal der aldaar werkzame surnumeraire ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, door een evenredig minder aantal controleurs der 3de klasse te vervangen.

II. MUNTSTELSEL EN GELDSOMLOOP.

De bestaande organieke bepalingen op het muntstelsel en den geldsomloop ondergingen in 1851 geene veranderingen.

Er is in 1851 op nieuw moeten worden overgegaan tot eene vermeerderde uitgifte van receptissen, ten einde in de daaraan bij 's Lands kassen gevoelde behoefte op de minst bezwarende wijze te voorzien.

Hieronder zal kunnen blijken, welke omstandigheden daartoe aanleiding gaven, en ook welke waarden daarvoor uit de wandeling of liever uit 's Lands algemeene kas genomen en als onderpand afgezonderd werden.

Om een geleidelijk overzicht te leveren van de bijzonderheden die onder deze rubriek, voor zooveel het jaar 1851 betreft, kunnen worden medegedeeld, diene het volgende.

Koperen munt.

Blijkens het voorgaande Verslag waren op ultimo 1850 bij 's Lands kassen aan duiten (de gulden berekend tegen 120 duiten) aanwezig:

<i>afgezonderd</i> als depôt voor uitgegevene receptissen	f 17,067,000
<i>in kas</i>	6,140,620

Op ultimo 1851 was de stand als volgt:

<i>afgezonderd</i> voor receptissen	16,123,422
<i>in kas</i>	5,325,023

Gouden en zilveren munt.

Aan gouden en zilveren munt was op ultimo December 1850 in 's Lands kassen op Java en Madura en de Buitenbezittingen aanwezig eene som van . . . . . f 1,483,936

Op dat tijdstip was gedeponeerd voor uitgegeven receptissen, een bedrag van 3,842,000

Op ultimo December 1851 was in kas	f 1,442,090
gedeponeerd voor receipten	7,051,727

Met betrekking tot het afzonderen van goud en zilver als waarborg voor uitgegevene receipten, wordt verwezen tot de hieronder nader omschreven wordende bepaling, opgenomen in het *Staatsblad* van 1851, n°. 39.

In het najaar van 1851 vonden van gouvernementswege openbare *verkoopingen* plaats van *zilveren munt*, en wel *Spaansche matten*, tot eene gezamenlijke hoeveelheid van 400,000 stuks.

Op den 6den December had de laatste veiling plaats, en bleek alstoen dat deze specie eene som van f 1,080,713,40, of gemiddeld 324 $\frac{1}{5}$ duit per stuk had opgebracht.

Bij 's Lands kas te Batavia was voor een bedrag van f 181,735 aan vijf-franc-stukken voorhanden.

Aan eene verleende magtiging om ook die specie door openbaren verkoop van de hand te zetten, kon, wegens mindere gewildheid van die muntsoort, geen gevolg worden gegeven.

Op ultimo 1850 bevonden zich aan receipten :	
in 's Lands kassen	f 6,796,191
en in omloop	14,203,809
	<hr/>
te zamen	f 21,000,000

namelijk het, bij besluit van 1 Mei 1850, n°. 2, voor de uitgifte bepaalde maximum.

Onder bewaring eener speciaal daartoe benoemde commissie bevond zich bovendien nog voor eene waarde van f 2,838,800 gereed voor de uitgifte, zoodra daartoe magtiging mogt worden verleend.

De behoefte der kas maakte nieuwe emissien noodig, zoodat in den loop van 1851 nog tot een bedrag van f 2,300,000 tegen depôt van koper-, goud- en zilvergeld werd uitgegeven.

Vermits bij de Indische publicatie van 4 Februarij 1846 was bepaald, dat de receipten zullen worden uitgegeven tegen intrekking van 120 duiten voor elken receipt-gulden, achtte het Indisch Bestuur het minder regelmatig, stilzwijgend receipten tegen afzondering van *zilveren specie* in de wandeling te brengen. En aangezien, ten gevolge der uitzendingen uit Nederland, het geval zich voordeed, dat meer zilveren en gouden specien in 's Lands kassen voorhanden waren dan voor dagelijksch gebruik vereischt werd, terwijl het niet raadzaam werd geacht dezelve *in natura* in de wandeling te brengen, werd, met aanvulling van de aangehaalde publicatie (*Staatsblad* 1846, n°. 3), op gelijke wijze bepaald:

1°. dat receipten, zoo als daarbij bedoeld zijn, mede kunnen worden uitgegeven, tegen afzondering, als waarborg, van Nederlandsche *zilveren guldens*, derzelve veelvouden en onderdeelen, of van wigtige gouden Nederlandsche *vijf-* en *tien-gulden*stukken, berekend tegen *vijf* en *tien* Nederlandsche guldens; en dat de afzondering dezer zilveren of gouden munt zal geschieden naar de rede van eenen Nederlandschen gulden voor elken uitgegeven receipt-gulden;

2°. dat door den directeur-generaal van finantien maandelijks door middel der Java'sche courant aan de gemeente zal worden bekend gemaakt het bedrag der in wandeling zijnde receipten en van de tot waarborg derzelve afgezonderde gelden.

Als een gevolg van het hierboven beschrevene, beliep het bedrag der gecreëerde receipten, na aftrek van de versletene en door eene daartoe benoemde commissie vernietigde receipten, op ultimo December 1851, als volgt:

van de serie van f 1	f 2,004,045
„ „ „ „ 5	3,107,460
„ „ „ „ 10	2,486,980
„ „ „ „ 25	3,489,000
„ „ „ „ 100	8,979,200(a)
„ „ „ „ 500	5,490,000
	<hr/>
Transporteren f	25,556,685

(a) Waarvan f 960,000 nog niet geheel gereed voor de uitgifte. Zie het verder sub A aangeeteekende.

Daaronder bevond zich:

A. onder bewaring en toezigt eener speciale commissie, en waarvoor geene geldswaarde was gedeponceerd:

van de serie van f 100 . . . . . f 1,200,000

" " " " 1 96,700

aan door de Algemeene Rekenkamer geregistreerde, doch nog niet bij het Departement van Finantien gewaarmerkte

recepissen van de serie van f 100 960,000

---

f 2,256,700

B. in 's Lands kassen, als courant betaalmiddel, en waarvoor geldswaarde was gedeponceerd:

op Java en Madura . . . . . f 3,434,329

" de buitenbezittingen 2,126,946

onder weg (van de eene kas naar de andere) 348,861

5,910,136

---

f 8,166,836

C. alzo in omloop. . . . . f 17,389,849

Hieruit blijkt voorts, dat op gemeld tijdstip aan recepissen was uitgegeven:

volgens B. . . . . f 5,910,136

" C. 17,389,849

Te zamen. . . f 23,299,985

Als waarborg voor die emissie was afgezonderd:

aan gouden en zilveren munt:

te Batavia . . . . . f 6,668,050

" Soerabaija 210,000

" Bezoekie 30,000

" Amboina 33,586

" Padang 84,461

" Benkoelen 25,630

---

f 7,051,727*aan koperen munt:*

op Java . . . . . f 14,736,000

de buitenbezittingen 1,387,422

16,123,422

en aan recepissen (tijdelijk) op de buitenbezittingen 68,901

Te zamen. . . f 23,244,050

Behalve de bovengemelde muntsoorten en de recepissen, was in 1851 in omloop het

door de Bank uitgegeven papier, gelijken koers houdende met recepissen, en ook even als dit papier bij alle landskassen gangbaar.

Het verlies bij inwisseling van *goudgeld* tegen *recepissen* op de drie hoofdplaatsen van Java te lijden, beliep:

op 1 Januarij 1851 van $13\frac{1}{2}$ tot 18 per cent.

» 1 Julij » » $13\frac{1}{2}$ » $17\frac{2}{3}$ »

» 1 Januarij 1852 » 9 » $16\frac{2}{3}$ »

Dat hetwelk bij inwisseling van *zilvergeld* tegen *recepissen* geleden werd beliep:

op 1 Januarij 1851 van 16 tot 18 per cent.

» 1 Julij » » $15\frac{5}{6}$ » 17 »

» 1 Januarij 1852 » 13 » $15\frac{5}{6}$ »

Om *koperen munt* te erlangen voor recepissen, betaalde men het gewone wisselloon.

De verwisseling van *gouden munt* tegen *zilveren munt* gaf op het laatst van het jaar een verlies van 5 tot $7\frac{1}{2}$ per cent en het omgekeerde eene winst van $5\frac{1}{2}$ tot 6 per cent.

Wilde men *goud* verwisselen tegen *koperen munt*, dan had men een voordeel van 8 tot 15 per cent, terwijl de winst op het *zilver* 12 tot 15 per cent beliep.

Het groote verschil tusschen de bovenbedoelde cijfers doet echter aan deze opgaven slechts eene betrekkelijke waarde hechten.

Uit eenige bij het Gouvernement ontvangene stukken bleek:

dat de geldsomloop in de Wester-afdeeling van Borneo voortdurend belemmerd en verstoord werd door gebrek aan recepissen en kopergeld bij de gemeente, als een uitvloeisel der volgende omstandigheden:

1°. dat door plaatselijke ontstentenis van handelsartikelen de invoeren belangrijk meer bedroegen dan de uitvoeren;

2°. dat de invoer van kopergeld op Java verboden en het goud aldaar niet gewild was, zoodat de handel in de behoefte aan remises door recepissen moest voorzien;

3°. dat de hoeveelheid recepissen, welke door tusschenkomst van 's Lands kassen in de wandeling werd gebragt, onder gewone omstandigheden niet voldoende was voor de aan 's Lands kas verschuldigde betalingen in dat papier, en voor de behoefte van den handel; en

4°. dat het kopergeld langzamerhand bij 's Lands kas was teruggevloeid en die munt niet weder werd uitgegeven.

Deze belemmering van den geldsomloop oefende een zeer nadeeligen invloed uit op 's Lands inkomsten door verhinderend van het zout-debiet, ongerekend de bezwaren, die ondervonden werden bij de inning der zout-schulden en pachtpenningen, terwijl ook de verpachtingen daardoor leden.

Aangezien de ondervinding geleerd had, dat, als een gevolg van den natuurlijken loop des handels, door denzelfden geene recepissen naar de Westkust van Borneo werden *aan-*, maar wel van daar *uitgevoerd*, scheen het noodzakelijk, om, bij vasthouding van het bestaande belastingstelsel, in het belang van handel en nijverheid en van 's Lands inkomsten, van gouvernementswege de gelegenheid open te stellen, om plaatselijk op eene voldoende wijze de noodige betaalmiddelen te kunnen bekomen, waarom magtiging werd verleend:

a. om voor rekening van den Lande tot eene som van f 100,000 in recepissen of koperen duiten, tot 120 den gulden, *stofgoud* te doen inkoop van de handelaren te Sambas en Pontianak, tegen de prijzen door den resident der Wester-afdeeling van Borneo aan den directeur der producten en civile magazijnen op te geven;

b. om wanneer zulks noodig mogt zijn voor den geregelden gang van zaken, alsdan *Spaansche matten* in betaling te nemen tegen f 3 recepissen, en wel bij inwisseling tegen 360 duiten het stuk, met last om de aldus van die muntsoort verkregene hoeveelheid aan te houden ter beschikking van den directeur-generaal van finantien, of wel af te zonderen in het gewoon depôt voor recepissen.

Ten vervolge van dezen maatregel werd nog in October magtiging verleend; om voorloopig van de Chinezen in genoemde afdeeling *stofgoud* aan te nemen in betaling, zoo van het door hen jaarlijks verschuldigd *hommagegeld*, als voor het aan hen verstrekte zout.

De prijs van het bovenbedoelde *stofgoud* werd vastgesteld op f 83 de thail.

Aan wissels op het Departement van Kolonien werden in den loop van het jaar 1851 afgegeven tot een bedrag van f 4,680,000.

III. JAVASCHE BANK.

Volgens het verslag, gediend hebbende ter algemeene vergadering van stemgerechtigde deelhebbers gehouden den 15den April 1852, hebben de verrigtingen der Javasche Bank gedurende het boekjaar 1851/52, de navolgende uitkomsten geleverd.

Voordeelen.

Excomptes	f	177,724.54
Beleeningen		34,316.83
Deposito's credieten enz.		3,010.11
Buitengewone beleeningen		10,452.50
		<hr/>
	f	225,503.98
Provisie voor onderscheidene commissien		31,217.25
Pakhuishuur (zuiver).		5,201.58
Aan ingekomene gelden van reeds afgevoerde faillite massa's.		<i>nihil.</i>
Agio met specie.		23,480.00
Onverdeelde winst van vroegere jaren.		270.55
		<hr/>
	Totaal f	285,673.36
		<hr/> <hr/>

Lasten.

Voor vast personeel	f	66,196.00
Wisselvallige uitgaven		2,587.94
Gratificatie aan de Nederlandsche Handel-maatschappij voor in Nederland verrigte werkzaamheden		600.00
		<hr/>
	f	69,383.94
Afschrijving op het meubilair.		56.25
Afschrijving van hopelooze schulden		<i>nihil.</i>
Verponding en onderhoud van de gebouwen der Bank te Samarang en Soerabaja.		4,131.00
		<hr/>
	Te zamen f	73,571.19
Deze lasten aftrekkende van de <i>baten</i> ad		285,673.36
		<hr/>
blijft als restant aan werkelijk behaalde <i>voordeelen</i>	f	212,102.17
Gedurende het voorgaande boekjaar behaalde de Bank eene zuivere winst van.		142,077.00
		<hr/>
zoodat voor 1851/52 een <i>voordeelig</i> verschil verkregen is van	f	70,025.17
		<hr/> <hr/>

Van de in 1851/52 verkregene winst ad	f	212,102.17
<hr/>		
moet, in gevolge het bepaalde bij art. 73 van het octrooi, het 1/3 gedeelte of	f	70,700.72
strekken tot aanvulling van het reservefonds, hetwelk bij de sluiting		
van genoemd boekjaar aanwees, eene som van		96,471.53
<hr/>		
en alzoo daardoor een totaal daarstelt van	f	167,172.25
zijnde het resterende 2/3 gedeelte, ten bedrage van f 141,401.44, naar luid van opgemeld artikel, aan de actiehouders te goed gedaan, behoudens eene som van f 1,657.70 die, om in geene gebroken cijfers te vervallen, op het volgende boekjaar werd overgeschreven.		
Door het aanwezen van 3855 actien werd alzoo per actie 7 1/4 % of f 36.25 verkregen.		
Op den verkoop van specie werd, gelijk gezegd is, een voordeel behaald van	f	23,480.00
terwijl de beleeningen van het Gouvernement aan renten		20,755.20
afwierpen, en de geëscompteerde vendu-acceptatien buiten de 3 hoofdplaatsen hebben gerendeerd		11,697.45
zoodat deze buitengewone inkomsten, waarop niet voortdurend kon gerekend worden, te zamen	f	55,932.65
hebben bedragen.		

Het resultaat van het boekjaar 1851/52 was alzoo, zelfs afgescheiden hiervan, zeer bevredigend.

Met inbegrip van 145 actien, nog bij de Bank aanwezig, wees het getal der in omloop zijnde bank-actien, gelijk mede gezegd is, nog het cijfer van 3855 aan, eene som vertegenwoordigende van f 1,927,500, terwijl aan bankbiljetten in omloop was eene som van f 3,865,650, waaronder eene som van f 52,675 oude, die als verloren werden geacht, en welker waarde men niet dacht dat immer zou worden opgeëischt.

Onder ultimo Maart 1852 bleek in de kassen aanwezig te zijn :

aan specie	f	178,489.10
» oude bankbiljetten		61,825.00
» gestempelde bankbiljetten		3,211,500.00
» receptissen		1,087,038.88
<hr/>		
te zamen	f	4,538,802.98
<hr/> <hr/>		

terwijl uitstaande was:

aan beleeningen	f	1,183,257.36
» remise-rekening		175,000.00
» agentschap te Samarang		779,558.46
» " " Soerabaija		2,113,865.25
» escomptes		1,664,153.89
» buitengewone beleeningen		158,000.00
» faillite massa's		2,073.84
» diverse		97,764.18
<hr/>		
te zamen	f	6,173,672.98
<hr/> <hr/>		

Als een bewijs van den vooruitgang der bank-aangelegenheden volge hier een overzicht van een gedeelte der gedurende de laatste 4 boekjaren geconstateerde baten, als:

	1848/49.	1849/50.	1850/51.	1851/52.
Escomptes	f 126,499.66	f 132,619.63	f 144,962.72	f 177,724.54
Beleeningen, enz.	43,589.70	20,893.21	36,905.45	47,779.44
Revisien	25,794.08	29,959.97	27,663.37	31,217.25
	f 195,883.44	f 183,472.81	f 209,531.54	f 256,721.23

Naar aanleiding van eene in 1848 door de directie der Javasche Bank aan het Gouvernement gedane mededeeling, dat zij vermeende in de eerste tijden geene pogingen te moeten aanwenden, om in de plaats der boven bedoelde 145 stuks aandelen, welke destijds reeds, ten gevolge der haar bij art. 7 van het nieuwe octrooi toegekende bevoegdheid, waren ingelost, een gelijk aantal nieuwe aandelen uit te geven, werd aan genoemde directie, bij besluit van 9 Februarij 1849, n°. 3, te kennen gegeven, dat het Gouvernement, hetwelk in haar gevoelen dienaangaande niet deelde, er op moest aandringen, dat door haar geene pogingen wierden nagelaten om het kapitaal der Bank met de voormelde aandelen aan te vullen.

Bij de ontvangst van het verslag over het boekjaar 1850/51 bleek dat die aandelen nog niet waren uitgegeven, waarom de directie, die deze omstandigheid toeschreef aan de moeilijkheid om dezelve tegen de wezenlijke waarde van de hand te zetten, op nieuw werd uitgenoodigd de deelneming in de Bank voor de ingeloste aandelen aan te moedigen.

Het bovenstaande overzicht van het boekjaar 1851/52 doet zien, dat zulks tot ultimo Maart jl. niet heeft mogen gelukken.

IV. STAAT DER KASSEN IN INDIE.

Op ultimo 1851 waren in 's Lands kassen de navolgende betaalmiddelen voorhanden:

	Goud en zilver.	Bankpapier.	Recepissen.	Koper.	Totaal.
Java en Madura	f 684,242	f 43,800	f 3,434,329	f 4,714,685	f 8,877,056
Buitenbezittingen	482,848	"	2,126,946	610,338	3,220,132
Onderweg	275,000	"	348,861	"	623,861
Totaal	f 1,442,090	f 43,800	f 5,910,136	f 5,325,023	f 12,721,049

V. ALGEMEENE BOEKEN.

De algemeene boeken van Nederlandsch Indie over 1849 werden in de maand Augustus 1851 afgesloten.

VI. BEGROTING.

Omtrent de begroting en derzelve uitkomsten over 1851 wordt verwezen naar de hierbij gevoegde staten sub litt. **B**, **C**, **D** en **E**.

VII. LANDSGEBOUWEN EN WATERSTAAT.

Ten aanzien van de wijze van daarstelling van 's Lands gebouwen en werken werd in het najaar van 1851 een voor de bevolking hoogst gewichtig beginsel aangenomen.

Sedert het jaar 1818, en wel ten gevolge van het bepaalde bij besluit van den Commissaris-Generaal voor Nederlandsch-Indie, van 14 Julij van dat jaar, n°. 28, werden voor den opbouw van woningen voor de assistent-residenten, controleurs en collecteurs der landelijke inkomsten en cultures, slechts beschikbaar gesteld de sommen van f 1100 en f 500.

Hoezeer het de bedoeling was, die woningen van hout te doen samenstellen, moest dat bedrag onvoldoende worden geacht voor de inrigting, welke het voorschrift aangaande die gebouwen gaf.

In die onvoldoende betaling lag dus, als het ware, opgesloten het beginsel van te vorderen heerendiensten en levering van materialen door de bevolking, zonder betaling.

Daaruit ontstond dan ook reeds dadelijk een onbillijke last voor de bevolking, die meer en meer drukkend werd, naar mate meer en meer werd afgeweken van de organiek voorgeschreven wijze van samenstelling dier woningen.

Bijna in alle residentien toch maakten de woningen, die aanvankelijk van hout waren opgetrokken, plaats voor steenen huizen, welke uit de daarvoor toegestane fondsen niet hadden kunnen worden tot stand gebracht.

Dezelve werden dan ook door de bevolking kosteloos opgericht, terwijl de beschikbaar gestelde gelden slechts dienden tot inkoop van de benoodigde Europesche materialen.

Dit ingeslopen misbruik was van lieverlede nagenoeg overal tot regel geworden niet alleen, maar strekte zich ook langzamerhand uit tot vele andere gebouwen en werken in de binnenlanden, ofschoon de daarvoor geraamde sommen in derzelve geheel werden toegestaan, en zulks, omdat aan de projecten, waarop de begrootingen gegrond waren, bij de uitvoering der werken eene willekeurige uitbreiding gegeven werd.

Buitendien werden de woningen van assistenten en opziensers bij verschillende takken van cultures, zonder eenige betaling uit 's Lands kas, geheel ten koste der bevolking opgericht en onderhouden.

Het kwam noodzakelijk voor, aan dien stand van zaken een einde te maken, en daardoor af te schaffen den verplichten arbeid en de gedwongene leverantie, zonder betaling, onder welke de bevolking destijds nog leed. Daarom werd als beginsel aangenomen:

dat voortaan alle uitgaven, voortspruitende uit de oprigting, vernieuwing, verbetering en herstelling van alle gouvernementgebouwen, zoomede het gewoon onderhoud derzelve, voor zoover dit volgens bestaande bepalingen niet komt ten laste van den tijdelijken bewoner, geheel uit 's Lands kas zullen worden bestreden, zoodanig dat te dier zake geene leveringen of verplichte diensten hoegenaamd van den inlander zullen mogen worden gevorderd, anders dan tegen betaling.

Tevens werd buiten werking gesteld het bepaalde bij § a van art. 1 der resolutie van 20 April 1836, n°. 10 (*Staatsblad* n°. 29), dat voor de daarbij genoemde gevallen, zonder betaling zal kunnen worden gebruik gemaakt van de bevolking tot het bijeenzamelen en ruw bewerken van materialen en het verrigten van alle verdere koeliediensten.

Men verwachtte van dezen maatregel, wel is waar, eene aanzienlijke vermeerdering van uitgaven, doch daar tegenover stond de zekerheid, dat duizende handen daags en vele materialen zouden worden bespaard, welke vroeger nutteloos werden verspild, om de eenvoudige reden, dat daaraan geene geldelijke kosten of verantwoording waren verbonden.

In den loop van 1851 werd magtiging verleend tot de uitvoering, herstelling of voltooiing der navolgende werken en gebouwen, als:

a. Pakhuizen enz.

Steenkolenloods te Macassar. (Vergrooting
Zoutpakhuis te Banjermassing. (Z. en O. afdeeling van Borneo.)
Idem te Samarang. (Voltooiing.)

b. Kantoren en dergelijke.

Schoollocaal te Soerabaija. (Voortzetting.)
Zoldering der bureaux van de Algemeene Rekenkamer.
Recherche-kantoor te Passaroean.
Herstelling van het stadhuis te Batavia.
Residentie-kantoor en geldkamer te Bezoekie.
Herstellingen en verbeteringen aan het loocaal de Harmonie te Batavia.

c. Ambtenaarswoningen enz.

Bijgebouwen en een ringmuur voor de regentswoning te Samarang.

Gezaghebberswoningen te Bonthain, Saleijer en Topedjawa. (Celebes.)
 Gouvernementswoning te Amboina. (Bijgebouwen.)
 Assistent-residentwoning te Maros (Macassar; — voltooiing.)
 Residentiehuis te Madioen. (Herstelling.)
 Paardenstal voor de pradjoerits te Poerworedjo. (Bagelen.)
 Regentswoning te Demak. (Samarang; — vernieuwing.)
 Residentiehuis te Muntok. (Banka.)
 Aankoop van een residentiehuis te Menado.
 Paardenstal bij het residentiehuis te Fort de Kock.
 Herstelling aan het gouvernementshuis te Ambon.
 Woning voor den assistent-hortulanus te Buitenzorg.
 Vernieuwing der controleurswoning te Lassem. (Rembang.)
 Gouvernementshuis te Macassar.
 Regentswoning te Demak.
 Assistent-residentshuis te Anjer.

d. Gevangenissen enz.

Gevangenis te Pradjekan. (Bezoekie.)
 Idem te Malang. (Passaroean.)
 Krankzinnigengesticht te Samarang. (Voltooiing.)
 Kettinggangers-kwartier te Macassar. (Vergrooting.)

e. Waterwerken enz.

Voltooiing der waterleiding uit de rivier Lajangan. (Tagal.)
 Verlenging van het havenhoofd te Batavia.
 Voltooiing der waterleiding uit de rivier Ello. (Kadoe.)
 Idem van het waterwerk uit de rivier Tjiparé, verlenging der leiding Tjiram in de aftapping uit de rivier Tjipelang. (Bantam.)
 Uitdiepen der Padangsche rivier en het daarstellen van eene steenen kade.
 Artesische put te Macassar.
 Beschoeiing der rivier te Pekalongan. (Voortzetting.)
 Verkenningssteeken op den berg Goenoeng Miring, en seintoestel te Karang Bollong (Noessakambangan; — voortzetting.)
 Waterleiding uit de Brantas. (Kedirie; — voltooiing.)
 Waterleiding uit de rivier Tjilemmer (Bantam; — voortzetting.)
 Overlaat in de rivier Rambatan. (Cheribon; — voltooiing.)
 Dammen in de rivieren Sawerna, Tjitongkok, Tjiballok en Tjiboengoer. (Bantam.)
 Vernieuwing der bakken ter reede Macassar.
 Stuwdam in de rivier Boeijaran. (Samarang.)
 Steenen krib over den regteroever en uitdieping der Padangsche rivier.
 Leiding uit de rivier Sinkarong. (Pekalongan; — verbreding.)
 Waterleiding uit de bron Seringoe. (Toeban.)
 Poststation te Gadok. (Buitenzorg.)
 Vier bruggen tusschen Tangerang (Batavia) en Tjicandie. (Bantam.)
 Eenige werken in het belang der cultures in de residentie Soerabaija.
 Twee bruggen bij Tankie. (Batavia.)
 Beschoeiing bij de sluisbrug. (Batavia.)
 Verbetering der uitwatering van de rivier Tjimanok. (Indramajoe.)
 Stroomleider aan de monding der Solo-rivier.
 Verbetering aan de sluis te Boentomati. (Cheribon.)
 Eenige bruggen te Batavia.
 Uitwateringskanalen in de afdeeling Demak.
 Doorgraving uit de rivier Serang (Samarang), en het opdammen van die rivier.
 Kaaimuur ten oosten van de groote rivier te Batavia.
 Vernieuwing van de Roode brug te Buitenzorg.
 Brug te Wono Kromo. (Soerabaija.)
 Waterleiding bij Djowiro. (Samarang.)
 Verbeteringen aan eenige leidingen in de afdeeling Kaliewoengoe. (Samarang.)
 Overlaat in de rivier Tjimanok en afdamming van de rivier over Rambotan. (Indramajoe.)
 Brug te Samarang.

Vier bruggen in het district Kalieredjo. (Banjoemaas.)
 Dammen in de rivier Tjokro en Lodjong. (Passaroean.)
 Beschoeiing der rivier op Goenoeng Saharie te Batavia.
 Brug over de rivier Kebonon. (Soerakarta.)
 Dam in de rivier Piring. (Madioen.)
 Uitlegging van het zeehoofd aan de monding der rivier Gong. (Tagal.)

f. Gouvernementsfabrieken.

Voor de verplaatsing van de fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid en daarbij daar te stellen werken.

g. Militaire gebouwen en werken.

Eene kapiteins- en eene luitenantswoning te Batavia.
 Een instrumentmakers-winkel te Batavia.
 Drie blokhuizen te Padang. (Voortzetting.)
 Nieuw militair hospitaal te Palembang. (Voortzetting.)
 Geretrancheerd kampement te Tebing Tingie. (Voortzetting.)
 Verlenging en verandering der artillerie-kazerne te Salatiga.
 Verbeteringen van eenige luitenants-woningen te Salatiga.
 Hoofdwacht te Salatiga.
 Buskruid-etablisement te Ngawie. (Voortzetting.)
 Onderofficiers-eetzaal te Salatiga.
 Gebouw voor cursus en officiers-mes te Salatiga.
 Dakbedekking van het blokhuus te Banjoemaas.
 Nieuwe kazerne te Tjeringien. (Bantam.)
 Zieken-localen te Plantoengang. (Voortzetting.)
 Nieuw hospitaal te Palembang. (Voortzetting.)
 Vergrooting van het civile en militaire gevangenhuis te Weltevreden.
 Militaire kommandantswoning te Soerabaja. (Herstelling.)
 Militair hospitaal te Soerabaja. (Verbetering.)
 Afsluiting van het kampement te Weltevreden.
 Aankoop van een huis te Weltevreden, ten behoeve van het militair departement.
 Idem van vier huizen bij Weltevreden, ten behoeve van het militair departement.
 Hoofdwacht te Soerabaja.

Onder de voornaamste waterwerken mogen worden gerekend:

De stroomleider aan de monding der Solo-rivier.

Reeds in 1847 werd magtiging verleend om aldaar een stroomleider aan te leggen, ten einde door dezen den modder en het zand, welke deze rivier medesleept, in stede van oostelijk langs het fort *Ersprins*, ten noorden van hare monding af te leiden, met last op het militair departement om voor de uitvoering van dit werk een plan en begrooting van kosten te doen opmaken, en in te dienen.

In 1851 waren zoowel Z. D. H. de generaal-kommandant van het leger en de vice-admiraal, kommandant der marine, als de kolonel, directeur der genie van oordeel, dat met die uitvoering in het algemeen belang niet langer mogt worden gedraald, waarom de zorg daarvoor werd opgedragen aan de militaire genie, vermits het niet doenlijk was dit trouwens door haar geprojecteerde werk door de civile genie te doen tot stand brengen.

Uitwaterings-kanalen in de afdeeling Demak.

De noodzakelijkheid werd betoogd, tot afkeering van de jaarlijks zich herhalende overstromingen aan welke de afdeeling Demak blootgesteld was, de gedeeltelijk geheel versperde en gedeeltelijk verwaarloosde kanalen, langs welke het overtollige water van de in elken westmoesson buiten hare oevers tredende rivier Djodjor en van verdere rivieren en spruiten, vroeger onbelemmerd naar zee werd afgevoerd, vóór den westmoesson van 1851 op 1852, op nieuw te openen, en tot de vereischte breedte en diepte, uit te graven, dan wel geheel nieuwe aftappingskanalen aan te leggen, welk laatste middel verkieslijk

werd geacht, omdat de oude kanalen met te vele kronkelingen en op minder geschikte plaatsen aangelegd waren.

Voor dit werk werd aanvankelijk eene som van f 80,000 noodig geacht, tot inkoop van rijst en zout, ten behoeve der bevolking, welke daaraan gedurende den tijd van vijf maanden zou moeten arbeiden.

Eene nadere opname deed echter de overtuiging ontstaan, dat de kosten te hoog berekend waren, en zelfs op de helft van bovengemeld bedrag konden worden gesteld.

Bij de magtiging om dit werk uit te voeren, werd dan ook slechts eene som van f 40,000 daarvoor beschikbaar gesteld.

Geprojecteerde waterwerken in de residentie Soerabaija.

Reeds in 1850 vestigde de directeur der cultures de aandacht op de sedert jaren hangende plannen tot afwending van de overstromingen, aan welke de regentschappen Soerabaija en Modjokerto, en inzonderheid de hoofdplaats Soerabaija, blootstaan, ten gevolge van het gemis van kunstwerken, om aan het opperwater in den regentijd onschadelijken loop te verschaffen (hoedanige overstromingen in het begin van 1850 zich in buitengewone mate vertoond en groote nadeelen aan verscheidene belangen toegebracht hadden), zoomede tot verbetering van de waterverdeeling in dat landschap in het algemeen, ten behoeve van landbouw en riviervaart.

Een nader plaatselijk onderzoek bewees de dringende noodzakelijkheid eener voorziening, en in April 1851 werd dan ook bepaald:

dat in 1851 zouden worden aangelegd twee groote steenen overlaten, namelijk een aan den linker oever der Porrong-rivier, beneden de brug nabij Podokaton, en een aan den regter oever van de Kaliemaas, beneden de brug Wonokromo;

dat, in afwachting van de voor deze werken in te dienen détail-projecten, de resident van Soerabaija zich gemagtigd kon beschouwen tot het beschikbaar stellen der gelden en materialen vereischt om aanstonds met deze beide werken aan te vangen en dezelve voort te zetten met den spoed, welke mogelijk zou bevonden worden, in verband met de krachten der bevolking en andere dringende werkzaamheden;

en dat voorts zou worden onderzocht en overwogen een ontwerp tot regeling van de waterverdeeling in de bedoelde streken, en deswege verslag zou worden uitgebragt door tusschenkomst van den resident van Soerabaija.

Bij het einde van het jaar was nopens deze aangelegenheid nog geene eindbeslissing genomen.

VIII. VERVOERWEZEN.

§ 1. *Binnenlandsch.*

Gewestelijk overzicht.

BANTAM.

Men beijverde zich steeds de bestaande middelen van communicatie te verbeteren.

Bruggen en wegen werden goed onderhouden; gemis aan goede houtsoorten maakte zulks echter kostbaar.

Eene brug naar Amerikaansch model bleef bij uitstek voldoen. Dezelve lag reeds 10 jaren en was nog in zeer goeden staat.

Bevaarbare rivieren zijn die, welke aan de oostzijde der residentie stroomen, namelijk de Tjidoerian en Tjioedjoeng. De overige zijn voor den handel van weinig belang.

De Bantam-rivier werd door aanslibbing van hare monding van lieverlede minder bruikbaar. Men beraamde middelen om in dat ongerief te voorzien.

Aan de bestaande waterleidingen werd de meeste uitbreiding gegeven.

Deze voor de bevolking zoo nuttige werken werden hoofdzakelijk door haar zonder betaling onderhouden en daargesteld. Het Gouvernement droeg alleen de kosten van het toezien personeel en de gereedschappen.

De gouvernementen-posterijen bevonden zich in goeden staat, en sedert de daarstelling van steenen poststations was het onderhoud voor de bevolking niet noemenswaardig.

De zoogenaamde regents-paardenposterij liet daarentegen veel te wenschen over.

BATAVIA.

Hetgeen hierboven met betrekking tot den staat der wegen en bruggen in het Bantamsche werd aangeteekend, kon omtrent die in de residentie Batavia niet worden gezegd. Met uitzondering van den grooten postweg, die trouwens hier en daar ook voorziening behoefde, en van eenige wegen in het Westerkwartier, waren de wegen over het algemeen zeer slecht.

Ook de bruggen vereischten gedurig herstelling.

Men weet dien ongunstigen toestand, die vooral op de hoofdplaats in het oog sprong, hoofdzakelijk aan de onophoudelijke passagie van rijtuigen.

Den resident werd opgedragen het zijne bij te dragen om daarin gewenschte verbeteringen aan te brengen, en werd daardoor uitgemaakt een sedert jaren bestaan hebbende twijfel omtrent zijne bevoegdheid, om zich met die aangelegenheid in het algemeen in te laten. Vroeger werd het werkdadig toezigt, met uitzondering van enkele gedeelten, uitsluitend door den hoofdingenieur van den waterstaat en 's Lands gebouwen gehouden.

In deze residentie bestaan geene noemenswaardige waterwerken.

De in het zuidelijk gedeelte bestaande leiding liet veel te wenschen over.

Men beraamde de middelen om ook daarin te voorzien.

De gouvernementen-paardenposterij bevond zich in redelijk goeden staat.

Eene particuliere onderneming (tusschen Batavia en Buitenzorg) was nog in werking, als het gevolg eener vroeger daartoe verleende concessie.

Men was er echter op bedacht, bij de ophouding van den gestelden termijn, die aangelegenheid aan de openbare mededinging over te laten.

Op de hoofdplaats bestonden onderscheidene wagen- en paarden-verhuurderijen, waaronder vele alle redenen gaven tot tevredenheid.

BUITENZORG.

Een aan den adsistent-resident van Buitenzorg en den resident der Preanger Regentschappen opgedragen gemeenschappelijk onderzoek, nopens eene door verzakking noodzakelijk geworden verlenging van den grooten postweg tusschen Buitenzorg en Tjandjoer, leidde tot geen gewenscht resultaat, ten gevolge van vermeende natuurlijke hinderpalen. Deswege zou een nader deskundig onderzoek worden ingesteld.

De afvoer van producten ging met veel moeilijkheden gepaard. De zoogenaamde karreweg naar Batavia, was meestentijds onbruikbaar. Ook hieromtrent waren voorstellen tot verbetering hangende.

De in deze afdeeling bestaande waterleidingen verkeerden in geen gunstigen staat. Dezelve moeten het water naar de benedenwaarts liggende landen afleiden, die meermalen daaraan gebrek hadden.

Eene gerezene quaestie omtrent het regt dat de eigenaren dier landen op dat water vermeenden te bezitten, werd van gouvernementenwege niet erkend.

Ook bestond er verschil van gevoelen omtrent de bevoegdheid van de commissie voor de bruggen en wegen voor de residentie Batavia en de afdeeling Buitenzorg, om kennis te nemen van en, behoudens hooger beroep, te beslissen in zich voordoende geschillen omtrent de verdeeling van het water in die leidingen, als anderszins.

De Regering kende haar die bevoegdheid echter ten volle toe, als liggende geheel in den aard en de attributen dier instelling.

De staat der posterijen was hier bevredigend. Als een gevolg van het verblijf van den Gouverneur-Generaal in deze afdeeling, bestond dagelijks gelegenheid tot verzending en ontvangst van brieven naar en van Batavia.

KRAWANG.

Goede wegen werden aangetroffen:

1°. van af paal 45 van Batavia, door de gouvernementen-districten Krawang en Adiarsa, verder oostwaarts over de rivier Tjilamaija en de particuliere landen Tjasseem en Pama-noekan, tot in het Cheribonsche; namelijk de voormalige groote postweg van Batavia naar Cheribon, die, volgens berigt van de plaatselijke autoriteit van Poerwokerto tot het Bataviasche en verder ten allen tijde per as kan worden afgelegd;

2°. van Poerwokerto naar Waijanassa, in verband staande met alle te paard of te voet toegankelijke binnenwegen, naar Bandong en Sumadang.

Voor de communicatie van Poerwokerto naar Tjandjor en regtstreeks naar Bandung, werd gebruik gemaakt van den van die plaatsen naar Tjicao loopenden karreweg.

Op de genoemde particuliere landen worden mede goede, voor den afvoer van producten geschikte wegen aangetroffen.

Behalve deze wegen heeft Krawang het voordeel van de rivier Tjitarum, die langs die afdeeling stroomt, en van Tjicao naar zee voor 5 kojangs-prauwen, bevaarbaar is.

Het plan bestond om langs die rivier eene stoomsleepdienst voor den afvoer van producten daar te stellen.

Men was steeds bezig met het graven eener waterleiding uit de rivier Tjikaranglon.

Ook op de particuliere landen ging men voort met het graven van waterleidingen.

Posterijen bestonden in deze afdeeling nog niet. Men maakte voor de briefwisseling gebruik van loontrekkende politiebedienden, en ook van onbezoldigde brievenbestellers (*perijdiës*).

PREANGER REGENTSCHAPPEN.

De landwegen voor den afvoer van koffij en andere producten voor de Europesche markt, namelijk de pedattiewegen:

van Tjandjor naar Wijnkoopsbaai;

van Tjandjor en Bandung naar Tjicao;

van Soemadang en Bandung naar Karang Sambong;

van het zuiden van Bandung, van Limbangan, van het zuiden van Soemadang en van Soekapoera naar Bandjar waren door het hooge gebergte, waaruit deze residentie bestaat, moeilijk te onderhouden en vorderen de bijzondere aandacht van het bestuur.

Men zou een aanvang maken met die en ook de andere voor den afvoer van rijst enz. bestaande wegen, gedurende den regentijd van elk jaar, als wanneer de bevolking daartoe tijd beschikbaar heeft, zooveel mogelijk te doen verbeteren.

Bij voortdoring gaven gelegenheid tot den afvoer, te weten:

de rivier Tjitarum van af Tjicao;

de Tjimanok van af Karang Sambong, en

de Tjitandoer van af Bandjar;

alle naar de aan zee gelegene plaatsen.

Sedert 1850 werd in de Tjitarum gewerkt, om dezelve tot 33 palen boven Tjicao bevaarbaar te maken. De zware regens van 1851 hebben den goeden voortgang van het werk belet, hetwelk men berekende dat in 1853 voltooid zou zijn.

Bij eene latere opname bleek ook, dat, hoezeer door de menigvuldige kronkelingen der rivier eene lengte van 33 palen bevaarbaar zou worden gemaakt, daardoor echter voor Tjandjor slechts 21, en voor Bandung niet meer dan 9 palen van den gewonen landweg zouden worden uitgewonnen, een voordeel, vooral voor Bandung niet evenredig aan de moeilijkheid en kosten waarmede dit werk gepaard ging.

Daarom werd onderzocht:

1°. of de Tjitarum nog niet hooger op zou bevaarbaar zijn;

2°. of op het nader te kiezen hooger gelegene punt gelegenheid zou zijn tot het daarstellen van pakhuizen, en

3°. of de pedattie-weg van Bandung naar dat punt aan te leggen, aan de zuidzijde blijft van de zeer moeilijke Tjisoman.

Dat onderzoek had gewenschte resultaten opgeleverd.

Ook hield men zich onledig met het onderzoeken of de rivier Tjimanok niet verder dan tot Karang Sambang bevaarbaar zou te maken zijn, en zulks mede in het belang van den afvoer van producten.

In 1851 heeft men in onderscheidene districten niet minder dan 29 waterleidingen in het belang van den rijstbouw voltooid, waardoor voor die cultuur bijna 600 bouws aangevonden werden.

Een en twintig andere waren nog in aanleg, waardoor men ruim 3453 bouws dacht te zullen aanwinnen, boven en behalve eene enkele leiding in het Soemadangsche, ter lengte van ruim 9 palen, ten einde 1000 bouws sawavelden, die van den regen afhankelijk waren, van stroomend water te voorzien.

De regenten, die aan het werkvolk padie verstrekten, hadden, als een gevolg van hun regt van heffing op het rijstproduct, zoowel als de mindere hoofden belang bij deze verbeteringen.

Intusschen werd daarbij met beleid te werk gegaan, ten einde de bevolking niet al te zeer in te spannen.

De verkregene sawa's zijn gedurende drie jaren vrij van de bedoelde heffing.

De posterijen waren goed ingerigt en werden goed bediend.

Enkele stations waren bouwvallig, doch men vermeende daaraan geene noodelooze kosten te moeten maken, uit hoofde van eene voorgenomene verlegging van den weg, aan welken zij gelegen zijn.

CHERIBON.

In deze residentie waren aanwezig 121 onder verschillende benamingen bekende wegen, die te zamen eene lengte doorliepen van 569 palen.

Dezelve waren alle goed aangelegd en onderhouden, zoo dat eene gemakkelijke gemeenschap tusschen de districten onderling, met de hoofdplaatsen der regentschappen en de hoofdplaats der residentie bestond.

In 1851 werden om de zuid nieuwe wegen voor het transport van producten geopend, en wel van Tjamies en Pandjaloe naar Bandjar.

Behalve de reeds hierboven genoemde en om de west der residentie stroomende rivier Tjimanok en Tjitandoei, gaf de Tjisangarong (ook Losjarie genaamd) voortdurend gelegenheid voor den afvoer van producten naar zee, van af Tjeledoek.

De meeste der sedert 1845 in de afdeling Indramajoe en het noordwestelijke gedeelte van het regentschap Cheribon gegravene waterleidingen konden door kleine prauwen (van 2 — 5 kojangs) worden bevaren, en stelden door haar onderling verband eene binnenlandsche gemeenschap daar tusschen zes districten over eene lengte van 100 palen.

De gezamenlijke leidingen (meer dan 400 in getal), gevoed door middel van een 300tal afdammingen, doorliepen eene lengte van 800 palen.

Men was ijverig bezig dezelve meer en meer uit te breiden; een bevaarbaar kanaal uit de rivier Tjiwinong muntte uit, omdat door hetzelfde ruim 3000 bouws sawa-velden van stroomend water zouden worden voorzien.

Een voorgenomen (in 1852 toegestaan) waterwerk, bestaande in de afdamming der rivier Tjisangarong gaf het vooruitzicht niet alleen van 21,000 bouws sawas te zullen besproeijen, maar ook om het suikerriet voor drie fabrieken te water naar de molens te kunnen vervoeren.

De posterijen waren in voldoende staat.

TAGAL.

Volgens het berigt van den resident viel in dit gewest nog veel te doen in het belang eener betere gemeenschap, zoowel tusschen de deelen der residentie als naar de zuid.

De bestaande wegen, hoezeer nu en dan door zware afwateringen lijdende, werden in goeden staat onderhouden.

Drie kapitale bruggen, eene townsbrug over de rivier Katiwong en twee schoorbruggen over de rivieren Pamalie en Maribajja, van eene belangrijke spanning, hadden reeds meermalen zware afwateringen doorstaan en waren in goeden staat.

Tot uitlegging van een zeehoofd aan de monding der rivier Gong, werd in het laatst van 1851 aanvankelijk eene som van f 23,520 toegestaan.

Eene uit de rivier Djang Kollok gegravene waterleiding nadert hare voltooiing en besproeide reeds eene belangrijke uitgestrektheid rijstland.

De betrokken regent en een controleur der landelijke inkomsten bekwamen voor hunne bemoeijenissen daarmede, eene eervolle vermelding in de Javasche courant.

Een nieuw daargesteld waterwerk aan de rivier Lajangan bekwam hier en daar eenige schade.

Andere afdammingen en leidingen bevonden zich, volgens het rapport van den resident, in goeden staat.

De posterijen wenschte die hoofd-ambtenaar eenige verbeteringen en uitbreiding te doen ondergaan.

PEKALONGAN.

In het Pekalongansche waren op ultimo 1851, slechts twee rivieren, de Oelodjami en Pekalongan, met laadvaartuigen bevaarbaar.

Vele kleine rivieren waren, doordien zij zich aan de stranden in moerassen verliezen en dus eene kostbare bewerking zouden moeten ondergaan, voor alsnog niet, zonder een aan te nemen stelsel van kanalisatie, bevaarbaar te maken.

Men was echter bezig ééne derzelve op die wijze te benuttigen.

Door het aanwezen van een groot aantal riviertakken, is Pekalongan een dier gewesten, waar de meeste bruggen te onderhouden zijn, hetgeen voor de bevolking hoogst bezwarend is.

In 1851 kwam het Gouvernement haar echter in de onkosten te gemoet, ofschoon het gemis aan djattiehout in die residentie een groot bezwaar bleef.

De wegen werden zoo goed mogelijk onderhouden. Van de veranderingen in de bepalingen omtrent de heerendiensten verwachtte de resident eene goede werking voor dezen tak van beheer.

Aan waterleidingen bestond nog eene groote behoefte.

Men was reeds ver gevorderd met de leiding uit de Senkarang, waarvoor in 1851 gelden werden toegestaan. Maar ook dat werk had, even als de leiding uit de Lajangan, van welke de residentie Tagal en Pekalongan gezamenlijk de vruchten zullen moeten plukken, door zware bandjirs geleden.

De in 1851 toegestane beschoeijing der rivier van Pekalongan voldeed slecht.

Met de voorhanden middelen werd de dienst der posterij zoo goed mogelijk gaande gehouden.

In den loop van het jaar werd door den resident eene binnenlandsche brievenposterij georganiseerd, waardoor veel noodeloos en overtoellig gebruik van menschen en paarden werd voorgekomen.

KADOE.

Niettegenstaande de vele regens waren de wegen in vrij goeden staat. Een nieuwe rijen karreweg over het Menorehsche gebergte tusschen de residentien Kadoe en Bagelen, leed echter nog aanhoudend door aardstoringen, zonder dat daardoor evenwel de passagie gestremd werd.

De kapitale townsbrug over de Progo, bij Tempoeran, bleef zelfs bij den hoogen waterstand zonder eenig letsel.

Die over de rivier Krassak, op de grenzen van Djokjokarta, werd daarentegen slechts door buitengewone krachts-inspanning in den loop der maand November behouden, toen dezelve ieder oogenblik door zware bandjirs dreigde weg te drijven.

Vele lava-opstoppingen op de Merapi, waardoor eenige bergstroomen in hunnen natuurlijken loop gestuit werden en zich met kracht in de Krassak moesten ontlasten, deden voorzien dat dit punt meermalen op zware proeven zou worden gesteld.

Met het leggen van eene gelijke brug over de Progo, bij Temengoong, was men weinig gevorderd, doordien de materialen langzaam werden aangebragt, en de betrokken ingenieur met te veel andere werkzaamheden belast was om dit werk behoorlijken voortgang te kunnen geven.

De Progo, de belangrijkste rivier in dit gewest, was van weinig nut voor de commutatie.

Men dacht echter dat eene deskundige opname van de verschillende stroomen belangrijke uitkomsten voor de algemeene welvaart zou kunnen opleveren.

De waterleiding uit de Ello werd in 1851 voltooid. Andere leidingen van belang bestonden er niet.

Gouvernementsposterijen waren in deze residentie nog niet ingevoerd.

De regenten en de bevolking voorzagen nog in de middelen tot vervoer per as.

Brieven werden door bezoldigde postillons overgebragt.

SAMARANG.

De groote postwegen, met eenen zijtak naar Kadoe en den binnenweg naar Poerwodadie, werden goed onderhouden.

De karreweg naar Salatiga en de Kadoe vereischte gestadige herstellingen, die drukkende voor de bevolking waren. Deze had evenwel voor eene geregelde gemeenschap tusschen de verschillende deelen der residentie groote behoefte aan goede en meerdere wegen.

De gegravene kanalen in de afdeelingen Demak en Grobogan voorzagen daarin wel is waar eenigermate en reeds werden binnenpaden aangelegd, doch dit alles was op verre na niet voldoende.

De bruggen waren bovendien over het algemeen slecht. Voorstellen tot verbetering waren hangende.

Bevaarbare rivieren worden in het Samarangsche niet gevonden en de aanwezige kanalen waren slechts in den regentijd eenigermate voor de gemeenschap te benuttigen.

Hierboven is reeds melding gemaakt van het graven van afwaterings-kanalen in het Demaksche. Men ging daarmede ijverig voort. Gedurende zes maanden hielden van 5000 tot 9000 man daags zich met dat werk bezig en verwerkten in dat tijdsbestek 48,000,000 kub. voeten gronds, zonder een enkel voorbeeld van desertie.

De kosten bleven beneden de raming.

Werd er veel verrigt tot afwering van overstromingen, daarentegen verliep het jaar 1851 zonder dat het voornemen tot rijpheid kwam om de velden van Samarang en Demak van levend water te voorzien. Het besluit was intusschen genomen tot het leggen van eenen dam in de rivier Toentang en het graven van daarmede in verband staande waterleidingen, waardoor 32,000 bouws geïrrigeerd zouden worden.

De paardenposterij verkeerde in eenen goeden staat. Alleen bleek het aantal daarvoor beschikbare paarden te gering te zijn.

De gebreken bij de brievenposterij bestaande gaven aanleiding om voorstellen dienaangaande te doen.

SOERAKARTA.

De militaire weg van de hoofdplaats naar Samarang, Madioen en Djokjokarta verkeerde met de daarover liggende bruggen in goeden staat, en stond onder het toezigt van door Z. H. den Soesoehoenan bezoldigde Europeanen.

De daarnaast loopende karrewegen lieten op vele plaatsen te wenschen over, niettegenstaande daaraan in 1851 veel gearbeid werd.

De binnenwegen (bestaande in die van Boijolalie naar Klatten, van Soerakarta, over de Lawoe, naar Madioen, en die naar Patjitan) werden zoo goed mogelijk onderhouden.

De eerste en de laatstgenoemde hadden echter dikwijls door natuurlijke oorzaken veel te lijden.

De eenige bevaarbare rivier in het Solosche was nog de Benawang of zoogenaamde Solosche rivier.

Met betrekking tot de waterleidingen viel niet veel te vermelden.

De bij de bevolking bestaande nomadische geest stond het ondernemen van zulke werken in den weg.

De tusschen Soerakarta en Samarang, en tusschen eerstgenoemde plaats en Djokjokarta bestaande gouvernementspaardenposterij bleef een nadeelig saldo opleveren.

DJOKJOKARTA.

De wegen waren vrij goed, de bruggen daarentegen bij het invallen van den westmoesson op vele plaatsen weggespoeld of beschadigd. Men miste behoorlijk Europeesch toezigt.

In het regentschap Bontool werden in 1850 en 1851 twee leidingen gegraven, waardoor circa 700 bouws van levend water werden voorzien.

De bestaande waterwerken, vooral op de door Europeanen ingehuurde landen, werden goed onderhouden, doch hadden in het laatst van 1851 veel door zware regens te lijden.

Omtrent het postwezen zijn geene bijzonderheden te vermelden.

MADIOEN.

De staat der wegen was vrij voldoende. Daar waar ze nog niet bestonden, werden voor den afvoer van producten karrewegen aangelegd.

De communicatie werd wijders bevorderd door de Solo- en Madioensche rivieren, die te Ngawie ineenvloeiën en gelegenheid geven tot afvoer van producten naar Soerabaja.

De lage stand der Solosche rivier gaf echter dikwerf aanleiding tot lang oponthoud, zoodat men sedert lang er op bedacht was, om in het daardoor bestaande ongerief door het gebruik van ijzeren ligters, zoo mogelijk met stoomslepers, te voorzien, hetgeen te meer wenschelijk werd, vermits de producten, die *soms maanden* lang onder weg bleven, dien

ten gevolge veelal beschadigd en met belangrijke tekortkomsten te Soerabaja werden aangebragt.

Vermits een ingesteld onderzoek echter had doen blijken, dat de Solo- en Madioensche rivieren voorloopig niet voor stoom-praauwen bevaarbaar zouden zijn, bepaalde het Gouvernement zich, op een daartoe door den resident van Madioen gedaan verzoek:

1°. bij eene magtiging om met een zich daartoe aangeboden hebbend particulier een contract te sluiten voor den afvoer van al de gouvernementenproducten uit deze residentie naar Soerabaja en den opvoer van zout van Grissee naar Madioen met ijzeren ligters, en zulks voor den tijd van 10 achtereenvolgende jaren; en

2°. bij eene opdracht aan den hoofdingenieur van het stoomwezen, om een nieuw onderzoek te doen omtrent de mogelijkheid van het gebruik van stoom voor den afvoer van producten op genoemde rivier.

In 1851 ging men voort met den aanleg van waterleidingen, zoowel ten behoeve der cultures, als ten dienste van de fortificaties in den buskruidmolen te Ngawie.

De in 1850 aangevangene leiding in het district Gorang Gareng, eene sluis bij het meer te Serangan en een steenen dam in de rivier Tjatoor waren nagenoeg voltooid.

Het postwezen liet veel te wenschen over.

Eene gouvernementen-paardenposterij bestond in 1851 nog niet.

Brieven werden op eenige plaatsen door bezoldigde postillons, op andere plaatsen nog bij wijze van heeren dienst, door de bevolking overgebragt.

Dit laatste gaf aanleiding tot het in overweging nemen van maatregelen daartegen.

PATJITAN.

De meeste in deze afdeeling aanwezige bruggen waren, bij gebrek aan ander timmerhout, nog van wild hout zamengesteld.

Overigens verkeerden zij in goeden staat, zonder dat uit het onderhoud dier bruggen (welke echter van weinig beteekenis zijn) drukkende lasten voortvloeiden.

Waterleidingen waren er een 70tal aanwezig. Zij zijn echter grootendeels door de natuur gevormd.

Deze afdeeling telt drie vlakten, welke door goede wegen doorsneden worden.

De bergwegen waren over het algemeen breed en in goeden staat.

Het kostte echter veel tijds en aanhoudenden arbeid om dezelve in dien staat te onderhouden.

Het onderhoud van den weg naar Madioen zou veel minder moeilijk worden door den voorgenomen afvoer van al de producten uit die residentie naar Soerabaja.

De bevolking van Patjitan zou daardoor van een moeilijken last worden bevrijd.

Eene gouvernementen-paardenposterij bestond hier niet, als een gevolg van de gesteldheid der wegen, die voor het gebruik van rijtuigen niet geschikt zijn.

Het brievenverkeer vond plaats door bezoldigde personen.

KEDIRIE.

Vele bruggen moesten worden vernieuwd, en zou men daarmede spoedig eenen aanvang maken. De wegen waren in voldoende staat.

De rivieren de Brantas, Kediri, Konto, Poetjong, Serondol, Ongo en Lekso, die veel door de jongste uitbarsting van den Kloet geleden hadden, begonnen weder meer bevaarbaar te worden.

Ook de waterleidingen waren in vrij goeden staat. De groote leiding uit de Brantas, ten behoeve van het regentschap Ngrowo, in 1849 geprojecteerd, was geheel voltooid en beantwoordde volkomen aan het doel.

Tot het vervoer van personen moest men nog zijne toevlugt nemen tot de regentsposterij.

Alleen de brievenposterij werd van gouvernementenwege gevoerd.

BAGELEN.

Volgens het berigt van het hoofd van het gewestelijk bestuur, werden de wegen in eenen goeden staat onderhouden, en zooveel mogelijk verbeterd en uitgebreid.

Daarentegen waren de bruggen niet alle in eenen gewenschten toestand, als een gevolg van derzelver minder deugdzame constructie.

Met uitzondering van een tweetal, die bij hare mondingen voor kleine prauwen toegankelijk zijn, bevinden zich in deze residentie geene bevaarbare rivieren.

Voor een tweetal in het belang van den landbouw aan te leggen waterleidingen, waren de noodige fondsen toegestaan.

De wagen- en paardenposterij bevond zich nog in handen van de regenten, werd vrij goed bediend, doch liet nogtans veel te wenschen over.

Het brievenverkeer geschiedde nog door postillons, ofschoon er gelegenheid bestond hetzelfde per as te onderhouden.

Aan het betrokken departement waren voorstellen tot verbetering ingediend.

BANJOEMAAS.

Terwijl men zich beijverde om de wegen in goeden staat te houden, kwam het Gouvernement de bevolking daarin in 1851 te gemoet, voor zooveel betrof het onderhoud van den weg tusschen de grens van het zuidelijk gedeelte van Bagelen en Tjindaga in het district Kalie Redjo, door den aankoop van karren en buffels, voor den aanvoer van steenen en zand.

De weg van Banjoemaas naar Tagal liet veel te wenschen over.

Het kanaal Kalie IJosto verkeerde mede in eenen ongunstigen staat en de vaart op de rivieren Serajoe, Klawing, Toojong, Logawan en Tjitandoei was voor uitbreiding vatbaar.

Het beginsel om de bruggen voortaan zooveel mogelijk van steenen landhoofden te voorzien, werd in deze residentie met succes toegepast op eenige aldaar in 1851 opgerigte bruggen, waardoor de communicatie, zonder meerdere lasten voor de bevolking, meer verzekerd zou worden.

De binnenwegen, vooral in de afdeelingen Bandjar, Megara en Tjilatjap lieten veel te wenschen over; aanhoudende aardstoringen in het gebergte en overstromingen in de benedenlanden, bragten daaraan veel schade toe.

De waterleidingen werden, naar gelang van de beschikbare middelen en bevolking, zoo goed mogelijk onderhouden.

De regentswagen- en paardenposterij voldeed vrij goed en bragt in 1851 eenige voordeelen op.

Vermits ook daar de brievenposterij nog ten laste der bevolking was, werden voorstellen gedaan om daarin te voorzien.

JAPARA.

Eenige steenen bruggen werden in 1851 opgeworpen, waaronder twee in het Japarsche, twee in het regentschap Pattie en twee in het Kadoesche.

De werklieden en materialen werden van gouvernementswege bekostigd. De bevolking volbragt kosteloos het koeliewerk en voerde ook zand en steenen, bij wijze van heeren-dienst, aan.

De lasten werden echter zoo dragelijk mogelijk gemaakt.

De wegen verkeerden in het algemeen in eenen goeden staat.

De bestaande waterleidingen en dammen hadden in 1851 eenigzins door zware regens geleden, doch werden spoedig hersteld.

Het aanwezen van slechts een stel postpaarden op elk station, gaf in deze residentie, en trouwens ook in andere gewesten, aanleiding tot klagten en voorstellen dienaangaande.

De stations voldeden vrij goed.

REMBANG.

In vergelijk met andere gewesten is de residentie Rembang karig van levend water voorzien.

In de laatste jaren werden echter vele werken ondernomen, en werd de bevolking daarin van gouvernementswege geldelijk ondersteund.

In de districten Bantjar en Rengel werden op die wijze meer dan 3600 bouws sawa's van levend water voorzien.

Ook in het district Djilhoe kwam een kanaal tot stand, door hetwelk niet alleen een aantal sawa's besproeid werden, maar tevens gelegenheid ontstond tot vervoer van goederen naar de hoofdplaats, en van suikerriet van de velden naar eene suikerfabriek.

Het gouvernement stelde daarvoor f 8938 beschikbaar.

In de afdeeling Rembang zou in de rivier van Soelang een stuwdam worden gelegd, voor welken mede over f 10,500 zou kunnen worden beschikt.

Andere belangrijke werken waren nog in project.
 Omtrent de wegen valt niets van eenig belang mede te deelen.
 Ook de gouvernementen-paardenposterij leverde geene bijzonderheden op.
 Het onderhoud der zoogenaamde vrijmanspaarden was nog voor een groot gedeelte ten laste der bevolking.
 De dienst der brievenposterij liet te wenschen over.

SOERABAIJA.

De wegen werden algemeen in zeer goeden staat onderhouden. Hier en daar ondergingen dezelve eenige verbeteringen.

Bij het groote aantal in deze residentie bestaande bruggen, was het onderhoud derzelve een arbeid van grooten omvang.

Bij vernieuwing werden dezelve vervangen door steenen bruggen, dan wel door bruggen met steenen landhoofden; zoo werden onder anderen twee steenen bruggen van vrij aanzienlijke spanning, te Sidokaree en Kamassan (districten Djengollo II en III van het regentschap Soerabaija), daargesteld, waarvan de laatste, tevens als stuwsuis ingerigt, de opruiming van eenen houten stuwdam mogelijk maakte.

Voorts werd, ter vervanging van de over de Kedirie-rivier te Lengkong gelegen brug, eene andere gelegd over het sluiswerk te Meliriep, terwijl de districten Goenoeng Kending en Djengollo III te Djerebeng door eene brug over de Kalimaas vereenigd werden en zoo doende op deze hoogte het verkeer tusschen beide districten aanzienlijk verbeterd werd.

De bruggen te Brandjangan en Mangar werden in 1851 voltooid. Die te Wonokromo zou eene kapitale reparatie ondergaan.

Voor het binnenlandsche verkeer waren voldoende transportmiddelen voorhanden. Eene met eenen particulier geslotene overeenkomst voor den afvoer van producten van Kedirie en den opvoer van zout derwaarts, met gebruik van ijzeren ligters en aanwending van stoomkracht, zou dat verkeer aanvankelijk bevorderen.

Bij een ander gedeelte van het tegenwoordig Verslag is reeds gehandeld over de verbeteringen die men met betrekking tot de afleiding van overstromingen in deze residentie op het oog had.

Daaromtrent kan hier nog worden aangeteekend, dat reeds voorbereidende maatregelen getroffen waren om spoedig met de voor Porrong geprojecteerde werken met kracht een aanvang te maken.

Minder gelukkig was men in het treffen van de noodige overeenkomst, ten einde met de daarstelling van den verlaat beneden Wono Kromo te kunnen beginnen.

Vruchteloos bleven alle pogingen om de eigenares van een perceel, op hetwelk dit werk over eene zekere uitgestrektheid zou worden aangelegd, te bewegen nopens de onteigening van dat terrein minnelijke schikkingen aan te gaan. Zij bleef verlangen dat de verlaat iets hooger zou worden daargesteld, waarom naar de mogelijkheid daartoe een bijzonder onderzoek bevolen werd.

Met den arbeid aan het sluiswerk te Plosso Semanding werd vlijtig voortgegaan. Men verwachtte dat dit werk in 1852 voltooid zou zijn.

Omtrent het postwezen komen geene bijzonderheden voor. Eene verbetering, wat het personeel bij het postkantoor betreft, was op handen.

PASSAROEAN.

De middelen van vervoer te land lieten weinig te wenschen over. Wegen en bruggen werden goed onderhouden, en hoe aanzienlijk de productie der residentie ook was, werd dezelve geregeld en tijdig uit het binnenland naar de hoofdplaats afgevoerd.

De riviervaart beteekende weinig. De Kalie Gombong, welke door de hoofdplaats stroomt, slibde meer en meer aan, en vorderde eene belangrijke voorziening.

De vele waterleidingen werden met zorg onderhouden. De groote dam in de Njomprong, voldeed bij voortduring aan de verwachting. Met elk jaar breidde de irrigatie der van den regen afhankelijke sawa's zich uit.

Met de voorhanden middelen werkte de brievenposterij zoo goed mogelijk.

Het aantal paarden bij de onderscheidene stations voor deze posterij beschikbaar was ontoereikende.

Tusschen Soerabaija en Probolinggo bestaat eene geprivilegieerde postwagendienst, die, ongeacht het zeer drukke verkeer, of liever juist daardoor, zeer goed voldeed en kon voldoen.

In 1851 werd in deze afdeeling eenige verbetering in de middelen van communicatie aangebracht, waardoor de afvoer van producten zeer bevorderd werd.

De wegen werden over het algemeen in bruikbaren staat en, daar waar het mogelijk was, voor voertuigen toegankelijk gehouden.

Te water bestond geene andere communicatie dan langs de kusten.

In het noordelijk gedeelte der afdeeling werd eene belangrijke waterleiding ontworpen en voltooid.

De dienst bij de brievenposterij werd door postillons verrigt. In die der wagen- en paardenposterij werd door de bevolking voorzien tegen betaling.

Algemeen overzicht.

Na het voorgaande gewestelijk overzicht kan in het algemeen een vrij gunstig oordeel worden geveld over hetgeen in het jaar 1851 verrigt en aangevangen werd tot bevordering van het binnenlandsch verkeer.

Van de eigenlijke, bij de bevolking gebruikelijke vervoermiddelen (de pedattie, den buffel, het Javasche paard enz.) werd met voordacht niet gewaagd, omdat daarin geene meldingswaardige veranderingen werden waargenomen.

Alleen kan (afgescheiden van de bestaande neiging om daar, waar zulks mogelijk was, stoomkracht aan te wenden) nog aanteekening worden gehouden van een aan het Gouvernement ingediend project, om in het Bataviasche een leuning-spoorweg tot bespoediging van den afvoer van producten aan te leggen. Dienaangaande werd echter in 1851 niets beslist.

Zeer wenschelijke veranderingen in de dienst bij het postwezen werden afhankelijk gemaakt van nadere overwegingen, in verband met de bestaande noodzakelijkheid, om de voorlichting van een kundig beambte in dat vak in te winnen, waarom het Indische Bestuur dan ook aandrang op de uitzending van een zoodanig beambte voor Indie.

Intusschen werd de dienst bij de paardenposterij aanmerkelijk verligt door noodzakelijke restrictien in het verleenen van vergunning tot het kosteloos gebruik daarvan, zoowel aan ambtenaren en officieren als aan particuliere ingezetenen.

Die vergunningen werden in den regel alleen verleend in het belang van de dienst, terwijl ook bij de bekendmaking der te houdene verpachtingen aan de gegadigden werd te kennen gegeven, dat zij niet meer op het vrij gebruik van postpaarden moesten rekenen.

Eindelijk werd nog, met wijziging der tariven van transportloonen zoo te land als te water voor de verschillende residentien en afdeelingen op Java, het koelieloon voor het transport van gouvernementsgoederen op Java, waar zulks minder bedroeg, in het algemeen vastgesteld op 2½ duit aan elken koelie voor iederen paal afstands.

§ 2. Over zee, tusschen deelen van Nederlandsch Indie.

Hoezeer in 1851 quaestie was om met de directie der Oost-Indische stoom-bootmaatschappij eene overeenkomst te treffen voor de opening eener geregelde stoomvaart tusschen Batavia en Soerabaija, werd daarvan afgezien omdat, volgens het in 1850 met den heer *Cores de Vries* gesloten contract, deze in het begin van 1852 een aanvang moest maken met eene proefstoomvaart tusschen Batavia en Padang, en zoodra van het welslagen dier proef gebleken zou zijn, onmiddellijk met hem eene nadere overeenkomst zou worden aangegaan tot het onderhouden eener geregelde gemeenschap op gelijke wijze tusschen Batavia, via Soerabaija, naar Macassar.

Intusschen werd het door genoemde maatschappij gekochte stoomschip *City of Glasgow* (hernaamd *Java*) voorloopig onder Nederlandsche vlag tot de kustvaart toegelaten, en werd ook daardoor de gemeenschap tusschen de 3 hoofdplaatsen bevorderd.

Den resident van Soerabaija werd opgedragen met den eigenaar van het stoomschip *Langen Lamongan* in onderhandeling te treden ten aanzien van de vaart tusschen Soerabaija en Macassar gedurende 1851, ten gevolge waarvan dat stoomschip, in overeenstemming met dien eigenaar, werd bestemd voor den overvoer van brieven en pakketten, passagiers en ligte goederen derwaarts en terug.

§ 3. Tusschen Nederlandsch Indie en het Moederland.

Hieromtrent valt alleen te gewagen van de maatregelen, die genomen werden om de per landmail aankomende brieven zoo spoedig mogelijk in Nederlandsch Indie te verspreiden en

den handel in de mogelijkheid te stellen gebruik te maken van de daartoe dienende extra-gelegenheid.

In 1845 werd de directeur der producten en civile magazijnen gemagtigd, om, zoo niet binnen 24 uren na de aankomst te Batavia van de met de over landmail aangebragt wordende brieven, de gewone post naar Soerabaija vertrekt, alsdan een extrapost derwaarts te zenden ter bezorging van zoodanige brieven, bestemd voor die plaats en voor de tusschen beide gelegene plaatsen, waar postkantoren zijn.

Eenige kooplieden dienden echter adressen in, houdende bezwaren omtrent de bij het postkantoor te Batavia gevolgde bepalingen, die voor het algemeen de mogelijkheid uitsloten, om bij de aankomst der mailbrieven uit Europa eensdeels gebruik te maken van de alsdan vertrekkende extra-post tot verzending van brieven naar Java, en anderdeels behoorlijk te benuttigen de te Soerabaija geopende gelegenheid tot briefwisseling met Macassar.

De bezwaren gegrond bevonden zijnde, werd, met wijziging der bedoelde bepalingen, vastgesteld:

dat daags na de aankomst van de over-landmail uit Europa, des avonds ten zes ure, eene extrapost naar Java zal vertrekken, tot overbrenging van de met die mail aangebragte voor Java bestemde brieven, met vrijlating aan een ieder om daarvan gebruik te maken tot het verzenden van brieven en pakketten, welke tot dat einde tijdig zouden worden bezorgd, met dien verstande, dat zoodanige extrapost niet zal worden afgezonden wanneer de mail daags vóór eenen gewonen postdag mogt aankomen;

dat aan het algemeen maandelijks gelegenheid zal worden gegeven tot verzending van brieven en pakketten naar Macassar, tot welk einde het voor die expeditie bestemde postpakket te Soerabaija zal worden gesloten ten zes ure des avonds van den dag, volgende op dien waarop, na aanbrenge der landmailbrieven te Soerabaija, de gewone post van de West aldaar zal zijn aangekomen, met dien verstande, dat, bijaldien de landmailbrieven met de gewone post te Soerabaija zijn aangebragt, de pakketten voor Macassar niet zullen worden gesloten dan op den dag na de aankomst van de eerstvolgende post, en dat in geen geval de expeditie der brieven naar Macassar gedurende het jaar 1851 vóór den 16den van elke maand zal plaats hebben.

§ 4. Tusschen Nederlandsch Indie en vreemde landen.

Geene bijzonderheden.

IX. VOORZIENING IN DE MATERIELE BEHOEFTE VAN HET BEHEER.

§ 1. Door middel van de particuliere nijverheid.

Ofschoon van algemeene toepassing, kan hier worden gewag gemaakt van het door het Gouvernement in 1851 aangenomen beginsel, om in den vervolge geene toestemming te verleenen tot overdragt van met het Gouvernement geslotene contracten tot levering van diensten of zaken dan in zeer bijzondere gevallen.

§ 2. Gouvernements-inrigtingen in Indie.

a. Lands-drukkerij.

Ten einde de vele werkzaamheden, die vooral in het laatst van 1851 bij deze inrigting moesten worden verrigt, tijdig te kunnen afdoen, werd magtiging verleend om gedurende twee maanden tijds veertien Chinesche hulpdrukkers in dienst te nemen.

De voor deze inrigting bewerkstelligde uitgaven bedroegen in 1850 . . . . . f	60,576
De inkomsten	65,053

Voordeel f 4,477

De voordeelen bedroegen in: 1848 f 15,567; in 1849 f 10,552; in 1850 f 4,477

en blijken dus jaarlijks aanzienlijk te verminderen.

b. Stoom- en andere werktuigkundige inrigtingen.

Fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid te Soerabaija.

In het begin van 1851 werden de voorbereidende maatregelen beëindigd om den bestaanden *artillerie-constructie-winkel* tot de nieuwe bestemming te hervormen, en de overgenomen particuliere fabriek *Phoenix* ten behoeve van het militair departement in te rigten.

Onder het toezigt van een hoofdingenieur voor het stoomwezen, trad de fabriek voor de marine enz. den 1sten Mei volgens de nieuwe organisatie in werking, en werd de dienst van toen af uitgeoefend en het beheer gevoerd volgens een voorloopig gearresteerd reglement, hetwelk tevens bepaalde, dat, naar mate veranderingen en verbeteringen noodig bevonden werden, daarop zou worden gelet in dier voege, dat men na een jaar tijds een definitief reglement zou kunnen opmaken.

Er werd dadelijk een aanvang gemaakt met de noodige huishoudelijke reorganisatie der werkplaatsen en van het personeel, als ook met den bouw der nieuwe ijzer- en kopergieterij en met de aanschaffing van een patent-stoomhamer van *Nasmyth*. De ketelmakerij werd uitgebreid en definitief aan de fabriek verbonden; voorts eene stelplaats ingerigt, een spoorweg aangelegd, en onderscheidene andere verbeteringen van meer of minder belang tot stand gebragt.

Alzoo kwamen achtereenvolgens 14 ateliers in werking, namelijk:

- de modelmakerij,
- » ijzergieterij,
- » kopergieterij,
- » smederij,
- » draaijerij en bankwerkerswinkel,
- » ketelmakerij,
- » stelplaats,
- » koper- en blikslagerij,
- » riemenmakerij,
- » kuiperij,
- » graveurwinkel en
- » schilderswinkel.

Met deze hulpmiddelen was de fabriek reeds in staat tot den bouw van ijzeren oorlogstoomschepen van het charter als de *Borneo* of *Celebes*; de vervaardiging van ijzeren rivierstoomvaartuigen ligters en alle stoomketels: de herstelling van alle werktuigen, toestellen en gereedschappen, voor de stoomvaart, de nijverheid en het fabriekwezen, en men zou zulke toestellen en zelfs volledige stoomwerktuigen voor schepen van het charter van de *Phoenix* of de *Etna* kunnen aanmaken, wanneer de nieuwe gieterij voltooid en de stoomsmeedhamer met een blok van 1500 Ned. ponden en verder toebehooren in werking zou zijn.

Wegens dat vermogen der fabriek, hare vestiging te Soerabaija en de samenwerking met het nieuwe maritime etablissement aldaar, gevoegd bij de locale voordeelen harer vestiging aan de Kaliemaas, en de lage arbeidsloozen, vleide men zich, dat zij met eenige tragsgewijze verbeteringen het doel zoude bereiken dat men zich voorgesteld had, namelijk om in den boezem onzer Indische bezittingen de middelen te hebben tot instandhouding der stoomvaart, zoo militaire als andere, en tot bevordering van het fabriekwezen en de nijverheid in het algemeen; kunnende hierbij nog als eene belangrijke omstandigheid worden medegedeeld, dat de bij deze fabriek gebezigde Borneosche steenkolen uitmuntend voldeden.

Ook de gebouwen enz. voldeden, doch soms liep de fabriek bij hooge waterstanden aan de waterzijde onder, waarin men spoedig zou voorzien, terwijl de vorderingen van het personeel, en betrekkelijk vooral die van het inlandsche (563 in getal), voor de toekomst veel beloofden. Alleen in het maken van modellen, naar teekeningen of bestekken, gingen de Javasche werklieden weinig vooruit, hoofdzakelijk omdat er moeilijk personen te vinden

waren met voldoende geschiktheid en geduld om hen daarin op te leiden. Daarentegen toonden zij veel aanleg als *vormers* en vond men onder hen reeds bekwame *bankwerkers*.

Het was echter moeilijk de geoeffenden bijeen te houden, vermits zij al spoedig geneigd waren de verworvene kennis tot eigen voordeel elders te benuttigen.

De meeste bedrevenheid werd echter onder de ketelmakers en smeden aangetroffen.

Wat de *verrigtingen* van de fabriek in het algemeen betrof, valt op te merken, dat de middelen niet altijd voorhanden waren om het gevorderde werk zonder vertraging af te doen.

In 1851 werden, met inbegrip van die, welke bij den aanvang van het dienstjaar reeds onder handen waren, 300 bestellingen ontvangen, waarvan 139 voor het marine, 97 voor het civiel en 3 voor het militair departement, terwijl de 61 overige voor particulieren waren.

Het aantal zaken, waaraan men gelijktijdig werkte, klom reeds tot 40.

Belangrijk waren de verrigtingen ten behoeve der marine.

De fabriek werkte mede tot voltooiing en oprigting van den ketelbok, en, bij andere niet minder belangrijke verrigtingen, legde zij de kiel voor het uit Nederland gezonden ijzeren stoomschip *Celebes*, hetwelk in 1852 in de vaart moest komen. De kiel werd den 3den Mei gelegd, en reeds op 23 September, dus na 143 dagen, werd het vaartuig te water gebracht. De vergelijking van denzelfden arbeid voor de *Borneo*, die in 1847 330 dagen vorderde, kan tot maatstaf dienen van de vorderingen in dit vak in Nederlandsch Indie gemaakt.

Het personeel bestond toen gedeeltelijk uit daartoe uit Nederland gezondene werklieden, terwijl bij de *Celebes* slechts één Europeaan werkzaam was. Al de overigen waren inlanders.

De fabriek leverde in 1850 aan de onderscheidene departementen en aan zich zelve voor eene geldswaarde van f 274,124.

De overige bescheiden tot opmaking van eene balans waren nog niet alle voorhanden.

Met betrekking tot de geldelijke uitkomsten van den constructie-winkel in 1850 kan worden aangeteekend, dat de *baten* . . . . . f 536,582

en de *lasten* 649,130

bedroegen, dus *meerder* de *lasten* . . . f 112,548

Volgens de algemeene boeken van 1850 bedroegen de *lasten* van de stoomfabriek *Phoenix* over dat jaar . . . . . f 189,752

en de *baten* 96,649

meerder de *lasten* . . . f 93,103

Voor den hoofdingenieur voor het stoomwezen in Nederlandsch Indie werd in den aanvang van 1851 eene instructie vastgesteld

c. Mijnbouw.

In het algemeen.

In het begin van 1851 werd in Indie ontvangen het Koninklijk besluit van 24 October 1850, n°. 45, betrekkelijk het dienstbaar maken van den delfstoffelijken rijkdom van den O.-I. Archipel aan de ontwikkeling van de Nederlandsche nijverheid, met uitnoodiging aan het Indisch Bestuur, om dit besluit, hetwelk, na publicatie, in het *Staatsblad* van Nederlandsch Indie van 1851, n°. 6, werd opgenomen, in verband met ter zake gelijktijdig genomene huishoudelijke voorschriften, tot rigtsnoer te doen strekken der te nemen beschikkingen op de aanvragen, welke, ter bekoming van concessien voor ondernemingen van mijnbouw in Nederlandsch Indie, met uitzondering van Java en Banka, aan het Indisch Bestuur mogten worden gedaan.

Steenkolenmijnen.

Z.-O.-afdeeling van Borneo.

De kennis van den stand en de vooruitzigten der steenkolen-exploitatie in deze afdeeling werd eerst in 1852, door belangrijke bijdragen van den mijn-ingenieur *C. de Groot*, vermeerderd.

Met betrekking tot deze aangelegenheid verliep dan ook het jaar 1851 in eene onzekerheid, die echter later plaats maakte voor de meest gunstige vooruitzichten.

Volgens eene ter zake door den betrokken resident ingediende opgave, werden in den loop van 1851 aan steenkolen uit de mijn *Oranje-Nassau*

van Banjermassing naar elders verzonden	4,320	ton
verstreckt aan stoomschepen enz. en voor het gebruik van de onderneming zelve	285	”
op ultimo 1851 lagen nog te Banjermassing ter verzending gereed	1,819	”
en op de mijn	2,769	”
	<hr/>	
	te zamen	9,193 tonnen.

Op 1°. Januarij 1851 waren als restant van 1850 voorhanden:

te Banjermassing	825	ton
aan de mijn	992	”
	<hr/>	
	1,817	”
	<hr/>	
	zoodat in 1851 geëxploiteerd werden	7,376 ton.
	<hr/> <hr/>	

In den loop van 1851 had het mijnwerk door aanhoudende regens te lijden.

Uit Nederland werden 15 ijzeren laadschouwen ontvangen en in de vaart gebragt, waardoor de afvoermiddelen eene groote verbetering ondergingen.

Omtrent den gezondheidstoestand in de mijn is reeds onder het hoofd „Burgerlijke geneeskundige dienst” gehandeld.

Westkust van Borneo.

De pangeran *Bandhara*, met wien door den adsistent-resident van Pontianak in 1848 een contract voor de levering van steenkolen werd aangegaan, voldeed slechts ten deele aan zijne verplichtingen.

Het werd echter noodig geoordeeld den resident der wester-afdeeling van Borneo aan te schrijven om dat contract voorloopig te handhaven en den pangeran zoodanige tegemoetkoming en bijstand te verleenen, als ter bevordering van de levering en den afvoer van steenkolen nuttig en noodig zou voorkomen.

Onderzoekingen naar het aanwezen van steenkolenlagen vonden plaats:

1°. op het eiland Bawean, alwaar echter geene steenkolen- maar wel bruinkolenlagen werden aangetroffen, welke exploitatie niet zoude kunnen plaats hebben zonder groote geldelijke opofferingen, terwijl het bovendien zeer waarschijnlijk werd geacht dat de ontginning mislukken zou;

2°. te Maros, noorder-districten van Macassar, voor welk onderzoek in 1851 nog eene som van f 2820 aan geld en materialen werd beschikbaar gesteld, zonder dat eenig voldoend resultaat bekend werd;

3°. in het rijkje Blitong aan de Kapoeas gelegen (wester-afdeeling van Borneo), alwaar echter een nader onderzoek door een mijn-ingenieur zou plaats vinden.

Eene bij de Regering ontvangene memorie omtrent kolonisatie, in verband met een steenkolen-exploitatie op Poeloe Laut (Z. O. van Borneo), gaf aanleiding tot het bevelen van een onderzoek naar de mogelijkheid dier exploitatie.

Het verslag dienaangaande werd eerst in 1852 ontvangen.

Tinmijnen.

Banka.

Tegen alle verwachting was de reactie, na de op Banka plaats gehad hebbende onlusten, bijzonder gunstig.

Met de orde keerde werkzaamheid terug, en beloofde de mijn-arbeid buitengewoon voordelige uitkomsten, toen eensklaps, even als in 1850, eene aanhoudende droogte gedurende de maanden Julij, Augustus, September en October gebrek deed ontstaan aan het zoo hoog noodige water.

Spoedig daarop gevallen regens deden het vooruitzicht echter nog gunstig zijn, hoezeer tegen het einde van het jaar de toevloed van water weder te groot werd en veel schade aanrigtte.

De productie bedroeg in 1851 de hoeveelheid van	93,144.68	pikols
waarvan evenwel onder ultimo December onbewerkt was of in erts.	3,279.25	"
<hr/>		
zoodat in 's Lands pakhuizen slechts werden afgeleverd.	89,865.43	pikols
Daaronder was echter begrepen het product, verkregen uit den erts van 1850, voorradig gebleven tot eene hoeveelheid van 568 $\frac{1}{2}$ vracht, en de over dat jaar niet ingenomene 2488 schuitjes tin, welke gezamenlijk werden gesteld op		
	15,456.25	"
<hr/>		
zoodat het jaar 1851 zelf heeft opgeleverd.	74,409.18	pikols
Of met inbegrip van den voorraad erts, op ultimo van dat jaar aanwezig en berekend op.	3,279.25	"
<hr/>		
te zamen.	77,688.93	pikols
Over 1850 bedroeg de leverantie.	59,683.50	"
<hr/>		
dus.	18,004.93	pikols

minder dan in 1851.

Deze uitkomst mogt bijzonder gunstig genoemd worden, vooral doordien ook vooruitgang in de kwijting van schulden der mijnwerkers werd bespeurd.

Op ultimo 1850 bedroegen de schulden	f	390,252: 00
Onder ultimo 1851.		303,476: 47 $\frac{1}{2}$
<hr/>		
Of minder.	f	86,776: 52 $\frac{1}{2}$
Waaronder evenwel		9,548: 45
<hr/>		
aan in 1851 afgeschrevene schulden, zoodat de schuldenlast door werkelijke betaling verminderde met	f	77,228: 07 $\frac{1}{2}$

De classificatie der schulden was als volgt:

<i>goede.</i>	f	24,919: 38
<i>onzekere.</i>		205,599: 31 $\frac{1}{2}$
<i>kwade.</i>		72,927: 78
<hr/>		
	f	303,476: 47 $\frac{1}{2}$

Met betrekking tot den mijnbouw op Banka kan, wat het jaar 1851 betreft, nog het volgende worden medegedeeld:

Aan dr. *Croockewit*, lid der Natuurkundige commissie in Nederlandsch Indie, werd een onderzoek opgedragen naar de werkwijze der Chinesche mijnwerkers op Banka, en zijn verslag leverde dienaangaande een belangrijk overzicht op, hetwelk tot de overtuiging leidde, dat de door sommigen angekleefde meening dat de werkwijze bij het mijnwezen op Banka, in het belang der tinproductie voor groote verbeteringen vatbaar zou zijn, geheel onjuist is niet alleen, maar zelfs dat het onraadzaam zou zijn, eene andere wijze

van werken in te voeren en aan de mijnwerkers op te dringen dan die aan welke zij van de vroegste tijden gewoon zijn, en welke geheel overeenstemt met hunne gebruiken en begrippen en ook met de plaatselijke aangelegenheden; welke veranderingen of niet gedoogen of althans hoogst moeilijk maken.

Hetzelfde verslag deed ook zien, dat de verkregene resultaten op Banka, in vergelijking met uitkomsten in andere landen, allezins voordeelig zijn, en er geene redenen bestonden om voor de toekomst slechtere te vreezen.

Zulks nam echter niet weg dat tevens de meening werd geuit, dat er nog maatregelen zouden zijn aan te wenden welke tot verbetering der zaak geschikt werden geacht, zoo als:

- 1°. het afschrijven van den schuldenlast waaronder vele mijnwerkers bij voortduring gebukt gingen, en het wegnemen der oorzaken daarvan;
- 2°. het nemen voor rekening van den Lande van een gedeelte der transportkosten van het tin naar de pakhuizen;
- 3°. het aanmoedigen van de overkomst van elders naar Banka van Chinesche mijnwerkers;
- 4°. het verleenen van vergiffenis aan weggeloopene mijnwerkers;
- 5°. het aanmoedigen van de administrateurs tot het openen van nieuwe mijnen; en
- 6°. het aanstellen van élèves voor het mijnwezen op Banka.

Naar aanleiding der ter zake uitgebragte beschouwingen werd onder anderen de resident van Banka aangeschreven, om bij het indienen van zijn jaarlijksch verslag over het mijnwezen, met omschrijving van redenen, telkens aan te toonen, welke mijnschulden als hopeloos moeten worden beschouwd en alzoo in het belang der zaak behooren te worden afgeschreven, en tevens om in het verleenen van voorschotten, welke met de lopende rekening niet kunnen worden verrekend, met de grootste omzigtigheid te handelen, opdat de schuldenlast niet noodeloos vermeerderd worde.

Tevens werd bepaald, dat, bij proefneming, bij het mijnwezen op het eiland Banka zouden worden geplaatst twee élèves om tot administrateurs der tinnijnen te worden opgeleid.

Die élèves werden nog in den loop van 1851 benoemd, met bepaling, dat zij geene vaste standplaatsen zouden erlangen.

De overige aangegevene punten werden mede in behandeling genomen.

BILLITON.

In het voorjaar van 1851 werd bij het Gouvernement ontvangen een verslag van het door dr. *J. H. Croockewit* ingesteld onderzoek nopens het aanwezen van tin op het eiland Billiton en de mogelijkheid van exploitatie van dat mineraal.

Dr. *J. H. Croockewit* besloot dat verslag aldus:

» Uit dit, volgens mijne opregte en innige overtuiging geschreven rapport, geloof ik niet » dat het eenigzins twijfelachtig kan wezen en durf ik zeggen, dat het zeker is, dat het » eiland Billiton geen tinerts in deszelfs bodem bevat, namelijk niet op zulke wijze, als tot » heden toe de tinerts op Banka gevonden wordt en bewerkt kon worden, want van het » harte der aarde van Billiton, waarover de heer van *Sevenhoven* spreekt, kon ik niet » oordeelen.

» Alzoo resumerende hetgeen ik in dit rapport breedvoerig heb uiteengezet, zoo besluit ik daartoe:

1°. » omdat ik, het eiland in drie verschillende rigtingen doorkruist hebbende, geen » tinerts noch aan de oppervlakte noch tot op eene diepte waarop hij op Banka en Malakka » gewoonlijk voorkomt, gevonden heb, en ook zelfs niet dan zelden die lichamen (quartz, » mica en feldspath) die hem op genoemde plaatsen gewoonlijk vergezellen, en ik ook nergens » plaatsen waar gewerkt is aangetroffen heb, noch de overblijfselen van tinerts- » smelting (tra) heb gevonden;

2°. » omdat uit alle officiele stukken over Billiton, bij 's Gouvernements archief voor- » handen, geenszins blijkt dat ooit tinerts van Billiton door ooggetuigen gezien is;

3°. » omdat met groote zekerheid geologisch bewezen kan worden, dat Billiton geen » tinerts aan deszelfs oppervlakte (p. m. 30 voet diepte) kan bevatten:

4°. » omdat uit alle officiële stukken niet blijkt, dat ooit eene tinmijn op Billiton aan-
» gelegd is geweest;

5°. » omdat nimmer iemand, zoo te Banka, Billiton of elders, tinerts of tin van Billiton
» gezien heeft en ook niet blijkt, dat op Billiton ooit tin is uitgevoerd;

6°. » omdat een zoo voordeelig contract, als aan den Bankaschen kapitein der Chinezen
» aangeboden is, zonder eenige uitwerking is gebleven;

7°. » omdat verder het domestique leven der Billitonnezen het vermoeden, dat er
» tinerts zoude zijn, wederspreekt;

8°. » omdat er wel eene ertssoort gevonden wordt die op tinerts uiterlijk wat gelijk,
» maar, volgens de scheikundige en mechanische eigenschappen, volstrekt geen tin in hare
» zamenstelling kan bevatten; onkundigen hebben dezen *koppong*-erts waarschijnlijk voor
» tinerts aangezien, waaruit de vele overleveringen over tinerts op Billiton waarschijnlijk
» haren oorsprong hebben genomen."

Intusschen werd bij de Indische Regering ontvangen een door Zijne Koninklijke Hoogheid
Prins Hendrik der Nederlanden en *Vincent baron van Tuijll van Serooskerken*, onder dag-
teekening van 10 Februarij 1850 aan Zijne Majesteit den Koning gericht aanzoek om con-
cessie van het uitsluitend regt tot ontginning van het eiland Billiton, met uitnoodiging om
met de adressanten of hunne gemagtigden wanneer deze zich tot dat einde tot het Indisch
Gouvernement mogten wenden, en nadat op den voet van het boven omschreven Koninklijk
besluit van 24 October 1850, n°. 45, een plaatselijk onderzoek zou zijn ingesteld, eene
overeenkomst aan te gaan, tot het ontginnen van mijnen en het bebouwen van gronden op
genoemd eiland, en zulks op de algemeene en bijzondere voorwaarden bij dat besluit en
eene gelijktijdig ontvangene ministeriele beschikking vastgesteld en omschreven.

De heer *J. F. Loudon*, als gemagtigde van Zijne Koninklijke Hoogheid *Prins Hendrik*, en
de heer *van Tuijll*, bekend gemaakt zijnde met den ongunstigen uitslag van het boven-
bedoelde aan dr. *Croockewil* opgedragen onderzoek naar den mineralogischen rijkdom van het
eiland Billiton, verzochten echter om, vergezeld van den ingenieur der tweede klasse voor
het mijnwezen *C. de Groot*, persoonlijk een nader onderzoek deswege in te stellen, en om,
bij eventuelen vruchtelozen afloop van het onderzoek op dat eiland, met de te hunner
beschikking staande middelen ook den Lingaschen Archipel te bezoeken; op welk adres
hun voorloopig werd te kennen gegeven, dat er bij de Regering geene bedenkingen tegen
bestonden om het plaats gehad hebbend onderzoek voorloopig als niet geschied te beschou-
wen, en om alsnog, op den voet van het meergemeld Koninklijk besluit, van gouvernements-
wege een nader onderzoek te doen plaats hebben en aan den genoemden mijn-ingenieur
op te dragen.

Aan deze toezegging werd later gevolg gegeven en Zijner Majesteits stoomschip *Etna*,
voor den overvoer naar Billiton zoowel van den ingenieur *de Groot* en den hem toege-
voegden aspirant-ingenieur *Huquenin*, als voor de heeren *van Tuijll* en *Loudon* beschik-
baar gesteld, terwijl de kommandant van Zijner Majesteits schoener *Aruba* in last kreeg,
zich met zijnen onderhebbenden bodem mede derwaarts te begeven en zoodanige
togten langs de kust en van de eene plaats naar de andere te ondernemen, als tot
bevordering van het onderzoek zouden kunnen strekken.

Gelijktijdig werd bepaald, dat bij eenen ongunstigen afloop van dit tweede onderzoek,
het aan de tot de onderwerpelijke commissie behoorende personen vergund zou zijn, zich
met de eerstkomende mailgelegenheid van Banka naar Riouw te begeven en over de
aldaar gestationeerde schoenerbrik *Banka* te beschikken, ten einde de Kaaiman-eilanden,
Sinkep en den Lingaschen Archipel te bezoeken, met last aan den ingenieur *de Groot* om,
des noods met den hem toegevoegden aspirant-ingenieur, de heeren *Loudon* en *van*
Tuijll derwaarts te vergezellen en in den Riouw-Lingaschen Archipel zoodanige onder-
zoekingen naar den mineralogischen rijkdom van den grond te bewerkstelligen, als
blijken zou te kunnen geschieden.

Voor deze onderzoekingen werd een crediet geopend van f 6000, en werd voorts van
den ingenieur *de Groot*, in verband met de toen reeds ter zake vigerende bepalingen, een
uitvoerig bericht verlangd, nopens de mogelijkheid van mijn-ontginningen op genoemde
plaatsen en omtrent de daartoe vereischt wordende middelen enz.

Niet lang na den aanvang van dit onderzoek, betoogde de ingenieur *de Groot* de wen-
schelijkheid om op Billiton eene proefmijn te openen op eene plaats, weinige palen land-

waarts van Tanjong Goenoeng gelegen, waar men met grond verwachtte dat dezelve met vrucht zoude kunnen worden ontgonnen.

In overeenstemming met het ook door de belanghebbenden daartoe gedaan verzoek, werd hun de opening van zoodanige proefmijn, doch voor hunne rekening, ter aangewezen plaats toegestaan.

Als een gevolg der verkregene gunstige resultaten werd de verlangde concessie verleend, doch eerst in 1852, zoodat de beschrijving daarvan niet behoort tot het Verslag over 1851.

Kopermijnen.

Timor.

In den loop van 1851 werden nog behandeld de tot de ontginning van delfstoffen betrekking hebbende adressen van mr. *A. G. Brouwer* te Batavia, houdende, in verband met vroeger ter zelfder zake in het werk gestelde pogingen en onderzoekingen, het verzoek om concessie tot het exploiteren van metaalmijnen op het eiland Timor, en autorisatie om met de betrokkene inlandsche hoofden of bevolking te onderhandelen tot den aankoop of het in pacht bekomen van een door hen aangewezen terrein op genoemd eiland; wijders om bescherming van regten, personen en goederen, en om vaststelling van de opbrengst aan den Staat van de aldaar te openen mijnen op 5 per cent van al den erts uit de mijnen boven den grond te brengen, te beginnen met het zesde jaar na de opening der eerste schacht.

Deze onderneming kwam echter in 1851 niet tot stand.

Goudmijnen.

Westkust van Borneo.

Tot het bewerken van goudmijnen in het Landaksche werden in 1832 verschillende voorschotten uit 's Lands kas betaald, ten bedrage van f 26,606, waarvan achtereenvolgend f 9007 werd terugbetaald, zoodat het Gouvernement op die mijnen nog eene vordering had van f 17,599.

In 1845 werd aan eenen Chineesch de weder-ontginning dezer mijnen toegestaan, onder anderen op de voorwaarde, dat hij deze som bij jaarlijksche termijnen van f 2400 zou afbetalen.

Het bleek echter spoedig dat de onderneming niet aan de verwachting beantwoordde en de middelen van dien Chinees daardoor uitgeput raakten, zoodat hij aan zijne geldelijke verbindtenis jegens het Gouvernement niet kon voldoen.

Eene latere overeenkomst met den groot-kapitein der Chinezen te Pontianak gesloten, waarbij de betaling van slechts f 1000 werd gestipuleerd, leverde geene betere resultaten en bestond toen het voornemen om deze mijnen te verkoopen.

De zaak werd echter slepende gehouden tot genoemd Chineesch hoofd in 1850 wegens gelede verlies restitutie verzocht van den betaalden pachtschat en kwijtschelding van dien van 1850.

Alleen aan het laatste gedeelte van dit verzoek werd gevolg gegeven, terwijl de resident der wester-afdeeling van Borneo werd aangeschreven om na de beëindiging der verwickelingen in dat gewest, in verband met deszelfs politieken toestand, op de zaak betreffende de ontginning en verdere bewerking van goudmijnen terug te komen.

Voorts werd bepaald, dat omtrent die mijnen zoodra mogelijk een onderzoek door een der mijn-ingenieurs zou worden ingesteld.

d. Houtbosschen.

De in den laatsten tijd door het Gouvernement herhaaldelijk gedane aanbevelingen tot behartiging der belangen van de houtbosschen, zijn gedurende het jaar 1851 in het oog gehouden.

Ten opzichte der aankappingen is men met voorzigtigheid te werk gegaan.

Vergunningen tot aankap in 's Gouvernements bosschen zijn zeldzaam toegestaan; betreffende de voor den vrijen aankap opengestelde bosschen zijn regelingen gemaakt om vernieling van bruikbaar hout te voorkomen.

Hoewel die regeling voor de belanghebbenden omslagtiger kan genoemd worden, zoo lijdt het echter geene tegenspraak, dat daardoor eene contrôle is tot stand gekomen, welke noodzakelijk werd naar mate de bosschen uitgeput raakten.

De toestand der houtbosschen is over het algemeen bevredigend; in enkele residentien ondervindt men evenwel moeilijkheid in de verkrijging van hout.

In de residentien Kadoe, Bagelen, Banjoemaas, Pekalongan en Preanger Regentschappen, waar weinig djattie wordt aangetroffen, zijn belangrijke aanplantingen gedaan die evenwel niet algemeen slagen.

Zoolang niet volkomen blijkt, dat onoverkomelijke beletselen de welslaging der gedane pogingen in den weg staan, zal men in die residentien met het planten van djattie voortgaan.

Tot verbetering der houtsoorten is gedurende 1851 weinig kunnen worden gedaan. Alleen is gezorgd dat voor de nieuwe aanplantingen in Banjoemaas geen zaad van *djattie kapoor* maar van andere goede soorten werd gebruikt.

De proefnemingen in Bantam in 1850 gedaan met het planten van ijzerhout zijn aanvankelijk niet geslaagd. Eene nieuwe aanplanting is bevolen, waarvan de uitslag echter nog niet bekend was.

Heeft men over den staat der bosschen gedurende het jaar 1851 een wakend oog gehouden, niet minder zijn de belangen der daarbij behoorende bevolking behartigd.

In de residentie Kediri is de blandong-dienst, wegens ds onbeduidenheid der djattiebosschen en het bezwarende voor de bevolking, ingetrokken.

De bevolking van Demak (Samarang) gedurende 1850 vrijgesteld, is, nadat zij van hare ellende, het gevolg van vroegere rampen, was hersteld, weder bij de blandongs ingedeeld.

De belooning der bevolking ingeval zij voor den houtkap wordt gebezigd is hier en daar verbeterd.

In de residentie Samarang erlangt zij, zoowel van het militair, als civiel bouwdepartement voldoende betaling.

In Japara werd vroeger verkwistend gekapt voor de suikerfabrikanten en de bevolking genoot eene schamele belooning.

De resident heeft daarin verandering gebragt, zoodat de suikerfabrikanten geen volk voor het kappen van hout, waartoe zij volgens contract aanspraak hebben, kunnen erlangen dan tegen betaling van een door het plaatselijk bestuur vastgesteld billijk loon.

In Rembang is men gedurende 1851 werkzaam geweest om de perceelsgewijze uitkapping der bosschen voor te bereiden.

De bosschen van Blora en Bodjinogoro zijn daartoe opgenomen.

Het beramen van middelen van vervoer der houtwerken, zoowel te water als over land, is in die residentie mede ter harte genomen. Nieuwe sleepwegen werden aangelegd uit de bosschen van Randoe Blatong naar de Solo-rivier en uit de bosschen Ngawan naar de Kalie Loessie.

De voltoojing dezer wegen zal voor het Gouvernement groote voordeelen opleveren, aangezien alsdan eene stelselmatige aankapping kan plaats hebben, waaraan tot dusverre niet kon worden gedacht, omdat het transport door de afgelegenheid der bosschen en de onregelmatigheid van het terrein zeer bezwarend was.

De verbetering van het transport zal nog meer gevoeld worden wanneer in de aanmaak zijnde triquebols in gebruik komen.

De aanmaak dezer voertuigen vond bij de fabriek te Soerabaija plaats.

Als eenmaal de perceelsgewijze aankap geregeld is, dan bestaat het vooruitzigt dat de stapelplaatsen steeds ruim van hout van alle dimensien zullen zijn voorzien.

Die van Soerabaija zullen gevoed worden uit de bosschen van Madioen en gedeeltelijk van Rembang, voor zooveel betreft de houtwerken die langs de Solosche rivier worden verzonden.

Het hout dat langs de Kalie Loesie van Blora wordt gevlot, zal met het in de nog zeer rijke bosschen van de residentie Samarang gekapte, de stapelplaatsen van Samarang ruim voorzien.

Aan de aankappingen op eisch, ten dienste van 's Lands werken, thans nog al beduidend, zal alsdan vermoedelijk een eind kunnen worden gemaakt; althans zullen dezelve kunnen worden beperkt tot bijzondere kromhouten of houtwerken van buitengewone dimensien.

De weg thans door het Gouvernement ten opzichte der houtbosschen op Java ingeslagen zal, naar de gunstige voortteekenen en aanvankelijk goede uitkomsten te oordeelen, tot eene meer voordeelige toekomst leiden.

Met betrekking tot den stand der houtbosschen op de buitenbezittingen leverde het jaar 1851 geene bijzonderheden op, doch waren voorstellen hangende over een deskundig onderzoek naar de mogelijkheid om de houtbosschen op Ceram te exploiteren.

Ten aanzien van den aankap op Java werd bepaald, dat de voorschriften ter zake voorkomende bij het (*Staatsblad* van 1850, n°. 26), niet van toepassing zullen zijn op geringe aankappingen van zoodanige houtwerken, welke door de inlandsche bevolking voor eigen gebruik voor den opbouw harer woningen worden gebezigd (*Staatsblad* 1851, n°. 3).

Volgens de algemeene boeken van 1850 werd in dat jaar aan houtwerken verkocht voor eene waarde van . . . . . f 132,575: 01
voorts werd voor diverse werken verstrekt tot eene waarde van 215,307:103
en naar diverse plaatsen verzonden van Batavia 239: 96
van Soerabaija 14,745: 41

Transporteren f 362,868: 01

Per transport	f	362,868: 01
Vergoeding voor te min geleverde houtwerken		207: 07
Ontvangen voor 770 stuks afgestane djattie-boomen		2,310: 00
Op ultimo 1850 bedroeg de waarde van het restant		715,956: 11

Te zamen . . f 1,081,341: 19

Daarentegen werd ingekocht voor eene som van	f	1,354: 35
en betaald aan tractementen, transportkosten enz.		225,288: 32
terwijl van elders ontvangen werd		2,330: 81
Het restant op 1 ^o . 1850 bedroeg		784,244: 53

Te zamen . . f 1,013,217: 81
Voordeel 68,123: 58

Als boven . . f 1,081,341: 19

Hieronder volgt nog een staat van de uitgestrektheid der bosschen in 1851.

RESI- DENTIEN.	Getal der bosschen.	Uitgestrektheid in vierkante palen.			Getal jonge boomen in 1850 aangeplant.			Aanmerkingen.
		Bevattende geheel of grootdeels djattie-hout.	Bevattende een gedeelte djattie-, doch meestal ander hout.	Bevattende in het geheel of bijna geen djattie-hout.	Geregelde nieuwe plantsoenen.	Minder geregeld of nabij oude bosschen.	Te zamen.	
Krawang . .	72	227/8	143/4	1891/4	"	"	"	
Cheribon . .	3	28	14	"	"	"	"	
Tagal . . .	202	165	242	665	"	^a 17,133	17,133	^a Langs de wegen enz.
Pekalongan .	124	351/4	231/2	531/2	"	^b 46,316	46,316	^b Id.
Samarang . .	58	213	188	177	"	"	"	
Japara . . .	139	4725/28	2819/60	273/15	5,000	5,724	10,724	
Rembang . .	60	1,464	"	"	"	"	"	
Soerabaija .	62	122	203	504	"	"	"	
Passaroean .	65	191/2	1	161/2	8,000	"	8,000	
Bezoekie . .	5	34	10	4	"	"	"	
Banjoewangie	"	1019/20	"	"	250	"	250	
Kedirie . . .	41	2151/2	117	294	"	"	"	
Madioen . .	5	1233/4	221/4	4	"	"	"	
Kadoe	"	"	"	"	27,765	7,582	35,347	In deze residentie zijn nu p. m. aanwezig 480,863 boomen.
Bagelen . . .	14	"	"	"	30,800	33,000	63,800	
Banjoemaas .	"	"	"	"	80,000	209,125	289,125	In deze residentie zijn nu aanwezig p. m. 690,000 boomen.
	850	2,501111/280	86349/60	1,93417/20	151,815	318,880	470,695	

e. Houtzaagmolens.

Geene bijzonderheden.

§ 3. *Bewaarplaatsen.*

Hier kan worden aangeteekend, dat het militair departement de aandacht vestigde op een allezins belangrijk en hoogst ongunstig rapport door den majoor, waarnemenden directeur bij den artillerie-constructie-winkel te Soerabaja, over den staat der houtstapelplaatsen te Boenga en Bedanten uitgebragt, na een door denzelfde gehouden onderzoek naar het aantal houtwerken aldaar voorradig en geschikt om ten dienste van genoemden winkel te worden aangewend.

Dat rapport bewees de dringende noodzakelijkheid, om ten spoedigste middelen te beraamen om den staat van bederf, waarin verreweg het meerendeel der voorhanden houtwerken ten gevolge eener onoordeelkundige opstapeling daarvan en hoofdzakelijk als een onvermijdelijk gevolg van de vochtige gesteldheid der plaats verkeerden, zooveel mogelijk tegen te gaan.

De Gouverneur-Generaal vond zich dan ook verplicht, eenen inspecteur van finantien derwaarts te dirigeren, met last om, in overleg met genoemden hoofd-officier, ter zake de noodige voorstellen te doen, terwijl de resident van Soerabaja gemagtigd werd, om al dadelijk die maatregelen van voorziening te nemen, welke geen uitstel zouden gedoogen.

Naar aanleiding van het daarop ontvangen verslag, werden eenige door den resident genomene huishoudelijke schikkingen goedgekeurd en magtiging verleend om de defecte houtwerken naar Grissee over te voeren, aldaar zooveel mogelijk te benuttigen en overigens te doen verkopen.

Voorts werd onder anderen nog bepaald, dat de stapelplaats Boenga vergroot en Bedanten ontruimd zou worden en ook het personeel zou worden uitgebreid.

Onderscheidene voorschriften nopens de administratie werden gegeven, het technisch toezigt over de inrigting opgedragen aan den bovenbedoelden hoofd-officier en voorstellen in behandeling genomen betrekkelijk eene meer voordeelige wijze van aankap der houtwerken in de bosschen, in verband met het denkbeeld om op genoemde stapelplaats een stoom-houtzaagmolen op te rigten.

X. BRONNEN VAN INKOMSTEN.

§ 1. *Belastingen in het algemeen.*

Het algemeen reglement nopens de verpachtingen en andere met betrekking tot de belastingen bestaande organieke bepalingen ondergingen geene andere wijzigingen dan hieronder zullen worden aangegeven.

§ 2. *Verpachte belastingen. Monopoliën.*

In de maand Maart werd aan de onderscheidene hoofden van gewestelijk bestuur eene reeks van vragen ter beantwoording voorgelegd, omtrent de middelen die zouden behooren te worden aangewend om den druk der belastingen op de bazars en warongs voor de bevolking te verminderen.

Hoogst belangrijk was het overzicht der successivelijk ingekomene antwoorden en beschouwingen dienaangaande, en niet minder belangrijk het gevolg dat nog in 1851 gegeven werd aan het reeds lang geopperde denkbeeld om de bedoelde belasting af te schaffen.

Die afschaffing vindt men vermeld in de publicatie van den Gouverneur-Generaal van 16 December 1851 (*Indisch Staatsblad* n°. 73).

De voorwaarden der onderscheidene verpachtingen voor 1852, voor zooveel de betrokene belastingen in werking bleven, werden geregeld bij de besluiten en publicatie, opgenomen in het *Indisch Staatsblad* van 1851, n°. 60 en 62.

Over 1851 werden de verpachte middelen aangeslagen tegen de volgende sommen :

	OPIUM.	ANDERE.	TOTAAL.
Java en Madura	f 5,064,360	f 3,729,912	f 8,794,272
Buitenbezittingen	496,220	300,224	796,444
	f 5,560,580	f 4,030,136	f 9,590,716
Over 1850 werden dezelve afgestaan op Java en Madura voor	f 5,354,700	f 4,218,324	f 9,573,024
Buitenbezittingen	561,248	291,545	852,793
	f 5,915,948	f 4,509,869	f 10,425,817
Dus <i>minder</i> in 1851.	f 355,368	f 479,733	f 835,101

Om evenwel tot een juist vergelijk te kunnen geraken, behoort van het nadeelig verschil te worden afgetrokken het inkoopbedrag van 2292 katties opium, die in 1851 minder aan de pachters zou worden verstrekt, en waarvan het kostende werd geraamd op p. m. f 15 per kattie, of f 34,380 voor het geheel.

Het nadeelige verschil bepaalde zich alzoo tot p. m. f 800,721.

Eene vermindering op dezen tak van 's Lands inkomsten was te verwachten, en geloofde men, dat, alle omstandigheden in aanmerking genomen, er redenen waren om met het verkregen resultaat tevreden te zijn, ofschoon dan ook de verachtering der pachten in de laatste jaren aanzienlijk te noemen was.

Dit was vooral het geval met de opiumpacht, die, in vergelijking met 1846, ruim 27 tonnen gouds was achteruitgegaan, en waarvan de schatkist over het zesjarig tijdvak van 1846 tot en met 1851 gemiddeld 'sjaars f 797,157 minder had ontvangen dan in de jaren 1840 tot en met 1845, bij eene gemiddelde mindere verstrekking van 1310 katties opium 'sjaars, de sram-verstrekkings buiten aanmerking gelaten.

Daarentegen werd een gunstig resultaat verkregen bij eene vergelijking der opbrengst van de overige middelen over dezelfde tijdvakken, zoodat, hoezeer het pachtcijfer sedert 1848 noemenswaardig was achteruitgegaan, er nogtans een gemiddeld voordeelig verschil bestond van f 553,548 'sjaars, verdeeld over bijna alle middelen. Slechts de pachten der varkensslagterij en der po- en topho-spelen toonden eene gemiddelde vermindering aan van f 48,446.

De uitkomsten der verpachting van de hier bedoelde middelen toonden het voordeeligste cijfer aan over 1848; sedert verminderden de pachten met f 1,323,040, zijnde nagenoeg zoo veel als waarmede die van 1842 tot 1848 waren toegenomen, waardoor het pachtcijfer over 1851 nagenoeg gelijkstond met dat over 1842.

Het voornaamste verschil tusschen 1848 en 1851 bestond op het middel der bazars en warongs, hetwelk in het geheel f 1,163,508 minder opbragt.

Tot die aanzienlijke vermindering droegen voor een groot gedeelte bij de vrijstelling van marktgeregtigheid van padie en rijst, en de bepalingen en maatregelen tot beperking der willekeurige heffingen door de pachters.

Neemt men eindelijk een overslag van hetgeen in de beide bovenvermelde tijdvakken gemiddeld per jaar ontvangen werd, dan wordt het overzicht minder ongunstig, want gedurende 1840—1845 werden op Java en Madura gemiddeld per jaar ontvangen :

voor de opiumpacht.	f 7,244,067
” ” overige middelen.	4,022,521
te zamen.	f 11,266,588
Transporteren	f 11,266,588

en gedurende het volgende tijdvak van 1847 — 1851:	Per transport f	11,266,588
voor de opium	f	6,446,910
en de andere middelen		4,576,069
		11,022,979
zoodat het gemiddeld jaarlijksch verschil tusschen de beide tijdperken slechts bedroeg.	f	243,609

§ 3. Onverpachte belastingen.

a. Belastingen in arbeid opgebracht.

Terwijl het misbruik dat van de heerendienstpligtigheid der bevolking werd gemaakt, in de onderscheidene gewesten zooveel mogelijk werd tegengegaan, won de vrije arbeid, vooral bij de vestingwerken, meer en meer veld en werd in den aanvang van 1851 door den kolonel-directeur der genie berigt, dat reeds sedert een geruimen tijd geene gedwongene levering van koelies meer plaats vond ten behoeve der buitengewone defensiewerken te Batavia, Samarang, Willem I en Ngawie, doch dat de deswege bestaande bepalingen te Soerabaija en Tjilatjap vooreerst zouden behooren te worden in stand gehouden, omdat het daar nog niet gelukt was een genoegzaam aantal vrijwilligers aan te werven.

Ook op die plaatsen werd echter, als een gevolg van gehoudene conferentien en gegevene voorschriften, het milde beginsel, door de Regering aangenomen, beter begrepen en toegepast, met het gevolg dat zich na dien tijd meer vrijwilligers voor den koelie-arbeid opdeden.

Reeds in de maand Maart 1851 kon dan ook van gouvernementswege worden overgegaan tot het nemen van een besluit, waarbij, onder verklaring dat alle tot dien tijd verleende magtigingen voor het leveren van koelies bij wijze van verpligte dienst ten behoeve der buitengewone fortificatiewerken op Java en het maritiem etablissement te Soerabaija vervallen waren, bepaald werd dat in den vervolge voor die werken geene koelies meer op die wijze zouden worden geleverd dan na verkregene magtiging van den Gouverneur-Generaal.

Naar luid van dezelfde verordening zou die magtiging niet mogen worden gevraagd dan bij volstrekke noodzakelijkheid, terwijl het militair departement gehouden zou zijn, alvorens voorstellen tot oproeping van koelies te doen, de betrokkene eerste burgerlijke ambtenaren te raadplegen over de mogelijkheid van de levering, in verband tot de diensten welke van de betrokkene bevolking voor andere einden geveerd worden.

De betrokkene civile autoriteiten werden gelijktijdig verantwoordelijk gesteld, dat geene gedwongene levering van koelies ten behoeve der bovenbedoelde werken plaats hebbe, onder de benaming van vrijwillige aanbieding van arbeid, of onder welk ander voorwendsel ook.

Het was echter te verwachten dat het dagloon der vrijwilligers op sommige plaatsen meer zou bedragen dan noodig was, waarom ook aanbevolen werd, hetzelfde in dat geval te verminderen, even als reeds had plaats gehad te Salatiga en te Ambarawa, waar hetzelfde van 30 op 25 duiten werd teruggebracht, terwijl het loon te Ngawie reeds niet meer dan 20 duiten bedroeg.

Onder het hoofd » Waterstaat en Landsgebouwen » van het tegenwoordig Verslag, is reeds gewag gemaakt van de mede in 1851 genomen maatregelen, betrekkelijk het vorderen van onbetaalden arbeid en de kostelooze levering van materialen bij de daarstelling of herstelling van 's Lands werken en gebouwen in het binnenland.

b. Belastingen in geld opgebracht.

Wat Java betreft, kan hier worden vermeld, dat de aanslag der landrente over 1852 met 5 per cent zou worden verhoogd, als een gevolg der afschaffing van de bazarpacht, terwijl ook de belasting op het bedrijf, ten gevolge derzelfde omstandigheid, voor 1852 verhoogd werd (*Staatshlad* 1851, n°. 75).

Met betrekking tot de in 1851 genomene en meldenswaardige beschikkingen ten aanzien der regten op den aan-, in- en uitvoer van goederen over zee, wordt verwezen naar het handelsverslag over dat jaar.

c. Onverpachte monopolien.

In verband tot de afschaffing der bazarpacht, is bij besluit van den Gouverneur-Generaal

dd. 16 December 1851, n°. 2, de prijs waarvoor het zout op Java verkrijgbaar is gesteld, met $\frac{1}{5}$ voorloopig voor 1852 verhoogd.

Met betrekking tot de maatregelen, die tevens in het belang der bevolking genomen werden, wordt naar evengemeld besluit verwezen, hetwelk opgenomen is in het Staatsblad van 1851, n°. 74.

In 1851 werd nog bepaald, dat de zout-aanmaak te Kandanghauer, in de residentie Cheribon, vooreerst zou worden gestaakt.

Van het vroeger geopperde denkbeeld om voor rekening van den Lande zout aan het zuiderstrand van Java te doen aanmaken, moest uit hoofde van de daaraan verbonden moeilijkheden worden afgezien.

Er werd echter eene commissie benoemd, ten einde een deskundige te hooren, of die genegen zou zijn, op zekere voorwaarden aan de zuidkust eene proeve te nemen met den aanmaak van zout door middel van gradeertoestellen.

XI. NIJVERHEID. (VOOR ZOOVER DIE NIET ONDER ANDERE HOOFDEN VAN
DIT VERSLAG VERHANDELD IS.)

§ 1. *Landbouw en bereiding van, zoo mede beschikking over het product van 'den grond.*

a. Op gouvernementgronden.

Het cultuur-verslag over 1851 levert daaromtrent de volgende bijzonderheden.

Koffij-cultuur.

De oogst van 1851 is het voordeeligst geweest in de residentie Passaroean, alwaar gemiddeld 121 boomen één pikol koffij hebben afgeworpen.

De productie was het nadeeligst in de residentie Rembang en de afdeeling Buitenzorg, waar van 942 en 873 boomen één pikol koffij is verkregen.

Eene vergelijking der uitkomsten van de oogstjaren 1850 en 1851 doet zien:

1°. dat in 1851 minder dan in het vorig jaar aanwezig waren 2,007,956 vruchtdragende boomen;

2°. dat in 1851 93,170 pikols koffij meer zijn verkregen dan in 1850;

3°. dat in 1851 gemiddeld van 218 boomen één pikol koffij is verkregen, terwijl in 1850 daarvoor vereischt werden 241 boomen;

4°. dat de transportkosten tot in de strand- of afscheep-pakhuizen in 1851 hebben bedragen f 1,221,107, nederkomende op f 1,16 per pikol, terwijl dezelve in 1850 gemiddeld f 1,17 per pikol beliepen;

5°. dat de koffij in 1851 het Gouvernement gemiddeld 35 duiten minder is te staan gekomen dan in 1850.

Gedurende het jaar 1851 is aan deze belangrijke cultuur veel zorg besteed. Bij de omstandigheid dat op vele plaatsen gebrek aan geschikte gronden begint te ontstaan, kon niet worden gedacht aan groote uitbreiding der aanplantingen.

Men heeft zich zooveel mogelijk moeten bepalen tot het goed onderhouden der bestaande tuinen en bijplanting tot aan het bestaande cijfer der boomen.

Op sommige plaatsen, vooral in de Preanger Regentschappen en Samarang, zijn belangrijke hoeveelheden boomen, die wegens ouderdom of ongeschiktheid der gronden weinig of in het geheel niet meer produceerden, afgeschreven. Door de daaruit voortvloeiende beperking der aanplantingen en vermindering van arbeid op die plaatsen, zijn de planters aldaar thans beter dan vroeger in de mogelijkheid om het onderhoud en den oogst met zorg te verrigten.

Over het algemeen stonden de aanplantingen goed; alleen de residentien Japara en Rembang maken hierop een uitzondering. De tuinen zijn aldaar aangelegd op gronden, die gebleken zijn ongeschikt te zijn en veelal verwijderd van de woningen der planters.

De kwijnende toestand der aanplantingen en de voortdurende achteruitgang der productie doen voorzien, dat deze cultuur in genoemde residentien binnen weinige jaren zal moeten worden opgegeven.

Eene uitbreiding der bestaande aanplantingen is slechts op enkele plaatsen mogelijk. In de residentie Cheribon en Pekalongan zal daartoe eenige gelegenheid zijn, na de vermindering der indigo-aanplantingen.

In de residentie Bagelen, alwaar ook weinig goede gronden meer worden aangetroffen, biedt alleen de afdeeling Ledok gelegenheid tot uitbreiding aan, waarvan dan ook reeds gebruik is gemaakt.

Het geaccidenteerd terrein laat, even als in de afdeeling Patjitan, den aanleg van groote aaneengeschakelde tuinen niet toe, zoodat aldaar in de nabijheid der dessa's en van de woningen der planters kleine tuinen worden daargesteld die zeer wel aan de verwachting voldoen en voor de bevolking veel gemak opleveren.

Bij het aanleggen van nieuwe aanplantingen wordt zorg gedragen voor eene goede keuze van gronden, zoowel wat derzelve geschiktheid als ligging betreft.

Men heeft op vele plaatsen, onder anderen in de residentie Bezoekie, ondervonden, dat aanplantingen ten gevolge van slechte keuze en aanvankelijk min goede bewerking der gronden vroegtijdig uitstierven.

In de Preanger Regentschappen zijn van de aanplantingen onder het bestuur van wijlen den resident *Overhand* gedaan, reeds schoone uitkomsten verkregen.

In enkele residentien, zoo als Samarang en Rembang, is de oogst van 1851 ongunstig uitgevallen ten gevolge van de ongeschiktheid der gronden en den nadeeligen invloed der weêrsgesteldheid.

In de meeste andere residentien, vooral in Passaroean en de Preanger Regentschappen, is een buitengewoon gunstige en boven alle verwachting voordeelige oogst verkregen.

De productie van 1851 heeft bedragen 1,069,896 pikols.

Een vergelijk dezer productie met die van de laatst verloopene tien jaren doet zien, dat die van 1851 alle vroegere oogsten heeft overtroffen, zelfs die van 1843, die 1,048,411 pikols heeft opgebracht.

De oorzaken van deze gunstige uitkomst zijn niet met juistheid op te sporen.

Op de eene plaats zegt men dat droogten oorzaak zijn van den minder gunstigen oogst, terwijl men op andere plaatsen aan dezelfde droogten de verkregen voordeelige uitkomsten toeschrijft.

De daaromtrent bestaande tegenstrijdige meeningen ter zijde stellende, mag men in het algemeen aannemen, dat de weêrsgesteldheid veel tot den voordeeligen oogst heeft bijgedragen, maar ook dat de ijver en zorg der ambtenaren ontegenzeggelijk daartoe hebben medegewerkt.

In de residentie Passaroean bijv. zijn buitengewone gecommiteerden in dienst gesteld om den koffij-oogst te surveilleren.

Waar zulks mogelijk is, wordt getracht de voor de bevolking bestaande bezwaren dezer cultuur uit den weg te ruimen.

Met dat doel is getracht eene verandering te maken in de wijze van bereiding van het product.

Men heeft namelijk in eenige residentien, zoo als Pekalongan, Samarang, Kadoe, Rembang, Bagelen en Banjoewangie beproefd voor de bereiding der koffij op de gewone wijze, voor gouvernementsrekening, etablissementen op te rigten, alwaar de koffij door de bevolking, tegen contante betaling, nat in de roode schil zou worden geleverd.

Het met deze proefneming beoogde doel is meest overal niet bereikt, zoodat hier en daar reeds daarvan is teruggekomen.

Behalve deze zijn nog in de residentien Preanger Regentschappen en Cheribon gouvernements-etablissementen aanwezig voor de bereiding van het product op de Braziliaansche wijze.

Die van de Preanger Regentschappen voldoen niet, hoofdzakelijk omdat de gebouwen zijn opgericht van materialen van oude gesupprimeerde indigo-fabrieken, terwijl ook de machinerien niet behoorlijk zijn geconstrueerd.

Ten gevolge van gedane opnamen zullen aan een en ander voorzieningen worden aangebracht.

De resultaten der Cheribonsche pelmolens zijn vrij gunstig.

De aldaar bewerkte koffij is het Gouvernement in 1851 te staan gekomen op f 7.53 per pikol, dus 107 duiten minder dan de gewoonlijk van de bevolking ingekocht wordende koffij.

De in de Preanger Regentschappen bestaande etablissementen voor de bereiding der koffij op de West-Indische wijze zijn vier in getal, op contract met particulieren.

Deze ondernemers bereiden de hun nat door de bevolking geleverde koffij voor het Gouvernement tegen eenen vasten prijs. Deze inrigtingen hebben in 1851 gezamenlijk 282,000 pikols natte koffij verwerkt.

Overigens is de bereiding der koffij op de West-Indische wijze, en de verhoogde betaling daarvoor aan de bevolking, met uitzondering van Padjitan, afgeschaft, omdat de meerdere waarde niet opwoog tegen de meerdere kosten.

De hier en daar langzamerhand ingevoerd wordende regelingen om de koffij-cultuur voor de bevolking aangenaam en winstgevend te doen worden, deden verwachten dat in de toekomst zoo niet voordeelige dan toch redelijke uitkomsten zullen worden verkregen.

De vooruitzichten voor 1852 waren niet gunstig, zijnde reeds berigten ontvangen dat de weêrsgesteldheid en rampen van Hooger hand nadeelig op den oogst influenceerden.

Een minder gunstige oogst dan de buitengewoon voordeelige van 1851 was te verwachten, omdat het bij de koffij-cultuur een gewoon verschijnsel is, dat een schoone oogst gevolgd wordt door eenen minder gunstigen.

Het is daarom opmerkelijk, dat in de residentie Passaroean drie gunstige oogsten zich achtereen hebben opgevolgd.

De volgende uitkomsten van den koffij-oogst zijn verkregen:

In	Getal vruchtdragende koffijboomen van welke geogost is.	Verkregen hoeveelheid in pikols.	Gezamenlijke kosten van de koffij aan het Gouvernement geleverd. — De gulden van 120 duiten.	Gemiddelde prijs waarop de pikol koffij van 100 katties aan het Gouvernement te staan komt, berekend over de ontvangene hoeveelheid tot aan de afscheppakhuizen.	Gedurende dit jaar was de opbrengst van de in Nederland geveilde koffij per pikol. — Nederl. courant.	
					Bruto.	Netto.
1851	231,693,843	1,162,717	f 10,371,244	f 8:110	f 32.241/2	f 23.953/10

Ter wederlegging van de bewering, als of de cijfers in het Verslag opgegeven, niet geheel in vergelijking kunnen worden gebragt, vermits de onkosten worden opgegeven in recepis-guldens en de opbrengst in Nederlandsche munt, kan hier gezegd worden, dat er bij het Gouvernement in Indie geen verschil wordt gemaakt tusschen die twee muntwaarden en derzelver berekeningen.

Hoezeer zulks uit de bovenstaande en volgende tabellen duidelijk blijkt, wordt hier niettemin de verzekering gegeven, dat de onkosten van vracht, commissie als anderzins, bij de berekening van het netto provendu der producten wel degelijk in aanmerking genomen zijn, en dat door die onkosten wordt veroorzaakt het verschil tusschen de *bruto* en *netto* opbrengst in de verschillende kolommen aangewezen.

Suiker-cultuur.

In de residentie Cheribon overtrof de productie van dit jaar den reeds voor die residentie betrekkelijk goeden oogst van 1850 (25.14 pikols per bouw) nog met ruim 3 pikols per bouw. De gronden, voornamelijk die der nieuwe fabrieken, zijn goed. De ondernemingen werkten algemeen redelijk, en de regeling van den arbeid is verbeterd.

In het district Ploembon werd een nieuw contract gesloten voor den tijd van 20 jaren, aanvankelijk met 200 bouws, later uit te breiden tot 400 bouws.

Ten gevolge van de uitgifte van dit contract werden de indigo-aanplantingen in dat district ingetrokken.

Cheribon staat echter, wat de suiker-cultuur betreft, nog niet op de hoogte van de daaraan grenzende residentie.

In de residentie Tagal waren de resultaten dit jaar niet zeer gunstig. Gemiddeld werden verkregen 23⁵⁴/₁₀₀ pikols per bouw. Verschillende oorzaken hebben daartoe bijgedragen: *vooreerst* de ongunstige weêrsgesteldheid gedurende de laatste maanden van 1850 en het begin van 1851; *ten andere* de omstandigheid dat de fabriek *Pangka*, waarvan het riet, ten gevolge eener nog hangende procedure met den contractant, op publieke vendutie werd verkocht, minder product heeft afgeworpen dan wanneer de aanplant op behoorlijken tijd gesneden en het riet op de fabriek *Pangka* zelve ware vermalen geworden; en voorts de verwaarloosde staat waarin een paar fabrieken door de eigenaren aan de Oost-Indische Maatschappij van administratie en lijfrente werden overgedragen.

De proeve op de fabriek *Adiwerna* genomen met het centrifuge-appareil voor de drooging der suiker, mislukte en het op die wijze bereide product werd door de factorij der Nederlandsche Handel-maatschappij voor de verzending naar Nederland afgekeurd.

Er bestaat echter vooruitzicht dat herhaalde proeven tot een beter resultaat zullen leiden, wanneer men meer kennis en ondervinding zal hebben verkregen van de aanwending van dezen toestel.

De suikeroogst in de residentie Pekalongan was dit jaar weder redelijk gunstig, bedragende hij 2166/100 pikols per bouw, eene opbrengst voor de aldaar aanwezige middelmatige gronden als vrij ruim te beschouwen.

De suikerriet-aanplantingen in de residentie Samarang hadden dit jaar veel te lijden van de aldaar in den oost-moesson gevallen regens. De productie, in het jaar 1850 gemiddeld 2810/100 per bouw, bedroeg dien ten gevolge in 1851 slechts 2440/100 pikols per bouw.

Het breken van de water-as op de fabriek *Poegoe* heeft tot die geringe opbrengst het zijne bijgedragen, vermits die fabriek juist in den gunstigsten maaltijd lang moest stilstaan.

Men beijvert zich om de fabrieken in deze residentie te verbeteren en hare capaciteit te vermeerderen.

Het jaar 1851 was, wat de suiker-cultuur aangaat, voor de residentie Japara een belangrijk jaar.

In het belang der bevolking werden namelijk, nadat de dringende noodzakelijkheid daarvan gebleken was, eenige beschikkingen genomen waarvan de strekking hoofdzakelijk was:

dat de fabrikanten langzamerhand, overeenkomstig de letter der contracten, zich uit eigene middelen moeten voorzien van koelies, transportmiddelen en fabriekbenoodigdheden;

dat het loon der koelies werd gesteld op 15 duiten voor den arbeid bij dag, en op 18 duiten voor den arbeid bij nacht, beide met 1 kattie gekookte rijst;

dat voor het snijden van het riet een billijk loon werd bepaald;

dat het getal vooreerst nog door het Bestuur te leveren koelies en karbouwen, gedurende den maaltijd meer in verband werd gebracht met de krachten van volk en vee; en

dat gedurende de zoogenaamden stillen tijd, geene koelies en trekbeesten zullen worden verstrekt; dat billijker prijzen werden bepaald voor brandhout, tjaha (drooge rietbladeren) en het áthalen van het riet van de velden.

De oogst was, in weerwil van de meestal ongunstige weërsgesteldheid, het mislukken van 16 bouws en de gezamenlijke tegenstreving om zich te schikken naar de boven omschreven verordeningen, niet onvoordeelig: na die van 1849 en 1850 de beste sedert 1837.

Een paar uitgezonderd, werken de fabrieken over het algemeen goed. Verscheidene bezitten verbeterde toestellen en leveren zeer goede qualiteit suiker. Eene genomene proeve met het suikerriet-soort genaamd *rappot*, in 1849 van Probolingo ontboden, beantwoordde niet aan de verwachting. Het was meestal kort en schraal, slaagt eerst na 2 à 3 malen geboet te zijn en vereischt alzoo veel arbeid.

In de residentie Rembang was de productie merkkelijk minder dan in het jaar 1850. Van de beide aldaar aanwezige suikerfabrieken *Toelies* en *Waringa Agoony* werden slechts 3,408.99 pikols of 9.70 pikols per bouw verkregen. De oorzaak daarvan moet voornamelijk gezocht worden in de weinige geschiktheid der gronden voor de suikerteelt, alhoewel dit maal de slechte weërsgesteldheid veel schade heeft veroorzaakt aan de aanplantingen.

De oogst in de residentie Soerabaja was niet zoo ruim als in het vorige jaar, hetgeen mede moet worden toegeschreven aan de ongunstige weërsgesteldheid. Het werkelijk verkregen product bedroeg 263,695.95 pikols, ruim 13,000 pikols minder dan in 1850.

Over het geheel werkten de alhier bestaande fabrieken vrij goed.

Reeds in 1850 werden onderhandelingen aangeknoopt met de Passaroeansche suikerfabrikanten, wier contracten in de jaren 1851, 1852 en 1853 expireerden, nopens de verlenging dier overeenkomsten.

De door het Gouvernement ten deze gestelde voorwaarden liepen hoofdzakelijk over de volgende punten:

- a. verlenging voor den tijd van 10 jaren;
- b. in-werking-brenging van verbeterde toestellen binnen twee jaren tijds;
- c. bepaling van het plantloon op f 2:110 per pikol voor het product boven 30 en beneden 40 en f 1:30 voor het product boven 40 pikols, per bouw;
- d. voorziening door eigene middelen in het snijden en vervoeren van het riet, het aan-

schaffen van brandhout en de benoodigde werklieden, in welke laatste het Gouvernement echter zal te gemoet komen wanneer de fabrikanten in de verkrijging van koelies niet mogten kunnen slagen;

e. verleenning van rentelooze voorschotten voor de bereiding van het product;

f. vrije beschikking over een derde van het product en levering van het overige twee derde gedeelten aan het Gouvernement;

g. bepaling van qualiteit en prijs der aan het Gouvernement te leveren suiker als volgt:

N°. 18 tegen f 9.20 per pikol;

N°. 16 tegen f 7.60 " "

N°. 14 tegen f 6.30 " "

h. voorbehoud om de uit het contract voortvloeiende betalingen te regelen naar de eventuele veranderingen in het betaalmiddel;

i. voorbehoud om het cijfer der bestaande aanplantingen te kunnen verminderen, bijaldien bevonden wordt dat de bevolking niet toereikende is om dat getal behoorlijk te beplanten en te onderhouden.

Op deze condities zijn met bijna alle Passaroeansche suiker-contractanten in den loop van 1851 en in het begin van 1852 nieuwe overeenkomsten gesloten.

De opbrengst in Passaroean was in 1851 vrij gunstig; gemiddeld $45\frac{63}{160}$ pikols per bouw. De qualiteit der geleverde suiker liet nog al te wenschen over.

De residentie Bezoekie maakte dit jaar weder eene schrede voorwaarts in de suiker-productie. In 1850 bedroeg die 38.92, nu werd zij tot 40.96 pikols per bouw gebragt. De geheele opbrengst bedroeg het aanzienlijk cijfer van 270,399 pikols.

In het district Loemadjang werd een contract aangegaan ter uitgestrektheid voorloopig van 200 bouws. Voorts werd magtiging verleend om met de eigenaren der fabriek *Baijeman*, wier contract in 1851 expireerde, eene nieuwe overeenkomst aan te gaan.

De in de districten Phuëton en Djabong geprojecteerde suiker-onderneming leed schipbreuk op plaatselijke beletselen en gebrek aan de vereischte bevolking.

De staat der fabrieken was allezins voldoende; eene enkele onderneming alleen uitgezonderd, welke door gebrekkige werkwijze ruim 5000 pikols suiker verloor.

In de residentie Kedirie werd in den loop van dit jaar een suiker-contract uitgegeven, tegen intrekking eener onderneming voor de bereiding en levering van tabak in de residentie Samarang.

De in de maand Julij ingevallene regens hebben der suiker-productie in deze residentien veel schade gedaan.

Ook is men hier met de suiker-cultuur nog niet voldoende bekend.

In de residentie Madioen ging de productie aanmerkelijk achteruit, ten gevolge der slordige werkwijze bij de fabrieken en de weinige zorg aan de aanplantingen besteed.

Bij de eenige in de residentie Banjoemaas aanwezige fabriek *Kali Bagor* leidden dezelfde oorzaken tot dezelfde uitkomsten, namelijk wat betreft de slechte werkwijze, want hier stond de aanplant zeer schoon en heerschte gedurende den maaltijd eene gewenschte droogte.

Bij besluit van den 9den October 1851, n°. 7, werd aan den heer *B. J. G. Elias* een octrooi verleend voor den tijd van 15 jaren, op de uitvinding eener verbeterde methode van suiker-fabricatie en tot het nemen der door hem verlangde proeven de residentie Cheribon aangewezen.

De agricultuur-chemist dr. *Fromberg* heeft met het *Melsens*-procedé, gedurende 1851 eene nieuwe proeve genomen op de fabriek *Oedjong Roessi*, in de residentie Tagal.

De uitslag daarvan was gunstig en heeft aangetoond dat naar deze methode de hoeveelheid hoofdsuiker ruim 40 per cent meer bedraagt dan volgens de gewone werkwijze wordt verkregen, terwijl de 2de suiker veel witter van kleur is.

Het rapport van gemelden chemist, waarin dit resultaat omstandig is omschreven, is door den druk bekend gemaakt in het supplement-nummer van den IIIden jaargang van het Natuurkundig tijdschrift voor Nederlandsch Indie.

De proeven door den agricultuur-chemist *Fromberg* genomen nopens de aanwendbaarheid van de bereidingswijze van dr. *Scoffern*, betrekkelijk de defecatie der suiker, hebben geleid tot het resultaat dat de op die manier verkregene suiker en stroop zoo al

niet vergiftig zijn, dan toch in elk geval op den duur voor de gezondheid nadeelige looddeelen bevatte.

Naar aanleiding hiervan zijn de suiker-fabrikanten, ingevolge art. 2 van het besluit dd. 4 Februarij 1852, n°. 7, gewaarschuwd tegen het gebruik van looden of met loodverv bestreken werktuigen.

De doelmatigheid van de *Bersemer*s-pers, strekkende tot krachtiger, langduriger en gelijkmatiger uitpersing van het riet, werd door den inspecteur-honorair der cultures *Diard* onderzocht en in een breedvoerig rapport behandeld.

Ofschoon de voordeelen door die pers aan te brengen buiten twijfel groot zijn, zoo bleek het toch dat hare aanwending in de plaats der cilindervermaling met moeilijkheden zal gepaard gaan, ongerekend de kostbaarheid, wordende tot vermaling van 300 bouws in 150 dagen minstens twee zoodanige persen vereischt.

Over de qualiteit der suiker gedurende 1851 viel niet te klagen, ofschoon daarin geene aanmerkelijke vorderingen te bespeuren waren.

In sommige residentien, vooral in Passaroean, werd groot ongerief in het verstrekken van dagelijksche voorschotten ondervonden, vermits de beschikbare gelden somtijds niet toereikende waren om op eens aanzienlijke sommen uit te betalen, welke door de fabrikanten veelal in de maanden Januarij en Februarij aangevraagd worden.

Ten einde daarin te voorzien heeft het Gouvernement, bij besluit van 14 Augustus 1851 n°. 23, de betrokkene residenten gelast, zich op hunne speciale verantwoordelijkheid te houden aan de bestaande contractbepalingen en de uitbetaling van voorschotten aan de verschillende suikerfabrikanten te regelen naar de werkelijk bestaande behoefte van het oogenblik.

Ook werden bij besluit van den 27sten October 1851, n°. 5, meer stipte maatregelen bevolen, strekkende tot de behoorlijke aanzuivering, binnen den vastgestelden tijd, van de nadeelige saldo's der fabrikanten.

Het jaar 1851 was over het geheel voor de suiker-cultuur niet onvoordeelig. De opbrengst, qualiteit en prijzen waren betrekkelijk bevredigend en de vooruitzichten voor den oogst van 1852 lieten zich met eenige uitzonderingen gunstig aanzien.

Eene vergelijking der uitkomsten van 1850 en 1851 doet zien:

- 1°. dat het getal etablissementen in het jaar 1851 met 2 is verminderd;
- 2°. dat de productie in 1851 minder heeft bedragen dan in 1850 31,749,24 pikols;
- 3°. dat het loon der suikerplanters in 1851 met f 0:02 $\frac{1}{2}$ per bouw is vernaederd;
- 4°. dat de inkoop en verdere kosten der suiker in 1851 zijn verminderd met 0:04 per pikol;
- 5°. dat in 1851 54,805.95 pikols suiker minder aan het Gouvernement zijn geleverd dan in het voorgaande jaar, en
- 6°. dat in 1851 8,201.53 $\frac{1}{2}$ pikols suiker meer ter beschikking van de fabrikanten zijn gelaten.

De uitkomsten van 1851 zijn vervat in den hieronder volgenden staat:

In	Getal fabrieken.	Uitgestrektheid der suikervelden van welke gesneden is. — Bouws van 500 vierk. roeden.	Werkelijk van de velden verkregen suiker. — Pikols.	Hoeveelheid suiker aan het Gouvernement geleverd. — Pikols.	Gezamenlijke kosten van deze suiker. — Gulden van 120 duiten.	Gemiddelde prijs waarop depikolsuiker aan het Gouvernement te staan komt. — Gulden van 120 duiten.	Hoeveelheid suiker dié ter beschikking van de fabrikanten is gelaten. — Pikols.	Gedurende dit jaar was de opbrengst der in Nederland geveilde suiker per pikol.	
								— Nederl. courant.	
								Bruto.	Netto.
1851	97	41,588 $\frac{3}{5}$	1,374,715	999,067 $\frac{972}{1000}$	f 9,849,148:56	f 9:103	367,781	f 16.403 $\frac{3}{10}$	f 9,717 $\frac{7}{10}$

Indigo-cultuur.

De ongunstige voorteekenen waaronder het oogstjaar 1851 voor de indigo-cultuur was ingetreden gaven weinig hoop op de verkregen uitkomsten.

De in het centrum van Java in het laatst van 1850 geheerscht hebbende felle droogte, en later de overstromingen hebben in Pekalongan, Bagelen en Banjoemaas het plantsoen zwaar geteisterd.

Voor de inboeting der door de droogte uitstervende jonge aanplantingen in Bagelen, ondervond men gebrek aan bibiet, die men verplicht was uit andere residentien te ontbieden.

De overvoer van deze bibiet ging niet naar wensch, daar de plantjes gedurende de reis door de hitte verdorven en stierven. Men heeft toen expresselijk kweekbeddingen ter verkrijging van bibiet moeten aanleggen.

Dit een en ander heeft veel bijgedragen dat in de residentie Bagelen, met uitzondering van de afdeeling Keboemen, de oogst minder voordeeling is geweest.

In de residentie Banjoemaas is aan de indigo-aanplanting niet alleen door de droogte, maar ook door insecten veel nadeel toegebracht, doch door den ijver en de zorg van de betrokken ambtenaren is zulks niet merkbaar aan de verkregen productie te bespeuren geweest.

De resultaten der cultuur in de residentie Pekalongan blijven steeds ongunstig, waarvan de ongeschiktheid der gronden, vooral in de afdeeling Bandar, eene voornamere reden is.

In deze en in andere residentien is de bespeurd wordende uitputting der gronden een punt van ernstige overweging.

Waar zulks mogelijk is tracht men door eene verwisseling der gronden het kwaad te vermijden, doch niet overal bestaat daartoe ruime gelegenheid.

In de afdeeling Keboemen, residentie Bagelen, heeft men de gronden bemest met *ampastom* of *titen*, waarvan een zeer gunstig resultaat is verkregen, hebbende de bouw gemiddeld 44 ponden indigo opgeleverd.

Eene algemeene bemesting der indigo-aanplantingen is niet wel uitvoerbaar, zonder dat zulks op vele plaatsen tot bezwaar der bevolking zou strekken.

In vergelyk met het jaar 1850 is de oogst van 1851 voor de bevolking voordeelig geweest.

Over het algemeen kan gezegd worden dat gedurende 1851 veel is aangewend, om de bevolking deze, voor haar anders niet zeer voordeelige cultuur, zoo aangenaam en winstgevend mogelijk te maken.

Ten gevolge der bevolene regeling om niet meer dan een vijfde der velden van de bevolking voor de indigo-cultuur te bestemmen, is ook gedurende 1851 voortgegaan met het reduceren der uitgestrektheid van de indigo-aanplantingen.

In streken, zoo als de districten Koeningan en Tjawigebang (Cheribon), alwaar de cultuur slechte resultaten opleverde, is overgegaan tot de intrekking der cultuur, veelal in het belang der bevolking.

In de residentien Pekalongan en Bagelen wordt het bezwarende der cultuur van indigo zooveel mogelijk verminderd door meerdere huisgezinnen per bouw in te deelen.

In de Preanger Regentschappen zijn aan de bevolking 90 bouws der voor de indigo-cultuur bestemde gronden in het district Tassikmaleija, ten dienste van den rijstbouw teruggegeven.

Aan de bevolking is eene groote weldaad bewezen door de bevolene hoofdelijke uitbetaling der plantloonen.

Het door deze verschillende maatregelen opgewekt belang der bevolking, maar vooral ook de vlijt en zorg der betrokkene ambtenaren moeten hoofdzakelijk als oorzaak beschouwd worden, dat de productie, in weerwil van ongunstige omstandigheden en vermindering der aanplanting met 3132 bouws, nog 64,813 pond meer heeft bedragen dan die van 1850.

Ten aanzien der kwaliteit van het verkregen product zijn bij de keuringen in Indie geene aanmerkingen van eenige beteekenis gemaakt.

De mislukte proefnemingen met de indigo *fera argentea*, *coerulea* en *anil* zijn niet herhaald.

In de residentie Madioen zijn bij verschillende fabrieken kapitale vernieuwingen aangebracht aan de schepraderen, en bij andere zijn kook- en pakhuizen gebouwd van steen, met houten pannen gedekt.

Ten bewijze dat de kwaliteit der Java-indigo in het algemeen weinig te wenschen overlaat, strekken de bevredigende uitkomsten der gehoudene veilingen in Nederland.

Men veronderstelt echter dat de vermindering der cultuur op Java tot de rijzing der prijzen van de indigo, gedurende het jaar 1851, heeft bijgedragen.

Zoo als nu de regeling der aanplantingen en de uitbetaling der loonen plaats vindt, mag men hopen dat de indigo-cultuur zal kunnen in stand blijven.

Tot uitbreiding dezer cultuur echter behoort niet dan met omzigtigheid te worden overgegaan.

De vooruitzichten van den oogst van 1852 waren over het algemeen vrij gunstig.

De uitkomsten van 1850 met die van 1851 vergelijkende, blijkt:

- 1°. dat in 1851 3132 bouws minder zijn gesneden dan in 1850;
- 2°. dat in 1851 64,813 pond indigo meer zijn verkregen dan in 1850;
- 3°. dat in 1851 een bouw 6 pond meer heeft opgeleverd dan in 1850;
- 4°. dat in 1851 de indigo 6 duiten per pond minder heeft gekost dan in 1850.

De navolgende staat bevat de uitkomsten der indigo cultuur.

In	Getal fabrieken.	Uitgestrektheid der indigovelden op welke gesneden is.	Verkregen indigo.	Gezamenlijke kosten van den indigo aan het Gouvernement geleverd.	Gemiddelde prijs waarop een pond indigo aan het Gouvernement te staan komt.	Gedurende dit jaar was de opbrengst van den in Nederland geveilde indigo per pikol.	
		Bouws van 500 vierk. roeden.	Pikols.	Guldens.	Guldens.	Bruto.	Netto.
1851	437	22,905	4,995	f 1,110,834,66 1/2	f 222.47	f 468.042/10	f 419.314/10

Thee-cultuur.

Gedurende het hier behandelde tijdvak is geheel ingetrokken en ingerigt tot eene kazerne de thee-inrigting te Meester Cornelis, nabij Batavia.

Deze inrigting kon voor den vervolge gemist worden, omdat, met uitzondering van de afdeeling Ledok (residentie Bagelen), de gouvernements-thee-cultuur overal is ingetrokken en met de meeste thee-contractanten overeenkomsten zijn aangegaan voor de bereiding en afpakking van hun product, geheel gereed voor de Europeesche markt.

Voor de geringe hoeveelheid thee, geleverd door die weinige contractanten, die niet verkozen hebben het product zelf voor de Nederlandsche markt gereed te maken, was eene inrigting als die te Meester Cornelis overbodig.

De hierbedoelde contractanten zijn die gevestigd op de particuliere landen Pondok Gedee en Pamanoekan (Buitenzorg en Krawang). Zij waren niet te bewegen om tegen billijke vergoeding hun product zelf geheel te bereiden en af te pakken, waardoor de noodzakelijkheid is ontstaan om eene kleine inrigting voor de eindbewerking van hun product daar te stellen.

Hiertoe is de goedkoopste en geschiktste gelegenheid gevonden te Tjogrek nabij Buitenzorg, bij het vroeger aldaar bestaan hebbend thee-etablisement.

Er is daar een afzonderlijk contract gesloten voor de verdere bereiding en afpakking voor de Europeesche markt van het product, geleverd door de Buitenzorgsche en Krawangsche contractanten, tegen een bereidingsloon van vijf en twintig duiten per Amsterdamsch pond.

Uit den oogst van 1851 zijn aldaar reeds overgewerkt 66,028 Amsterdamsche ponden thee.

De bestaande ondernemingen in de residentie Preanger Regentschappen, waarvoor suppletoire overeenkomsten zijn gesloten, hebben in 1851 voor de fabrieken over het algemeen zeer bevredigende, doch voor 's Lands kas daarentegen zeer nadeelige uitkomsten opleverd, hebbende de oogst aldaar 119,662 Amsterdamsche ponden thee meer bedragen dan in 1850.

Eene in 1851 verlatene onderneming in de residentie Cheribon heeft hare werkzaamheden weder hervat en in 1851 nog 14,427 Amsterdamsche ponden thee afgeleverd; daarentegen is een contract in de residentie Samarang definitief ontbonden, met afschrijving der daarop rustende schulden aan den Lande.

Het thee-etablisement te Wonosobo, in de afdeeling Ledok, residentie Bagelen (de eenige

nog bestaande gouvernements-thee-inrigting), heeft in 1851 weder vrij gunstige resultaten opgeleverd, althans indien als zoodanig mag aangemerkt worden, dat het daarbij verkregen product ongelijk veel minder nadeel aan 's Lands kas heeft toegebracht dan de thee door de contractanten aan het Gouvernement geleverd, hebbende gemeld product over den oogst van 1851, bij het etablissement te Wonosobo, dooreen slechts gekost f 0:631/2 per Amsterdamsch pond.

De uitkomsten der thee-cultuur in 1851 waren de volgende:

In	Getal fabrieken.	Uitgestrektheid der thee-tuinen in bouws van 500 vierkante roeden.	Verkregen thee. — pikols.	Gezamenlijke kosten der thee. — Guldens.	Gemiddelde prijs waarop de pikol thee het Gouvernement te staan komt. — Guldens.	Gedurende dit jaar was de opbrengst van de in Nederland geveilde thee per pikol. — Nederl. Courant.	
						Bruto.	Netto.
1851	25	2638	7,765 ²⁰⁸ / ₁₀₀₀	*) f 689,792:1161 ¹ / ₂	f 88:100	f 84,403 ¹⁰ / ₁₀	f 47,077 ¹⁰ / ₁₀

Kaneel-cultuur.

De resultaten der kaneel-cultuur waren in 1851 bijzonder voordeelig, hetgeen voornamelijk moet worden toegeschreven aan den gunstigen laatste regenmoesson, eene omstandigheid die als nadere bevestiging mag worden beschouwd van het voorkomende in het laatste Verslag, dat droogte voor deze cultuur nadeelig is.

Voor de bij besluit dd. 9 Mei 1850, n°. 8, voor eene uitbreiding van deze cultuur toegestane som van f 2000, zijn in het district Tjilatjap der residentie Banjoemaas, op eene uitgestrektheid van 100 bouws, geplant geworden 200,000 kaneelboomen, die met de meeste zorg worden onderhouden, hetgeen ook het geval is, zoowel met de overige aanplantingen der evengenoemde als die der andere residentien.

De qualiteit van het product laat weinig te wenschen over.

Met opzigt tot de kaneel-olie-stokerijen is in 1851 niets veranderd.

In de afdeeling Krawang is gedurende dit tijdvak verkregen eene hoeveelheid van 73¹⁶/₁₆ Amsterdamsche ponden olie, kostende f 2730¹³⁰/₁₃₀ het pond, en in de residentie Bagelen 76 ponden 10 oncen, waarvan het kostende bedraagt f 1760¹²⁰/₁₂₀ het pond.

De vooruitzigten voor den eerstvolgenden oogst waren zeer gunstig.

De uitkomsten der kaneel-cultuur waren:

In	Getal kaneel-inrigtingen.	Uitgestrektheid der kaneeltuinen in bouws van 500 vierkante roeden.	Verkregen kaneel buiten den afval. — Pikols.	Verkoopbare afval. — Amsterd. ponden.	Gezamenlijke kosten van het kaneel. — Guldens.	Gemiddelde prijs waarop de pikol kaneel het Gouvernement te staan komt, de verkoopbare afval medegerekend. — Guldens.	Gedurende dit jaar was de opbrengst van het in Nederland geveilde kaneel per pikol. — Nederl. courant.	
							Bruto.	Netto.
1851	43	2,022 ¹ / ₂	1,630 ⁴⁰⁰ / ₁₀₀₀	16,592	f 115,934:1001 ¹ / ₂	f 61:13	f 100.106 ¹⁰ / ₁₀	f 78,914 ¹⁰ / ₁₀

*) Hieronder zijn niet begrepen de kosten van overwerking van de bovenbedoelde 66,028 Amsterdamsche ponden thee.

Nopal-cultuur en cochenille-teelt.

De uitkomsten der cochenille-teelt waren in 1851 over het algemeen minder gunstig dan in 1850, hetgeen moet worden toegeschreven aan het invallen van zware regens in den oost-moesson.

Bepaaldelijk in de residentie Bezoekie is door deze omstandigheid veel schade toegebracht aan de bevolkte nopalplanten, hebbende de in dit jaar verkregen hoeveelheid cochenille daardoor 12,351 pond minder bedragen dan waarop dezelve was geraamd.

Ten aanzien dezer cultuur in de residentien Cheribon en Japara, door particulieren op contract met het Gouvernement gedreven, wordt hier aangeteekend, dat in de eerstgemelde residentie de uitkomsten in 1851 zeer ongunstig waren, ten gevolge van het overlijden van den contractant en daardoor veroorzaakte veronachtzaming der administratie zijner onderneming, waardoor tevens de aan het Gouvernement verschuldigde levering van een gedeelte der productie is verzuimd.

In de residentie Japara daarentegen heeft de ondernemer nooit zulk eene groote hoeveelheid cochenille (62,920 Amsterdamsche ponden) verkregen, terwijl het hem in den laatsten tijd is mogen gelukken, de werkzaamheden geheel door vrijwilligers te doen bewerkstelligen.

De afdeling Banjoewangie, alwaar gedurende 1851 het getal bannelingen voor deze cultuur afgezonderd, meer dan compleet is gehouden, heeft mede een gunstig resultaat opleverd. Evenwel heeft de proeve, aldaar in dat jaar met het bevolken van onoverdekte nopalplanten genomen, minder voordeelige uitkomsten opleverd dan die in 1850; zijnde gemiddeld van de 149/10 planten een Amsterdamsch pond cochenille verkregen, terwijl daartoe in 1850 slechts 10 nopalplanten benoodigd waren.

Desniettegenstaande werd het wenschelijk geacht om alle jaren een gedeelte van den nopal-aanplant gedurende den oost-moesson onoverdekt te bevolken, omdat het insect, door deze wijze van behandeling verkregen, veel sterker en gaver is dan dat op overdekte planten gewonnen, weshalve door de directie der cultures, daartoe het noodige is verrigt.

De vooruitzichten voor den oogst van 1852 waren over het algemeen gunstig.

De volgende uitkomsten zijn verkregen:

In	Getal cochenille-inrigingen.	Uitgestrektheid der nopal-aanplantingen in bouws van 500 vierkante roeden.	Verkregen cochenille.		Gezamenlijke kosten der cochenille aan het Gouvernement geleverd.	Gemiddelde prijs waarop de pikol cochenille aan het Gouvernement te staan komt.	Gedurende dit jaar was de opbrengst der in Nederland geveilde cochenille per pikol.	
			Pikols.	Guldens.			Guldens.	Bruto.
1851	6	351 1/2	533744/1000	f 77,395:92 1/2	f 145	f 234.59	f 203.61 6/10	

Tabaks-cultuur.

Met betrekking tot de aangelegenheden der tabaks-cultuur is ook in 1851 de sedert 1848 ingeslagen weg zooveel mogelijk gevolgd.

Met sommige contractanten zijn weder suppletoire overeenkomsten gesloten voor den oogst van 1851, waarbij bedongen is kapitalisatie der vervallen schulden aan den Lande, vermindering der aanplantingen tot zoodanige uitgestrektheid als met het behoud der onderneming en de krachten der bevolking bestaanbaar was en levering van het product tegen taxatie aan het Gouvernement, of wel, ter verkiezing van den fabrikant, geheel vrije beschikking over het product, tegen behoorlijke garantie voor de terugbetaling der over 1851 verschuldigde gelden, zoomede van een gedeelte der gekapitaliseerde vervallen schulden uit vroegere oogstjaren.

Anderen hebben onderhandelingen aangeknoopt welke later zijn tot stand gekomen, nopens de vernieuwing hunner contracten voor den verderen duur derzelve, waarbij bedongen werd, vermindering, zooveel nodig, der aanplantingen, kapitalisatie der schulden, met bepaling van restitutie bij jaarlijksche termijnen en geheel vrije beschikking over het

product, onder behoorlijken borgtocht voor de voldoening der jaarlijksche betalingen, terwijl alverder is overeengekomen, dat de fabrikanten jaarlijks een gedeelte hunner schuren met pannen dekken zullen, ter voorkoming van ongelukken en verliezen door brand, tot dusverre maar al te dikwijls tot groot nadeel voor alle betrokkene partijen ondervonden.

Weder anderen hebben op hunne oorspronkelijke contracten gedurende 1851 gewerkt, evenwel met zoodanige wijzigingen in de uitvoering, met betrekking tot de uitgestrektheid van aanplanting als anderzins, als de veranderde omstandigheden en de aanwezige berg-ruimte noodzakelijk maakten.

In 1851 is tot stand gekomen de ontbinding van een tabaks-contract in de residentie Samarang, in verwisseling met een contract voor de bereiding en levering van suiker in de residentie Kediri; welke verwisseling zoowel in het belang van den lande als in dat van den contractant wenschelijk was.

Onder de 17 tabaks-ondernemingen zijn er drie, alle in de residentie Samarang gelegen, welke in 1851, ten gevolge van onvermogen en overlijden der ondernemers, niet gewerkt hebben.

In 1851 heeft elk bij de tabaks-cultuur ingedeeld huisgezin gemiddeld genoten eene betaling van f 11.63 of f 4.87 meer dan in 1850, hetgeen hoofdzakelijk moet worden toegeschreven aan betere indeeling der bevolking en betere regeling der werkzaamheden.

De oogst van den tabak is in 1851 gunstig geweest, hebbende dezelve bedragen 9.22 pikols per bouw, of 0.84 pikols per bouw meer dan in 1850, bijna geheel bereid voor de Europesche markt.

Alleen in de residentie Soerabaija hebben bij ééne onderneming de aanplantingen veel te lijden gehad van het ongunstige weder, zoodat aldaar 41 bouws nagenoeg geheel mislukt zijn. In de residentie Rembang zijn hier en daar enkele tabaksvelden niet gesneden, ten gevolge van de aangerigte verwoestingen door de hevige regens, doch is zulks niet van aanbelang geweest.

In 1851 is eene belangrijke schrede gedaan tot bereiking van het doel om de teelt van tabak op Java te doen worden eene vrije cultuur. Sommige fabrikanten hebben bij hunne ondernemingen kleine aanplantingen vrijwillig door de bevolking doen bewerkstelligen, buiten bemoeijng van het bestuur, terwijl de verstrekking van werkvolk en materialen over het algemeen heeft opgehouden.

Bovendien is in 1851 aan een particulier toegestaan om met de bevolking van Sidajoe (residentie Soerabaija), met inachtneming der bestaande bepalingen, vrijwillig overeen te komen voor het planten van tabak.

Betreffende de vooruitzichten van den tabaks-oogst voor het volgende jaar kan nog niets met zekerheid gezegd worden.

De uitkomsten der tabaks-cultuur waren:

In	Getal tabaks-ondernemingen.	Uitgestrektheid der tabaksvelden van welke is geoogst. — Bouws van 500 vierk. roeden.	Opbrengst. — Pikols.	Hoeveelheid tabak bereid voor de Europesche markt. — Pikols.	Genoten betaling door de tabakplantende huis- gezinnen. — Guldens van 120 duiten.
1851	17	1830	16,879	16,156	f 160,751

PEPER-CULTUUR.

De resultaten dezer cultuur waren in 1851 bijzonder gunstig.

De residentie Bantam maakte hierop weder eene uitzondering. De oogst heeft wel is waar met eene geringe vermeerdering van het getal vruchtdragende ranken eene dubbele hoeveelheid pikols, in vergelijk men dien van 1850 afgeworpen, doch wanneer men in aanmerking neemt, dat aldaar ter verkrijging van een pikol peper, 891 vruchtdragende ranken benodigd waren, dan kan die vermeerderde opbrengst nog geenszins als voordeelig worden beschouwd. De oorzaken daarvan zijn reeds in de vorige verslagen opgegeven.

Gemiddeld is, over den geheelen oogst gerekend, van 116 vruchtdragende ranken een pikol peper verkregen.

De verkregene uitkomsten zijn de volgende:

In	Aanwezig getal peperranken.		Geleverde hoeveelheid.	Gezamenlijke kosten der aan het Gouvernement geleverde peper.	Gemiddelde prijs waarop de pikol peper aan het Gouvernement te staan komt.	Gedurende dit jaar was de opbrengst der in Nederland geveilde peper per pikol. Nederl. courant.	
	Vrucht- dragende.	Jonge.	Pikols.	Guldens.	Guldens.	Bruto.	Netto.
1851	877,555	729,510	7683 888/1000	f 49,253.10 1/2	f 6.54	f 20.08	f 11.50

b. Op de gronden gebleven ter beschikking van de
inlandsche bevolking.

Nopens den loop en den voortgang der rijst-cultuur kan het volgende worden medegedeeld.

BANTAM.

De oogst was dit jaar in deze residentie zeer voordeelig en bragt ruim 100,000 pikols padie meer op, dan die van 1850. Met veel belangstelling wordt alhier de rijstcultuur allerwege bevorderd. De voltooiing der onderscheidene in vroegere jaren aangelegde waterleidingen werd met kracht voortgezet. Sommige kregen dit jaar haar beslag. Het gezamenlijk bedrag der velden, welke door die werken te eeniger tijd zullen worden besproeid, schat men op p. m. 10,000 bouws.

KRAWANG.

In de afdeeling Krawang was de opbrengst minder gunstig, alhoewel de uitgestrektheid sawa's met 713 bouws en tegelvelden met 81 bouws werd vermeerderd. De oorzaak hiervan schrijft men toe aan de slechte weersgesteldheid.

De in bewerking zijnde waterleiding uit de rivier Tjikaranglam zal aan de rijst-cultuur in de districten Adiarta en Krawang veel voordeel aanbrengen,

PREANGER REGENTSCHAPPEN.

Niettegenstaande in de regentschappen Soekapoera en Soemadang het gewas veel schade leed, nam de productie dit jaar weder toe. Aan de bevolking in bovengemelde regentschappen werd, door bemiddeling van het bestuur, padie uitgedeeld of tegen lage prijzen verkrijgbaar gesteld, terwijl, mede op aanzoek van het bestuur, de regenten van Soekapoera en Soemadang afzagen van de heffing op het rijstgewas.

Men kan de opgaven omtrent de rijst-cultuur van deze residentie weinig vertrouwen, omdat het Europeesch Bestuur daarmede geene directe bemoeienis heeft.

CHERIBON.

Van jaar tot jaar neemt de opbrengst in deze residentie toe, ten gevolge der belangrijke waterwerken, welke aldaar zijn tot stand gebracht.

De oogst, in 1850 2,587,132 pikols bedragende, leverde evenwel dit jaar ongeveer 100,000 pikols minder op, waarschijnlijk ten gevolge van het minder goed slagen der rijstvelden in de districten grenzende aan het regentschap Soemadang, welke door het insect walang sangiet werden aangetast.

In den loop van 1851 voltooide men drie waterleidingen in het district Gegissiek, waardoor 3039 bouws sawavelden van levend water worden voorzien, alsmede een overstortdam in de rivier Tjiwinong, terwijl onderscheidene nieuwe slokkans werden gegraven en nog twee waterleidingen in evengemeld district in bewerking bleven.

De aanzienlijk toegenomene rijstproductie in de residentie Cheribon, in vergelijking van vroegere jaren, strekt ten bewijze van het belangrijk nut der waterstaatswerken.

Het aanleggen dier werken vordert wel is waar aanzienlijke sommen en gaat dikwijls

gepaard met kostbare verliezen, zoo als in dit jaar in de residentie Cheribon het wegspoelen van den dam in de rivier Tjisangarong, doch zeker is het, dat die aanvankelijke opofferingen te zijner tijd met winst zullen worden vergoed door toenemende productie en vertier.

TAGAL.

Voor de residentie Tagal was het jaar 1851 niet voordeelig; overtollige regens, aanhoudende droogte, veldmuizen en insecten bragten veel schade toe aan het rijstgewas, terwijl de sporen der rampen in de beide vorige jaren ondervonden, nog niet geheel waren verdwenen.

De opbrengst was niettemin voldoende voor de consumtie en bood zelfs ruimte aan voor den uitvoer. De voor de rijst-cultuur belangrijke waterleiding uit de rivier Djangkolok kwam omstreeks het einde van 1851 in gereedheid, doch eenige maanden later sloeg de dam weg door buitengewone afwateringen.

PEKALONGAN.

Pekalongan ondervond dit jaar geene tegenspoeden. Het resultaat was voldoende. Ten nutte der sawavelden in het district Seragie, en van de aldaar aanwezige suikerfabriek, werd eene waterleiding gegraven te Maritjan; terwijl het Gouvernement op nieuw fondsen disponibel stelde voor de herstelling der leiding uit de rivier Senkarang.

SAMARANG.

Met ijver trachtte het bestuur de in de residentie Samarang in verval geraakte rijstcultuur op te heffen. Eene betere bewerking der gronden, de ontbieding van goede padiesoorten van elders, en de zorg van eene meer gelijke verdeling der velden, voerden de productie op tot 1,722,066 pikols, d. i. ruim 350,000 pikols boven die van 1850.

Nogtans bleef deze cultuur hier, in vergelijking met andere residentien en in verband met de uitgestrektheid aangeplante en bebouwbare velden, op eenen zeer lagen trap, toonende de gemiddelde opbrengst het geringe cijfer van slechts 9.91 pikols padie per bouw aan.

Wat tot afleiding van het overtollige water verrigt is, is reeds onder een ander hoofdstuk *Vervoerwezen* van dit verslag vermeld.

JAPARA.

De uitkomsten der rijst-cultuur waren dit jaar in de residentie Japara betrekkelijk vrij gunstig. De oogst bedroeg 653,032 pikols padie, zijnde 116,885 pikols meer dan in 1850. Ten gevolge van de betere regeling der suiker-cultuur, bleef aan de bevolking meer vrije tijd beschikbaar voor de bewerking harer sawas, en genoot zij langer en vrijer het gebruik van haar ploegvee.

Dit gevoegd bij de zorg van het plaatselijk bestuur, heeft bij den inlander de verflaauwde neiging tot den rijstbouw doen herleven.

REMBANG.

In de residentie Rembang blijft de rijst-cultuur middelmatige resultaten afwerpen. Dit jaar heerschte aldaar schaarschte, zelfs vrees voor gebrek, dat echter door latere betere slaging der velden en de voorzorgen van het plaatselijk bestuur tijdig werd voorgekomen.

Ter bevordering dezer cultuur worden onderscheidene waterleidingen aangelegd.

SOERABAIJA.

De rijst-oogst in de residentie Soerabaija toonde met dien van 1850 een voordeelig verschil aan van ruim 663,000 pikols padie. De verbetering en uitbreiding der rijst-cultuur wekte bij het plaatselijk bestuur groote belangstelling.

PASSAROEAN.

Deze residentie behoort steeds onder de meest productive, schoon de opbrengst dit jaar minder voordeelig was dan in 1850.

BEZOEKIE.

In de residentie Bezoekie was het resultaat aanmerkelijk minder dan in 1850. De gemiddelde opbrengst in 1850 24.081/2 pikols per bouw, bedroeg dit jaar 18.56 pikols per bouw.

Bijzondere oorzaken kunnen daarvoor niet worden opgegeven.

Het waterwerk in de rivier Sanpejan werd in dit jaar afgewerkt, terwijl in de rivier Tjondong, afdeeling Probolingo, een dam en waterleiding werd gelegd.

BANJOEWANGIE.

In de afdeeling Banjoewangie leed het gewas veel schade door de veldmuizen, die 434 bouws sawavelden geheel vernielden.

Eene belangrijke leiding werd dit jaar voltooid, om het overtollige water uit de rivier Boegoe te brengen in de rivieren Setjawan, Pakkies en Djoemargi.

KEDIRIE.

De residentie Kediri leverde een zeer gunstig resultaat op: p. m. 4 pikols per bouw meer dan in 1850, toen de opbrengst 32.66 pikols per bouw bedroeg.

MADIOEN EN PATJITAN.

Uiterst gering was weder de rijst-ooft in de residentie Madioen en de afdeeling Patjitan, gemiddeld 8.49 en 7.96 pikols per bouw.

Op laatstgemelde plaats heerschte in de maanden Februarij en Maart eene ziekte onder het padiegewas, ten gevolge van het aanwezen van insecten.

De velden zijn hier meestendeels van den regen afhankelijk, en het terrein biedt geene gelegenheid aan voor het aanleggen van waterleidingen.

Wanneer de in de residentie Madioen geprojecteerde waterleidingen uit de rivieren Gandong en Ketonggo, en die te Gorang Gareng zullen voltooid zijn, kan men van hier betere resultaten verwachten.

KADOE, BAGELEN EN BANJOEMAAS.

Over het algemeen was de padieoogst in deze residentien vrij voordeelig, niettegenstaande het gewas veel te lijden had van overstromingen, insecten en veldmuizen.

Op Java had eene vermeerdering van 18,078 landbouwende huisgezinnen voor de rijstcultuur in vergelijk van 1850 plaats gehad. Die vermeerdering werd hoofdzakelijk opgemerkt in de residentien Bantam, Cheribon, Samarang, Soerabaja, Madioen, Kadoe, Bagelen en Banjoemaas.

Ofschoon op deze cijfers, welke van de inlandsche hoofden werden verkregen, weinig kan worden vertrouwd, zoo mag men toch met grond aannemen dat de landbouwende klasse gedurende dit jaar toenam.

De verbouwing van de padie dalem, de beste soort, hier en daar in verval geraakt, alhoewel beter en ruimer product uitleverende (*), werd vooral in de residentie Samarang met kracht aangemoedigd.

Op die plaatsen waar de rijstvelden mislukken, werden aan de betrokkene bevolking voorschotten verleend tot inkoop van zaadpadie. Bij dringende behoefte verstrekke het Gouvernement haar kosteloos de noodige bibiet.

Het planten van tweede gewassen trekt aanhoudend de belangstelling der plaatselijke autoriteiten en wordt in alle residentien ijverig aangemoedigd.

De hoogste prijs der padie bedroeg gemiddeld f 3.23, de laagste prijs f 1.118 per pikol.

In de Preanger Regentschappen gold de pikol slechts f 0.116.

Bij besluit van 25 November 1851, n°. 2, werd de directeur der cultures aangeschreven, om in de residentie Cheribon eene proef te nemen met onderzoekingen en opnamen van de uitgestrektheid der velden, de verdeling derzelve, de regten en verpligtingen van den grondbezitter, de volkshoofden en den soeverein, zoowel met betrekking tot de belasting als de cultuur en heerdiensten, en van het getal huisgezinnen, vee, den aard der gronden, enz.

(*) De padie dalem staat 6 maanden te veld. De mindere soorten slechts 4 maanden.

Voor de uitvoering dier veelomvattende taak werd een afzonderlijke controleur bij de landelijke inkomsten en cultures toegestaan, benevens een Europesche landmeter en het verder benoodigde personeel.

Met belangstelling ziet men den uitslag van die proef te gemoet.

Eene dergelijke opname, doch op eene eenigzins beperkter schaal, werd geautoriseerd voor de districten in de afdeeling Soerabaija.

De klapper-aanplantingen gaan bijzonder vooruit. In iedere residentie en afdeeling wordt steeds met belangstelling, zoowel ter bevordering van welvaart onder de bevolking, als ter voorziening in de algemeene behoefte aan klapper-olie, de uitbreiding der teelt van klapperboomen met kracht aangemoedigd, en daarbij vooral in het oog gehouden, om deze uitbreiding zooveel doenlijk te doen plaats hebben op eigen erf of in de onmiddellijke nabijheid van de woningen der planters.

De aanplantingen worden goed onderhouden en met de meeste zorg gewaakt voor de wering en uitroeijing der voor de klappers schadelijke dieren.

Over het algemeen staan de klapper-aanplantingen het weligst op vlakken grond, voornamelijk langs het zeestrand.

In het vorig Verslag werd medegedeeld, dat bij besluit van 8 Junij 1850, n°. 1, bepaald was, dat, als proef voor het aanleggen van klappertuinen in het groot, voor rekening van het Gouvernement in ieder der districten Oendaan en Bogarame, residentie Japara, 400 bouws woeste gronden met 32,000 klapperboomen zouden worden beplant.

Daar het evenwel bleek dat het terrein, daartoe in het Bogaramesche aangewezen, alle vereischten voor het wêslagen miste, werd ten gevolge daarvan de proefneming in dat district bij besluit dd. 25 September 1851, n°. 11, ingetrokken.

Intusschen is in den loop van dit tijdvak een aanvang gemaakt met de ontginning en beplanting der 400 bouws in het district Oendaan.

Van deze geheele uitgestrektheid zijn slechts 80 bouws met 6400 bibiets, wegens gemis van geschikte bibiet, in het begin van 1851 kunnen beplant worden.

Van die 6400 stuks geplante bibiets zijn 1200 uitgestorven. De jonge planten staan redelijk goed, maar zullen evenwel, naar het gevoelen van deskundigen, veel minder vruchten geven dan die der strandplaatsen.

Omtrent de teelt van klapperboomen op Java over kan 1851 de volgende staat worden medegedeeld.

RESIDENTIEN.	Aanwezig getal klapperboomen op 1 ^o . Januarij 1851.			Gedurende 1851 zijn:	
	Vrucht- dragende.	Jonge.	Totaal.	Uitgestorven of uitgeroeid.	Bijgeplant.
Bantam.	<i>a</i>	<i>a</i>	432,606	37,494	187,875
Buitenzorg.	66,879	33,846	100,725	1,546	10,247
Krawang	14,812	23,731	38,543	6,227	11,729
Preanger Regentschappen.	185,144	592,049	777,193	20,772	77,897
Cheribon	116,041	160,072	276,113	27,655	58,476
Tagal	131,506	123,865	255,371	17,289	61,103
Pekalongan	173,254	69,673	242,927	4,617	19,517
Samarang	280,953	187,334	468,287	14,431	68,078
Japara	<i>a</i>	<i>a</i>	426,211	<i>a</i>	37,816
Rembang	337,237	359,714	696,951	40,517	66,832
Soerabaija	421,392	427,575	848,967	80,837	356,162
Passaroean	133,798	185,753	324,551	27,844	100,289
Bezoekie	378,699	470,050	848,749	61,018	228,160
Banjoewangie.	26,681	30,224	56,905	301	3,950
Kedirie.	167,677	119,218	286,895	5,801	29,093
Madioen	170,859	135,064	305,923	26,837	55,834
Patjitan	67,712	82,696	150,408	270	13,826
Kadoe	170,402	149,066	319,468	6,347	31,931
Bagelen.	740,423	574,876	1,315,299	12,591	168,829
Banjoemaas	304,924	191,760	496,684	8,187	66,553
	"	"	8,668,776	400,581	1,654,197

Aanwezig getal klapperboomen onder ult°. December 1851.			Gemiddelde prijzen der				Aanmerkingen.
Vrucht- dragende.	Jonge.	Totaal.	Klappers per 100 stuks.		Klapperolie per pikol.		
<i>a</i>	<i>a</i>	582,987	f	3 31	f	19 15	<i>a.</i> Niet opgegeven.
65,333	44,093	109,426		5 "		" "	f 0.60 de flesch.
16,573	27,472	44,045		10 "		" "	f 0.35 à f 0.50 de flesch.
170,651	663,667	834,318		4 40		38 76	
123,085	183,849	306,934		5 "		34 70	
119,425	179,760	299,185		3 82		29 03	
169,045	88,782	257,827		3 40		21 "	
291,181	230,753	521,934		5 60		25 "	
<i>a</i>	<i>a</i>	464,027		<i>a</i>		<i>a</i>	
331,217	392,049	723,266		4 25		26 90	
417,110	707,182	1,124,292		5 65		26 97	
140,963	256,033	396,996		6 101		26 50	
369,366	646,525	1,015,891		3 85		22 80	
28,005	32,549	60,554		4 20		22 60	
165,888	144,299	310,187		5 10		27 60	
177,387	157,533	334,920		6 "		30 "	
67,442	96,522	163,964		3 60		18 "	
164,816	180,236	345,052		6 60		19 "	
763,657	707,880	1,471,537		2 58		12 30	
296,737	258,313	555,050		2 17		20 117	
"	"	9,922,392	* f	4 90		" "	* Zonder Japara.

c. Op particuliere landerijen.

Hieromtrent wordt de navolgende staat medegedeeld:

GEWESTEN.	Uitgestrektheid landen, in bouws van 500 vierk. roeden.	Bevolking. — Zielen.	Aangeslagene waarde voor de ver- ponding.
Bantam.	25,600	27,195	f 1,150,000
Batavia.	377,697	280,767	10,197,810
Buitenzorg.	413,334	299,970	9,807,550
Krawang	382,400	81,545	2,300,000
Cheribon	384,000	54,548	1,463,132
Samarang.	20,828 ² / ₅	6,166	1,790,725
Soerabaja.	7,160	24,869	1,551,020
Te zamen	1,611,019 ² / ₅	775,060	f 28,260,237

Van deze uitgestrektheid bezitten:

de Europeanen	1,284,368 ² / ₅ bouws	f 17,890,882
» Chinezen	282,587	» 8,997,910
» Inlanders en andere Oosterlingen	40,122	» 1,371,445
het domein	3,942	

d. In Soerakarta en Djokjokarta.

Omtrent de landerijen in deze vorstendommen aan Europeanen verhuurd, zijn de volgende opgaven voor 1851 ontvangen:

	Uitgestrektheid der landerijen. — Bouws van 500 vierk. roeden.	GEMIDDELDE JAARLIJKSCHE OPBRENGST.				
		Koffij.	Suiker.	Indigo.	Cochenille.	Tabak.
		Pikols.	Pikols.	Amst. ponden.	Amst. ponden.	Pikols.
Soerakarta.	38,857	40,259	22,300	»	»	»
Djokjokarta.	18,023	122	»	211,346	7,800	981 ¹ / ₂

§ 2. *Andere takken van nijverheid.*a. *Veeteelt.*

De staat van den veestapel was, met uitzondering der residentien Batavia, Soerakarta, Djokjocarta en eenige particuliere landen, als volgt:

Aanwezig vee onder 1°. Januarij 1851.

Buffels	1,424,875
Runderen	530,441
Paarden.	364,892

Vermeerderd gedurende 1851 met:

Buffels	236,535
Runderen	97,765
Paarden.	58,711

Verminderd gedurende 1851 met:

Buffels	203,394
Runderen	96,026
Paarden.	55,576

Aanwezig getal onder ultimo December 1851.

Buffels	1,458,016
Runderen	532,180
Paarden.	368,027

Waaronder zijn begrepen de trek- en draagdieren, ten getale van:

Buffels	341,580
Runderen.	237,920
Paarden.	135,723

De veestapel is, in vergelijk met het onder ultimo 1850 aanwezig vee, vermeerderd met:

Buffels	32,764
Bunderen	2,163
Paarden.	4,321

Hoezeer nu deze vermeerdering voornamelijk heeft plaats gevonden onder de buffels, en van gering belang is te achten met betrekking tot de runderen en paarden, zoo kan zij echter tot bewijs strekken, dat de welvaart over het algemeen niet is verminderd, hetgeen overeenkomt met den goeden afloop van den oogst.

In sommige residentien werd evenwel ook beduidende vermindering van vee opgemerkt en wel voornamelijk onder de runderen en paarden, doch het is niet onmogelijk dat dit in eenige gevallen te zoeken is in gebrekkige opgaven der inlandsche hoofden.

Ziekten of sterfte hebben zich in het jaar 1851 geopenbaard in:

a. de residentie Banjoemaas, onder de buffels van het bergachtige gedeelte van het district Tjahijana, waarvan een 20tal gestorven is;

b. de residentie Japara, alwaar de kwade droes onder de paarden vele honderde slagtoffers heeft gemaakt.

Aan een vee-arts is opgedragen geworden, algemeene voorschriften zamen te stellen betrekkelijk de behandeling van de onder de paarden en het vee op Java heerschende ziekten, benevens de algemeene middelen tot herstel en voorbehoeding derzelve.

Hieraan is door dezen voldaan en zijn de noodige exemplaren van zijn rapport aan de verschillende gewestelijke besturen ter kennisname toegezonden.

De tot verbetering van het paardenras gestationeerde keurhengsten, hebben zoo als in vroegere verslagen is opgemerkt, niet aan het daarmede beoogde doel beantwoord. Uit dien hoofde is, bij besluit van 23 September 1851, n°. 4, besloten de genomene proef te staken, en bevolen de nog aanwezige hengsten voor rekening van den Lande te verkoopen.

b. Handel.

Voor zooveel daaromtrent niet onder andere hoofden van dit Verslag gehandeld is, kan met betrekking tot den handel worden verwezen naar het reeds in druk verschenen handelsverslag over 1851.

TWEEDE AFDEELING.

PERSONELE VERORDENINGEN OMTRENT ALLE LANDSDIENAREN IN NEDERLANDSCH INDIE.

A. Burgerlijke Ambtenaren.

I. EUROPESCHE.

In 1851 werden ten opzichte der Europesche burgerlijke ambtenaren successivelijk de navolgende personele verordeningen daargesteld, te weten:

aan de *zoutverkoop-pakhuismeesters* op Java en Madura werd als eenig inkomen toegekend een pikolgeld van *twaaft duiten* of *tien centen* voor elken door hen voor 's Lands rekening verkocht wordende pikol zout, met bepaling:

dat zij zelven moeten bekostigen de uitgaven voor ondergeschikt personeel en andere dagelijksche benodigdheden;

dat zij daarvoor volstrekt geen personeel bij wijze van heerdienst zullen bezigen;

dat hun van landswege wordt verzekerd een minimum van inkomsten van f 75 's maands voor de Europeanen en van f 25 's maands voor de Inlanders;

dat de zout-administratiën in de Wijnkoopsbaai, te Pamanoekean, Krawang, Karang-sambang, Bandjar en Tjilatjap bij voortduring als bij betrekking zullen worden waargenomen, onder genot van de bepaalde pikolgelden, zonder dat evenwel het bovenbedoelde minimum-cijfer op dezelve van toepassing zal zijn;

dat aan zoodanige zoutverkoop-pakhuismeesters, aan welke vaste bezoldigingen waren toegelegd, meer bedragende dan de pikolgelden welke zij volgens deze regeling later ontvangen zullen, dan wel aan welke reeds minima zijn verzekerd, overtreffende die, welke hierboven worden bedoeld, of wier ondergeschikt personeel door het Gouvernement werd bezoldigd, uit 's Lands kas eene personele toelage zal worden toegekend zoolang zij in dezelfde betrekking blijven dienen.

Tevens werd als regel aangenomen, om het beheer van zoodanige zoutverkoop-pakhuizen op Java en Madura, van welke het jaarlijksch debiet blijft beneden de 200 kojangs, 's jaars of 500 pikols 's maands, bij voorkeur zal worden opgedragen aan inlanders.

Het bepaalde bij art. 13 van het reglement op de reis- en verblijfkosten voor civile ambtenaren op Java en Madura (*Staatsblad* 1828, n°. 25) werd toepasselijk verklaard op de klerken van de ommegaande registers op Java.

De Gouverneur-Generaal werd gemagtigd, om, met afwijking in zooverre van de bestaande bepalingen omtrent het verleenen van verlof van Indische ambtenaren van de 3de klasse, die, overeenkomstig art. 2 van het Koninklijk besluit van 6 December 1842, n°. 59, het daarbij bedoelde examen verlangen af te leggen, daartoe voor den tijd van één jaar verlof naar Nederland te verleenen, op den voet, wat het verlofstractement en den vrijen overvoer betreft, van de derde categorie van ambtenaren, bedoeld bij het besluit van den Commissaris-Generaal van Nederlandsch Indie van 5 Januarij 1834, n°. 6 (*Staatsblad* n°. 1), met bepaling echter:

dat door de belanghebbenden de noodige waarborgen moeten gesteld worden voor de teruggave van de ter zake van landswege gedane uitgaven, ingeval het doel waarmede het verlof is aangevraagd, niet mogt worden bereikt;

en dat het verlof, naar gelang van omstandigheden, voor den tijd van zes of twaalf maanden kan worden verlengd, indien de noodzakelijkheid of wenschelijkheid daarvan behoorlijk wordt aangetoond.

Personen eenen academischen graad bezittende en zich aan de Koninklijke Academie te Delft de bekwaamheden willende eigen maken voor de betrekking van ambtenaren der 2de klasse, werden voor den vervolge vrijgesteld van het examen voor nieuw aankomende kweekelingen bepaald, met dien verstande evenwel, dat de zoodanigen die *niet* den graad van doctor in de regten bezitten, na volbrachte studien, slechts in aanmerking komen ter verkrijging van het diploma van Oost-Indisch ambtenaar der 2de klasse (*Staatsblad* 1851, n°. 45).

§ 5 der resolutie van 29 Januarij 1835, n°. 9 (*Staatsblad* n°. 9), luidende: » het toestaan » van wachtgeld in de, bij deze resolutie bedoelde gevallen, bepaalt zich tot de personen » welke door Zijne Majesteit den Koning tot ambtenaar voor de burgerlijke dienst in » Nederlandsch Indie zijn benoemd; die, welke dat radicaal missen, hebben daarop in den » regel geene aanspraak" werd ingetrokken (*Staatsblad* 1851, n°. 54).

Aan den directeur der producten en civile magazijnen werd in sommige gevallen, omschreven bij het Indisch Staatsblad van 1851, n°. 56, de regeling van het vrij transport naar Nederland van ambtenaren en officieren en van hunne vrouwen en kinderen overgelaten.

Aan ambtenaren die *eervol* uit de dienst van den Lande, of wel uit hunne betrekking worden ontslagen of ontheven, werd het tractement toegekend *over de volle maand*, waarin het ontslag of de ontheffing door ontvangst van het besluit te hunner kennis zal zijn gekomen, terwijl aan dezulken, die uit hunne betrekking ontslagen of ontheven worden, zonder vermelding dat zulks eervol zij, en mitsdien ook aan hen die uit hunne betrekking worden *ontzet*, slechts het tractement verzekerd werd tot en met den dag waarop zulks door ontvangst van het besluit te hunner kennis zal zijn gekomen.

Nog kan worden melding gemaakt van eene, aan de onderscheidene betrokkene autoriteiten gedane aanbeveling, om in Nederlandsch Indie opgevoede afstammelingen van Europeanen bij voortdoring en zooveel mogelijk in de gelegenheid te stellen, op de gouvernements-bureaux een middel van bestaan te doen vinden.

Het kapitaal van het civiel weduwen- en weezenfonds bedroeg op ultimo December 1849 . . . . . f 69,816.16 $\frac{1}{2}$

In 1850 werd minder ontvangen dan uitgegeven. 38,453.87

zoodat het kapitaal onder ultimo December 1850, verminderd was tot. . f 31,362.49 $\frac{1}{2}$

In 1851 werd weder minder ontvangen dan uitgegeven 21,165.35

Weshalve het kapitaal op 31 December 1851 bedroeg. . . . . f 10,197.14 $\frac{1}{2}$

II. INLANDERS.

Geene veranderingen buiten de zoo even opgenoemde; voor zooveel die ook op dezen van toepassing zijn.

B. Landmagt.

I. EUROPESCHE OFFICIEREN.

Hier kan alleen aangeteekend worden, dat aan de betaalmesters van de garnizoenen te Samarang, Soerabaja, Padang en Padang Pandjang, te rekenen van 1 October 1850, indemniteit voor bureau-huur werd toegekend.

De stand van het verhoogd militair pensioenfonds was op ultimo 1851. f 413,603.00

Die van het militair- weduwen- en weezenfonds was op hetzelfde tijdstip 797,952.83 $\frac{1}{2}$

Hier dient aangemerkt te worden dat in het Verslag over 1850 abusivelijk de stand van laatstgemeld fonds is opgegeven zoo als die onder ultimo December 1849 was; hebbende dezelve op 31 December 1850 bedragen de som van f 717,106.69.

II. EUROPESCHE ONDER-OFFICIEREN EN SOLDATEN.

Het militair departement werd gemagtigd geene andere gedetineerd geweest zijnde militairen in de gelederen van het leger terug te nemen dan de zoodanigen, die reden

geven tot de veronderstelling, dat zij weder goede soldaten zullen zijn; en al de overigen met paspoort naar Nederland te zenden.

C. Zeemagt.

I. OFFICIEREN EN MANSCHAPPEN VAN HET NEDERLANDSCH ESKADER.

Behalve hetgeen onder het hoofd » Zeemagt”, en ook aangaande hunne verhouding tot de justitie in Nederlandsch Indie is verhandeld, valt ten hunnen aanzien niets meldenswaardig aan te teekenen.

**II. OFFICIEREN EN VERDER PERSONEEL IN SEDENTAIRE BETREKKINGEN
BIJ HET ZEEWEZEN IN NEDERLANDSCH INDIE.**

Bij Koninklijk besluit werd goedgekeurd de in 1850 gemaakte bepaling, dat de betrekking van administrateur van het Tjuniaveer te Batavia, zal behooren onder de sedentaire betrekkingen bij het zeewezen in Indie, en daaraan verbonden zal zijn de rang van luitenant ter zee der 1ste of 2de klasse.

De Minister van Kolonien,

CHS. F. PAHUD.

I N H O U D.

EERSTE HOOFDSTUK. <i>Grondgebied en bevolking waarover beheer gevoerd wordt.</i>	Blz. 1
A. Grondgebied	" 1
§ 1. Bestanddeelen	" 1
§ 2. Oppervlakte	" 3
B. Bevolking	" 3
TWEEDE HOOFDSTUK. <i>Middelen van beheer.</i>	" 7
EERSTE AFDEELING. <i>Organisatie en staat waarin zij zich bevinden.</i>	" 7
A. Opperbeheer	" 7
§ 1. Gouverneur-Generaal	" 7
§ 2. Raad van Indie	" 7
§ 3. Algemeene secretarie	" 9
B. Gewestelijk algemeen beheer.	" 9
C. Militair beheer	" 10
I. Landmagt.	" 10
§ 1. Kommandement.	" 10
§ 2. Algemeen beheer en bijzonderheden omtrent de onderscheiden takken van militaire dienst.	" 10
§ 3. Gewestelijk beheer.	" 14
§ 4. Zamenstelling en voltalighouding van het leger.	" 14
§ 5. Inrigtingen tot het leger betrekkelijk.	" 15
a. Voor stoffelijke behoeften	" 15
b. " zedelijke en wetenschappelijke behoeften.	" 16
§ 6. Toestand en verrigtingen van het leger in het algemeen.	" 17
§ 7. Gewapende corpsen, niet regtstreeks tot het leger behoorende.	" 18

II. Zeemagt	Blz. 21
§ 1. Kommandement	” 21
§ 2. Nederlandsch eskader	” 21
§ 3. Gouvernements-schoeners en kruisbooten	” 22
§ 4. Administratie	” 23
§ 5. Inrigtingen tot de zeemagt betrekkelijk	” 23
§ 6. Verrigtingen der zeemagt	” 29
III. Verdediging	” 31
D. Regtswezen en politie	” 32
I. Bestanddeelen der wetgeving	” 32
§ 1. Algemeene aanduiding	” 32
§ 2. Burgerlijk en handelsregt	” 32
§ 3. Strafregt	” 33
§ 4. Regtsvordering en regterlijke magt	” 34
§ 5. Militair regtswezen	” 35
§ 6. Vertaling der wetgeving	” 35
§ 7. Toestand van de regtsbedeeling in het algemeen	” 35
II. Politie	” 35
§ 1. Beheer	” 35
§ 2. Algemeen reglement	” 36
§ 3. Regt van verblijf	” 36
§ 4. Passen voor personen	” 37
§ 5. Begrafenissen en begraafplaatsen	” 37
§ 6. Lijfeigenen en pandelingen	” 37
§ 7. Chinesche dobbelspelen	” 38
§ 8. Invoer en bezit van wapenen en kruid	” 38
§ 9. Aanmaak van kruid	” 38
§ 10. Zekere fabrieken en neringen	” 38
§ 11. Passen voor vaartuigen	” 38
§ 12. Over-boord-werping van ballast	” 38
§ 13. Uitwijking van stoomschepen	” 38
§ 14. Plaatselijke verordeningen van politie	” 38
III. Magt van den Gouverneur-Generaal in zaken van justitie en politie	” 39
IV. Eenige middelen van beheer met het regtswezen in verband	” 39
§ 1. Burgerlijke stand	” 39
§ 2. Notariaat	” 40
§ 3. Translateurs	” 40
§ 4. Weeskamers	” 41

§ 5. Verlijding en bewaring van eigendomsbewijzen en van hypotheken op vastigheden	Blz. 42
§ 6. Gevangenissen	” 42
V. Statistiek van de regtsbedeeling in strafzaken	” 43
E. Eeredienst	” 43
§ 1. Protestantsche	” 43
§ 2. Rooms-katholieke	” 45
§ 3. Mohammedaansche	” 46
F. Instellingen van liefdadigheid	” 47
G. Burgerlijke geneeskundige dienst	” 47
H. Onderwijs	” 59
§ 1. Voor Europeanen en de met hen gelijkgestelden	” 59
§ 2. Voor Christen-inlanders	” 60
§ 3. Voor onchristenen, niet zijnde Europeanen of aan hen gelijkgesteld	” 60
a. Voor den onchristen inlander op Java	” 60
b. Voor den onchristen inlander buiten Java	” 64
c. Voor onchristen vreemde Oorsterlingen	” 65
I. Kunsten en wetenschappen	” 65
J. Geldelijk beheer	” 71
I. Algemeen beheer	” 71
II. Muntstelsel en geldsomloop	” 74
III. Javasche Bank	” 78
IV. Staat der kassen in Indie	” 80
V. Algemeene boeken	” 80
VI. Begrooting	” 80
VII. Landsgebouwen en waterstaat	” 80
VIII. Vervoerwezen	” 84
§ 1. Binnenlandsch	” 84
§ 2. Over zee, tusschen deelen van Nederlandsch Indie	” 93
§ 3. Tusschen Nederlandsch Indie en het Moederland	” 93
§ 4. Tusschen Nederlandsch Indie en vreemde landen	” 94
IX. Voorziening in de materiele behoeften van het beheer	” 94
§ 1. Door middel van de particuliere nijverheid	” 94
§ 2. Gouvernements-inrigtingen in Indie	” 94
a. 's Lands drukkerij	” 94
b. Stoom- en andere werktuigkundige inrigtingen	” 95
c. Mijnbouw	” 96
d. Houtbosschen	” 101

<i>e.</i> Houtzaagmolens	Blz. 104
§ 3. Bewaarplaatsen.	” 104
X. Bronnen van inkomsten.	” 104
§ 1. Belastingen in het algemeen	” 104
§ 2. Verpachte belastingen en monopolien	” 104
§ 3. Onverpachte belastingen.	” 106
<i>a.</i> Belastingen in arbeid opgebracht	” 106
<i>b.</i> Belastingen in geld opgebracht.	” 106
XI. Nijverheid. (Voor zoover die niet onder andere hoofden van dit Verslag verhandeld is).	” 107
§ 1. Landbouw en bereiding van, zoomede beschikking over het product van den grond	” 107
<i>a.</i> Op gouvernementsgronden	” 107
<i>b.</i> Op de gronden gebleven ter beschikking van de inland- sche bevolking	” 118
<i>c.</i> Op particuliere landerijen	” 124
<i>d.</i> In Soerakarta en Djokjokarta	” 124
§ 2. Andere takken van nijverheid.	” 125
<i>a.</i> Veeteelt	” 125
<i>b.</i> Handel.	” 126
TWEDE AFDEELING. <i>Personele verordeningen omtrent alle landsdienaren in Ne-</i> <i>derlandsch Indie.</i>	
A. Burgerlijke ambtenaren.	” 126
I. Europeische.	” 126
II. Inlandsche	” 127
B. Landmagt.	” 127
I. Europeische officieren.	” 127
II. Europeische onder-officieren en soldaten	” 127
C. Zeemagt.	” 128
I. Officieren en manschappen van het Nederlandsch eskader	” 128
II. Officieren en verder personeel in sedentaire betrekkingen bij het zeewezen in Nederlandsch Indie.	” 128

*Verlag van het beheer en den staat der Kolonien
over 1850.*

BIJLAGE A. (OOST-INDIE.)

Nº. 3.

OVERZIGT der door het Hoog Gerechtshof van Nederlandsch
Indie gedurende de jaren 1850 en 1851 in
revisie behandelde strafzaken.

Regtbanken door welke de ter revisie opgezonden vonnissen zijn geweest.	Jaar 1850.	Jaar. 1851.	<i>Aanmerkingen.</i>
Raden van justitie	14	35	
Regtbanken van omgang	796	714	
Regtbank van Djokjokarta	78	104	
Regtbank van Soerakarta	"	1	
Buitenbezittingen	113	113	
Landraden	1899	2395	(Tweede Kamer.)
Te zamen	2900	3362	

Het Hoog Gerechtshof heeft bovendien nog kennis genomen van de navolgende zaken.

Omschrijving der zaken.	Jaar 1850.	Jaar 1851.	<i>Aanmerkingen.</i>
In zaken van misdrijf, in eersten aanleg.	"	"	
In hooger beroep, op vonnissen in zaken van overtreding door raden van justitie geweest	2	4	
In cassatie, op vonnissen in het hoogste ressort geweest door landraden, residenten, alleen regt sprekende in zaken van overtreding, en door raden van justitie, als ook in regeling van regtsgebied	5	1	
Te zamen	7	5	

De aan het Hoog Gerechtshof ter revisie gedurende ieder der voorzegde jaren opgezonden zaken zijn bij de
navolgende tabellen nader omschreven.

Afdelingen.	Plaatsen waar de regtbanken zijn gevestigd.	REGTBANKEN VAN OMGANG, JAAR 1850.												Totaal.	Aanmerkingen.		
		Veroordeelingen. (Mannen.)					Veroordeel. (Vrouw.)				Vrijgesproken.						
		Doodstraf.	In den ketting.		Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Doodstraf.	Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.				Vrouwen.	
			Buiten Java.	Op Java.	Buiten Java.	Op Java.			Buiten Java.	Op Java.		Vonnisen.	Arresten.			Vonnisen.	Arresten.
<i>Residentie Bantam</i>																	
1	Serang.	"	"	"	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	I	"	4
	Pandeglang	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Tjiringin	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Warong-Goenong	"	I	"	I	I	"	"	"	"	2	I	"	"	"	"	6
	Anjer	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
																	10
<i>Residentie Batavia.</i>																	
	Batavia.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	I	I	2	"	"	"	4
	Meester Cornelis.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Bekassie	"	5	"	"	I	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	6
	Tangerang	"	1	"	"	"	"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	3
	<i>Buitenzorg.</i>	"	"	"	"	"	I	"	"	"	10	I	"	"	"	"	12
	<i>Krawang.</i>	"	3	"	"	"	"	"	"	"	13	2	"	"	"	"	18
																	18
<i>Residentie Preang-Land.</i>																	
	Tjandjoer.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Bandong	"	"	"	"	6	"	"	"	"	I	"	"	"	"	"	7
	Sumadang.	"	I	I	"	I	"	"	"	"	3	"	I	"	"	"	7
	Garoet.	"	I	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	I
	Manondjaija	"	"	2	"	2	"	"	"	"	I	"	3	"	"	"	8
																	23
<i>Residentie Cheribon.</i>																	
	Cheribon	"	2	4	"	I	"	"	"	"	I	I	"	"	"	"	9
	Indramajoe	"	2	"	"	I	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3
	Madjalangka	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Tjamies	"	I	7	"	"	"	"	"	"	I	"	"	"	"	"	9
	Garoet.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Kroeningan	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	<i>Tagal.</i>	"	46	"	"	I	"	"	"	"	12	"	2	"	"	"	61
	<i>Pekalongan.</i>	"	I	6	"	"	"	"	"	"	I	5	I	"	"	"	14
																	14
	Transporteren	I	69	14	I	17	I	"	"	"	48	11	10	"	"	"	172

Afdelingen.		REGTBANKEN VAN ONGANG; JAAR 1850.													Totaal.	Aanmerkingen.		
		Veroordeelingen. (Mannen.)						Veroordeel. (Vrouw.)				Vrijgesproken.						
		Plaatsen		In den ketting.		Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.		Vrouwen.				
		waar de regtbanken zijn gevestigd.		Buiten Java.	Op Java.	Buiten Java.	Op Java.		Doodstraf.	Buiten Java.		Op Java.	Vonnissen.	Arresten.			Vonnissen.	Arresten.
	Per transport	1	69	14	1	17	1	"	"	"	"	48	11	10	"	"	172	
	<i>Residentie Samarang.</i>																	
2	Samarang	2	14	"	"	"	"	"	1	"	"	23	1	"	"	"	41	
	Kendal	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	Salatiga	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	7	"	"	"	"	9	
	Dentak	"	6	1	1	"	"	"	"	"	"	7	"	"	"	"	15	
	Poerwodadie	"	18	1	"	"	"	"	"	"	"	7	1	1	"	"	28	
	Grobogan	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	<i>Residentie Kadoe.</i>																93	
	Magelang	2	5	1	"	"	"	"	2	"	"	6	"	"	"	"	16	
	Temangong	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	<i>Residentie Banjoemaas.</i>																16	
	Banjoemaas	"	4	"	"	"	"	"	"	"	"	5	"	"	"	"	9	
	Poerbolingo	1	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	
	Bandjarnegara	2	3	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	6	
	Tjilatjap	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	<i>Residentie Bagelen.</i>																17	
	Poerworedjo	1	"	"	"	"	"	"	2	"	"	1	"	"	"	"	4	
	Keboemen	"	2	2	"	"	"	1	"	"	"	2	"	1	"	"	8	
	Ambal	"	4	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	1	"	"	6	
	Wonosobo	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	
	Ledok	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	<i>Patjitan.</i>	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	3	"	"	"	"	6	
	<i>Residentie Madioen.</i>																6	
3	Madioen	"	1	"	"	"	"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	3	
	Ponorogo	1	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	
	Ngawie	1	4	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	6	
	<i>Residentie Kediri.</i>																12	
	Kedirie	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	
	Toelong Agong	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	Berbek	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	Transporteren	11	138	19	2	19	1	1	4	2	2	111	13	13	"	"	336	

Afdelingen.		REGTBANKEN VAN OMGANG, JAAR 1850.														Totaal.	Aanmerkingen.
		Veroordeelingen. (Mannen.)						Veroordeel. (Vrouw.)				Vrijgesproken.					
		In den ketting.		Buitenden ketting.		Gevangenisstraf.	Doodstraf.	Buitenden ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.		Vrouwen.				
		Buiten Java.	Op Java.	Buiten Java.	Op Java.			Buiten Java.	Op Java.		Vonnissen.	Arresten.	Vonnissen.	Arresten.			
3	Per transport	11	138	19	2	19	1	1	4	2	2	111	13	13	"	"	336
	<i>Residentie Japara.</i>																
	Japara	"	4	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"	"	"	"	6
	Koedoes	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	"	"	"	"	4
	Patti	1	30	"	1	1	"	"	"	"	"	5	2	"	"	"	40
	<i>Residentie Rembang.</i>																
	Rembang	3	30	5	"	1	"	"	"	1	"	5	3	"	"	"	48
	Toeban	6	18	"	"	1	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	26
	Bodjonegoro	"	7	"	"	"	"	"	"	"	"	1	2	"	"	"	10
	<i>Residentie Soerabaja.</i>																
4	Soerabaja	6	13	1	"	"	"	"	"	"	"	16	6	"	"	"	42
	Grissee	2	5	"	"	4	"	"	"	"	"	13	4	1	"	"	29
	Modjokerto	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	9	4	"	"	"	14
	Sumanap	2	15	"	"	2	"	"	"	"	"	10	2	3	"	"	34
	Pamakassen	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Bankallang	7	33	2	"	1	"	"	"	1	"	23	18	4	"	"	89
	Bawean	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	<i>Residentie Passaroeang.</i>																
	Passaroeang	5	10	1	"	"	1	"	"	"	"	2	"	2	"	"	21
	Malang	2	2	"	"	"	"	"	"	"	"	3	2	"	"	"	9
	<i>Residentie Bezoekie.</i>																
	Bezoekie	5	7	"	"	1	"	"	"	"	"	16	3	"	"	"	32
	Probolingo	1	16	"	"	15	"	"	"	"	"	11	11	"	"	"	54
	<i>Banjoewangie . . . . .</i>	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	2
		53	328	28	3	46	2	1	4	4	2	232	70	23	"	"	796
	<i>Djohjokarta . . . . .</i>	1	14	21	1	13	"	"	"	1	4	15	6	1	1	"	78
	<i>Soerakarta . . . . .</i>	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	TOTAAL	54	342	49	4	59	2	1	4	5	6	247	76	24	1	"	874

Van de alhier vermelde 55 vonnissen, houdende veroordeeling tot de straf des doods, zijn 22 ten uitvoer gelegd; 31 zijn door het verleen van gratie gewijzigd, terwijl twee veroordeelden zijn overleden vóór de beschikking op hun verzoek om gratie.

Afdelingen.	Plaatsen waar de regtbanken zijn gevestigd.	REGTBANKEN VAN OMGANG, JAAR 1851.												Totaal.	Aanmerkingen.	
		Veroordeelingen. (Mannen.)						Veroordeel. (Vrouw.)				Vrijgesproken.				
		Doodstraf.	In den ketting.		Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Doodstraf.	Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.	Vrouwen.			
			Buiten Java.	Op Java.	Buiten Java.	Op Java.			Buiten Java.	Op Java.		Vonnissen.	Arresten.			Vonnissen.
1	<i>Residentie Bantam.</i>															
	Serang	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	1	"	"	2	
	Pandeglang	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	1	
	Tjiringin	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	"	"	"	3	
	Warong Goenong	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	Rankas Betoong	"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	2	
	Anjer	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
																8
	<i>Residentie Batavia.</i>															
	Batavia	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	2	
	Meester Cornelis	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	1	
	Bekassie	"	3	2	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	6	
	Tangerang	"	5	"	1	1	"	"	"	"	14	"	1	"	22	31
	<i>Buitenzorg . . . . .</i>	"	7	1	"	1	"	"	"	"	6	"	"	"	15	15
	<i>Krawang . . . . .</i>	"	1	"	"	"	"	"	"	"	4	"	"	"	5	5
	<i>Residentie Preang Land.</i>															
	Tjandjoer	1	3	"	1	"	"	"	"	"	7	"	"	"	12	
	Bandong	"	1	1	1	"	"	"	"	"	4	"	"	"	7	
	Sumadang	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	
	Garoet	"	1	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	2	
	Manondjaija	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	"	"	"	3	26
	<i>Residentie Cheribon.</i>															
	Cheribon	1	9	"	"	2	"	"	"	"	2	"	"	"	14	
	Indramajoe	"	1	"	"	2	"	"	"	"	5	"	"	"	8	
	Madjalangka	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	Tjamies	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	Garoet	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	Koeningan	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	<i>Tagal . . . . .</i>	1	38	"	"	1	"	"	"	"	29	1	1	"	71	22
	<i>Pekalongan . . . . .</i>	"	33	"	"	"	"	"	"	"	9	3	"	"	45	71
																45
	Transporteren	5	103	4	3	10	"	"	"	"	90	5	3	"	223	

Afdelingen.	Plaatsen waar de regtbanken zijn gevestigd.	REGTBANKEN VAN ONGANG, JAAR 1851.												Totaal.	Aanmerkingen.			
		Veroordeelingen. (Mannen.)					Veroordeel. (Vrouw.)				Vrijgesproken.							
		Doodstraf.	In den ketting.		Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Doodstraf.	Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.				Vrouw.		
			Buiten Java.	Op Java.	Buiten Java.	Op Java.			Buiten Java.	Op Java.		Vonnissen.	Arresten.			Vonnissen.	Arresten.	
	Per transport	5	103	4	3	10	"	"	"	"	90	5	3	"	"	223		
2	<i>Residentie Samarang.</i>																	
	Samarang	"	4	"	"	"	"	"	"	"	11	1	2	"	"	18		
	Kendal	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"		
	Salatiga	"	1	"	"	"	"	"	"	"	1	"	1	"	"	3		
	Demak	"	7	"	"	"	"	"	"	"	4	1	"	"	"	12		
	Poerwodadie	"	17	"	"	"	"	"	"	"	7	"	"	"	"	24		
	Grobogan	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	57	
	<i>Residentie Kadoe.</i>																	
	Magelang	"	7	"	"	"	"	"	"	"	7	1	"	"	"	15		
	Tewangong	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	15	
	<i>Residentie Banjoemaas.</i>																	
	Banjoemaas	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	1	"	"	"	2		
	Poerbolingo	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"		
	Bandjarnegara	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"		
	Tjilatjap	"	"	"	"	1	"	"	"	"	2	"	"	"	"	3	5	
	<i>Residentie Bagelen.</i>																	
	Poerworedjo	"	3	3	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	7		
	Keboemen	1	2	"	"	"	"	1	1	"	"	3	"	"	"	8		
	Ambal	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2		
	Wonosobo	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	17	
	<i>Patjitan.</i>	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
3	<i>Residentie Madioen.</i>																	
	Madioen	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1		
	Ponorogo	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2		
	Ngawie	"	3	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	4	7	
	<i>Residentie Japara.</i>																	
	Japara	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1		
	Koedoes	"	5	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	6		
	Pattie	8	47	1	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	57	64	
	Transporteren	15	264	8	3	12	"	1	1	"	"	125	13	6	"	"	388	

Afdelingen.	Plaatsen waar de regtbanken zijn gevestigd.	REGTBANKEN VAN ONGANG, JAAR 1851.													Totaal.	Aanmerkingen.		
		Veroordeelingen. (Mannen.)					Veroordeel. (Vrouw.)				Vrijgesproken.							
		Doodstraf.	In den ketting.		Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Doodstraf.	Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.		Vrouwen.				
			Buiten Java.	Op Java.	Buiten Java.	Op Java.			Buiten Java.	Op Java.		Vonnissen.	Arresten.	Vonnissen.			Arresten.	
	Per transport	15	204	8	3	12	"	1	1	"	"	125	13	6	"	"	388	
3	<i>Residentie Rembang.</i>																	
	Rembang	2	71	1	"	"	"	"	"	"	"	13	1	"	"	"	89	
	Toeban.	"	8	"	"	1	"	"	"	"	"	4	1	"	"	"	14	
	Bodjonegoro	2	6	"	"	"	"	"	"	"	"	4	4	"	"	"	16	
																	119	
4	<i>Residentie Kediri.</i>																	
	Kedirie.	"	1	1	"	2	"	"	1	1	"	4	"	"	"	"	10	
	Toelong Agong	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	Berbek.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	10
	<i>Residentie Soerabaja.</i>																	
	Soerabaja.	5	5	"	"	"	"	"	"	"	"	9	"	1	"	"	20	
	Grissee.	"	5	"	"	"	"	"	"	"	"	9	"	"	"	"	14	
	Modjokerto	1	6	"	"	1	"	"	"	"	"	15	"	"	"	"	23	
	Sumanap	8	8	2	"	"	"	"	"	"	"	3	"	"	"	"	21	
	Pamakassan	4	5	"	"	"	"	"	"	"	"	16	"	"	"	"	25	
	Bankallang	7	22	"	"	"	"	"	"	"	"	20	"	"	"	"	49	
	Bawean.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	152
5	<i>Residentie Passaroean.</i>																	
	Passaroean.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	Malang.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	<i>Residentie Bezoekie.</i>																	
	Bezoekie	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
	Probolingo	7	10	"	1	3	1	"	"	"	"	21	2	"	"	"	"	45
	<i>Banjoewangie . . . . .</i>	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
		52	351	12	4	19	1	1	2	1	"	243	21	7	"	"	714	
	<i>Djokjokarta . . . . .</i>	"	11	9	7	36	"	"	"	4	"	31	4	1	1	104	104	
	<i>Soerakarta . . . . .</i>	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	1	
	TOTAAL	52	362	21	11	56	1	1	2	5	"	274	25	8	1	"	819	

Van de alhier vermelde 53 vonnissen houdende veroordeeling tot de straf des doods, zijn 30 ten uitvoer gelegd; 18 zijn door het verleen van gratie gewijzigd, terwijl 3 veroordeelden zijn overleden vóór de beschikking op hun verzoek om gratie. Op tweegelijke verzoeken was de beschikking tijdens het opmaken van dezen staat nog niet bekend.

Aanwijzing der residentien en van de aldaar gevestigde landraden.	LANDRADEN, JAAR 1850.												Totaal.	Aanmerkingen.
	Veroordeelingen. (Mannen.)					Veroordeelingen (Vrouwen.)			Vrijspraken.					
	In den ketting.		Buitenden ketting.		Gevangenisstraf.	Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.		Vrouwen.			
	Buiten Java.	Op Java.	Buiten Java.	Op Java.		Buiten Java.	Op Java.		Vonnissen.	Arresten.	Vonnissen.	Arresten.		
<i>Residentie Bantam.</i>														
Serang	"	6	14	11	"	"	"	"	"	"	"	"	31	
Pandeglang	"	"	"	2	"	"	"	"	1	"	"	"	3	
Tjiringin	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
Warong Goenong	1	"	3	3	"	"	"	"	1	"	"	"	8	
Anjer	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
<i>Residentie Batavia.</i>													42	
Batavia	"	1	1	28	2	"	5	2	12	1	2	"	54	
Meester Cornelis	"	3	"	7	"	"	"	"	"	"	"	"	10	
Bekassie	"	5	"	14	"	"	"	"	2	"	"	"	21	
Tangerang	"	4	1	13	1	"	"	"	1	"	"	"	20	
Buitenzorg	1	18	"	30	1	"	1	"	13	4	1	"	69	105
Krawang	"	13	"	3	"	"	"	"	11	5	"	"	22	69
<i>Residentie Preang. Land.</i>													22	
Tjandjoer	"	"	2	17	"	"	"	"	2	"	"	"	21	
Bandong	"	"	4	20	"	"	"	"	6	4	"	"	34	
Sumadang	"	11	"	20	"	"	"	"	5	1	"	"	37	
Garoet	"	"	"	9	"	"	"	"	5	"	"	"	14	
Manondjaja	"	6	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	7	
<i>Residentie Cheribon.</i>													113	
Cheribon	"	9	2	22	"	"	1	"	4	4	1	"	43	
Indramajoe	1	"	"	27	"	"	"	"	7	"	"	"	35	
Madjalengka	"	"	"	4	"	"	"	"	"	"	"	"	4	
Tjamies	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
Galoe	"	4	"	9	"	"	"	"	1	"	"	"	14	
Koeningan	"	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	2	
Tagal	"	9	1	44	"	"	"	"	29	4	3	"	90	98
Pekalongan	"	1	3	17	1	"	"	"	6	4	"	4	36	90
Transporteren	3	80	31	303	5	"	7	2	99	34	7	4	"	575

Aanwijzing der residentien en van de aldaar gevestigde landraden.	LANDRADEN, JAAR 1856.												Totaal.	Aanmerkingen.	
	Veroordeelingen. (Mannen.)					Veroordeeling. (Vrouwen.)			Vrijspraken.						
	In den ketting.		Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.		Vrouwen.				
	Buiten Java.	Op Java.	Buiten Java.	Op Java.		Buiten Java.	Op Java.		Vonnissen.	Arresten.	Vonnissen.	Arresten.			
Per transport	3	80	31	303	5	"	7	2	99	34	7	4	"	575	
<i>Residentie Samarang.</i>															
Samarang	"	"	1	25	"	"	9	"	2	2	2	1	"	42	
Kendal	"	4	"	7	"	"	"	"	"	"	"	"	"	11	
Salatiga	"	6	"	6	"	"	"	"	"	"	"	"	"	12	
Demak	"	9	6	22	"	"	1	"	2	3	"	"	"	43	
Poerwodadie	"	"	"	2	"	"	1	"	"	"	"	"	"	3	
Grobogan	"	5	2	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	11	
														122	
<i>Residentie Kadoe.</i>															
Magelang	"	2	3	29	"	"	6	"	2	2	"	"	"	44	
Temangong	"	3	"	10	"	"	"	"	8	1	"	"	"	22	
														66	
<i>Residentie Banjoemaas.</i>															
Banjoemaas	"	14	"	18	"	"	1	1	5	2	5	"	"	46	
Poerbolingo	"	7	2	26	"	"	2	"	"	"	"	"	"	37	
Bandjarnegara	"	11	"	16	"	"	1	"	4	6	"	"	"	38	
Tjilatjap	"	9	"	8	"	"	3	"	4	1	"	"	"	25	
														146	
<i>Residentie Bagelen.</i>															
Poerwodjo	"	6	"	20	"	"	"	"	1	"	"	"	"	27	
Keboemen	"	2	1	16	"	"	1	"	2	3	"	"	"	25	
Ambal	"	"	"	17	"	"	5	"	"	"	"	"	"	22	
Wonosobo	"	4	"	23	"	"	"	"	"	"	1	1	"	29	
														103	
<i>Patjitan.</i>	"	9	"	10	"	"	1	"	2	1	"	"	"	23	
														23	
<i>Residentie Madioen.</i>															
Madioen	"	7	"	20	"	"	1	"	1	2	"	"	"	31	
Ponorogo	"	6	"	20	"	"	"	"	"	2	"	"	"	28	
Ngawie	"	6	"	33	"	"	"	"	4	4	"	"	"	47	
														106	
<i>Residentie Kediri.</i>															
Kedirie	"	11	1	9	"	"	"	"	2	3	"	"	"	26	
Toelong Agong	"	7	"	19	"	"	1	"	22	5	1	"	"	55	
Berbek	"	"	1	4	"	"	"	"	"	1	"	"	"	6	
														87	
Transporteren	3	208	48	667	5	"	40	3	160	72	16	6	"	1228	

Aanwijzing der residentien en van de aldaar gevestigde landraden.	LANDRADEN, JAAR 1850.												Totaal.	Aanmerkingen.	
	Veroordeelingen. (Mannen.)					Veroordeeling. (Vrouwen.)			Vrijspraken.						
	In den ketting.		Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.		Vrouwen.				
	Buiten Java.	Op Java.	Buiten Java.	Op Java.		Buiten Java.	Op Java.		Vonnissen.	Arresten.	Vonnissen.	Arresten.			
Per transport	3	208	48	667	"	5	40	3	160	72	16	6	"	1228	
<i>Residentie Japara.</i>															
Japara	"	2	"	4	"	"	"	"	1	1	"	"	"	8	
Koedoes.	"	2	5	14	"	"	"	"	"	1	"	"	"	22	
Pattie.	"	"	7	11	"	"	2	"	1	"	"	"	"	21	51
<i>Residentie Rembang.</i>															
Rembang	"	7	9	45	"	"	"	"	7	15	1	"	"	84	
Toeban	"	8	"	47	"	"	1	"	11	10	"	1	"	78	
Blora.	"	10	9	11	"	"	"	"	1	7	"	"	"	38	
Bodjonegoro	"	2	5	22	"	"	"	"	"	2	"	"	"	31	231
<i>Residentie Soerabaja.</i>															
Soerabaja	"	3	8	35	3	"	7	"	16	13	2	2	"	89	
Grissee	"	1	1	14	1	"	4	1	4	5	2	"	"	33	
Modjokerto.	"	2	1	10	"	"	"	"	3	17	"	"	"	33	
Sumanap	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
Bankallang	"	4	"	15	1	"	1	"	8	3	"	2	"	34	
Bawean	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	189
<i>Residentie Passaroean.</i>															
Passaroean	"	3	"	16	"	"	"	"	8	4	"	"	"	31	
Malang	"	6	3	28	"	"	2	"	12	5	1	1	"	62	93
<i>Residentie Bezoekie.</i>															
Bezoekie.	"	4	1	18	"	"	1	"	7	9	"	"	"	36	
Probolingo	"	6	"	47	"	"	"	"	6	2	"	"	"	61	97
<i>Banjoewangie</i>	"	"	"	7	"	"	2	"	1	"	"	"	"	10	10
TOTAAL	3	268	97	1011	10	"	60	4	246	166	22	12	"	1899	

Onder de 1899 arresten van het Hooggeregts-hof zijn niet begrepen de vernietigende ter zake van het niet-gemotiveerd zijn der vonnissen, van het niet vermelden daarin der stellige wettige bepalingen waarop zij gegrond zijn, van onwettige zamenstelling der landraden, van onbevoegdheid derzelve, noch die houdende last tot herstel van verzuimde formaliteiten.

Aanwijzing der residentien en van de aldaar gevestigde landraden.	LANDRADEN, JAAR 1851.												Totaal.	Aanmerkingen.
	Veroordeelingen. (Mannen.)					Veroordeeling. (Vrouwen.)			Vrijspraken.					
	In den ketting.		Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.		Vrouwen.			
	Buiten Java.	Op Java.	Buiten Java.	Op Java.		Buiten Java.	Op Java.		Vonnissen.	Arresten.	Vonnissen.	Arresten.		
<i>Residentie Bantam.</i>														
Serang	"	6	20	35	1	"	"	"	3	2	"	"	67	
Pandeglang	"	"	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	3	
Tjiringin	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	1	
Rankasbetoeng	"	4	2	3	"	"	"	"	"	2	"	"	11	
Warong Goenong	"	2	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	5	
Anjer	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	87
<i>Residentie Batavia.</i>														
Batavia	1	5	2	42	"	"	3	"	15	6	"	"	74	
Meester Cornelis	1	1	"	27	"	"	"	"	3	4	"	"	36	
Bekassie	"	10	"	20	"	"	1	"	4	"	1	"	36	
Tangerang	"	18	"	16	"	"	"	"	7	1	"	"	42	188
<i>Buitenzorg</i>	"	25	"	69	"	"	1	1	28	12	"	1	137	137
<i>Krawang</i>	"	8	"	10	"	"	"	"	13	5	1	"	37	37
<i>Residentie Preang. Land.</i>														
Tjandjoer	"	10	"	14	"	"	"	"	5	2	"	"	31	
Bandong	"	2	"	9	"	"	"	"	10	3	"	"	24	
Sumadang	"	10	"	16	1	"	"	"	18	2	1	"	48	
Garoet	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	1	
Manondjaija	"	1	"	3	"	"	"	"	3	1	"	"	8	112
<i>Residentie Cheribon.</i>														
Cheribon	"	6	1	42	"	"	"	"	1	4	"	"	54	
Indramajoe	"	2	"	11	"	"	"	"	7	"	1	"	21	
Madlajengka	"	2	"	23	"	"	"	"	"	1	"	"	26	
Tjamies	"	2	"	6	"	"	1	"	1	"	"	"	10	
Galoe	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
Koeningan	"	2	"	2	"	"	"	"	2	"	"	"	6	117
<i>Tagal</i>	"	18	"	58	2	"	2	"	34	8	2	"	124	124
<i>Pekalongan</i>	"	3	9	32	"	"	"	"	2	7	"	2	55	55
Transporteren	2	137	37	442	4	"	8	1	157	60	6	3	857	

Aanwijzing der residentien en van de aldaar gevestigde landraden.	LANDRADEN, JAAR 1851.												Totaal.	Aanmerkingen.	
	Veroordeelingen. (Mannen.)					Veroordeeling. (Vrouwen.)			Vrijgesproken.						
	In den ketting.		Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.		Vrouwen.				
	Buiten Java.	Op Java.	Buiten Java.	Op Java.		Buiten Java.	Op Java.		Vonnissen.	Arresten.	Vonnissen.	Arresten.			
Per transport	2	137	37	442	4	"	8	1	157	60	6	3	"	857	
<i>Residentie Samarang.</i>															
Samarang	"	"	"	14	"	"	5	"	12	1	2	"	"	34	
Kendal	"	2	"	13	"	"	"	"	4	"	"	"	"	19	
Salatiga	"	"	"	7	"	"	"	"	"	"	"	"	"	7	
Demak	"	3	3	8	"	"	"	"	2	1	"	1	"	18	
Poerwodadie	"	1	"	8	"	"	"	"	1	2	"	"	"	12	
Grobogan	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
<i>Residentie Kadoe.</i>														90	
Magelang	"	"	"	46	"	"	"	"	"	4	"	"	"	50	
Temangong	"	"	"	22	"	"	"	"	4	1	"	"	"	27	
<i>Residentie Banjoemaas.</i>														77	
Banjoemaas	"	16	1	21	1	"	3	1	20	6	1	"	"	70	
Poerbolingo	"	3	1	9	"	"	"	1	"	4	"	"	"	18	
Bandjarnegara	"	22	"	35	1	"	1	"	13	14	"	"	"	86	
Tjilatjap	"	13	"	25	"	"	"	"	5	4	"	"	"	47	
<i>Residentie Bagelen.</i>														221	
Poerworedjo	1	2	1	31	"	"	2	"	7	1	1	"	"	46	
Keboemen	"	4	3	42	"	"	1	"	2	3	"	"	"	55	
Ambal	"	"	"	9	"	"	1	"	"	1	"	"	"	11	
Wonosobo	"	2	1	19	"	"	"	"	2	"	"	"	"	24	
<i>Patjitan.</i>	"	10	2	29	"	"	1	"	1	"	"	"	"	43	136
<i>Residentie Madioen.</i>														43	
Madioen	"	4	1	11	"	"	1	"	"	1	"	"	"	18	
Ponorogo	"	7	"	13	2	"	"	"	2	3	"	"	"	27	
Ngawie	"	9	"	32	1	"	3	"	7	5	"	"	"	57	
<i>Residentie Kediri.</i>														102	
Kedirie	"	7	"	9	"	"	"	"	1	1	"	1	"	19	
Toelong Agong	"	3	2	24	"	"	"	"	21	3	1	"	"	54	
Berbek	"	"	"	3	"	"	"	"	"	1	"	"	"	4	
Blitar	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
														77	
Transporteren	3	245	52	862	9	"	26	3	261	116	11	5	"	1603	

Aanwijzing der residentien en van de aldaar gevestigde landraden.	LANDRADEN, JAAR 1851.												Totaal.	Aanmerkingen.	
	Veroordeelingen. (Mannen.)					Veroordeeling. (Vrouwen.)			Vrijspraken.						
	In den ketting.		Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.		Vrouwen.				
	Buiten Java.	Op Java.	Buiten Java.	Op Java.		Buiten Java.	Op Java.		Vonnissen.	Arresten.	Vonnissen.	Arresten.			
Per transport	3	245	52	862	9	"	26	3	261	116	11	5	"	1603	
<i>Residentie Japara.</i>															
Japara	"	"	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	
Koedoes	"	1	8	7	"	"	"	"	1	"	"	"	"	17	
Pattie	"	2	3	18	"	"	"	"	"	3	"	"	"	26	46
<i>Residentie Rembang.</i>															
Rembang	"	7	6	24	"	"	2	"	8	3	1	"	"	51	
Toeban.	"	9	1	65	"	"	2	"	13	15	"	"	"	105	
Blora	"	1	1	23	"	"	"	"	5	"	"	"	"	30	
Bodjonegoro	"	3	3	14	1	"	1	"	4	3	"	"	"	29	215
<i>Residentie Soerabaja.</i>															
Soerabaja	"	5	20	87	1	"	11	1	33	25	5	1	"	189	
Grissee.	"	1	"	23	"	"	4	"	3	6	"	"	"	37	
Modjokerto	"	14	3	38	4	"	"	"	13	11	1	"	"	84	
Sumanap	"	"	"	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	4	
Bawean.	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	
Bankallang	"	"	"	20	"	"	"	"	5	1	2	1	"	29	344
<i>Residentie Passaroean.</i>															
Passaroean	"	1	"	24	"	"	1	"	11	9	"	"	"	46	
Malang.	"	6	1	9	"	"	"	"	12	6	"	"	"	34	80
<i>Residentie Bezoekie.</i>															
Bezoekie	"	8	1	15	1	"	"	"	5	9	"	"	"	39	
Probolingo.	"	1	"	35	"	"	"	"	6	4	"	"	"	46	
Pradjekan.	"	2	"	4	"	"	"	"	1	4	"	1	"	12	97
<i>Banjoewangie</i>	"	4	"	2	"	"	1	1	1	"	1	"	"	10	10
TOTAAL	3	310	99	1288	16	"	48	5	382	215	21	8	"	2395	

Onder de 2395 arresten van het Hooggeregtshof zijn niet begrepen de vernietigende ter zake van het niet gemotiveerd zijn der vonnissen; van het niet-vermelden daarin der stellige wettige bepalingen waarop zij gegrond zijn; van onwettige zamenstelling der landraden; van onbevoegdheid derzelve, noch die houdende last tot herstel van verzuimde formaliteiten.

AANWIJZING DER REGTBANKEN.	BUITENBEZITTINGEN, JAAR 1850.												Totaal.	Aanmerkingen.	
	Veroordeelingen. (Mannen.)					Veroordeeling. (Vrouwen.)			Vrijspraken.						
	In den ketting.		Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.		Vrouwen.				
	Doodstraf.	Op het eiland.	Buiten het eiland.	Op het eiland.		Buiten het eiland.	Vonnissen.		Arresten.	Vonnissen.	Arresten.				
CELEBES.															
Raad van justitie te <i>Macassar</i>	1	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	<p>Onder de 113 arresten van het Hooggeregtshof zijn niet begrepen de vernietigende ter zake van onbevoegdheid, verzuim van formaliteiten, of wel om andere redenen. Ook zijn niet op dezen staat vermeld de strafzaken, welke volgens nog bestaande bepalingen in revisie worden afgedaan door de raden van justitie in de buitenbezittingen, dan wel die niet aan het middel van revisie zijn onderworpen.</p> <p>Door den raad van justitie te Amboina, zoomede door den residentieraad te Riouw en den grooten landraad te Padang en Priaman, zijn gedurende het jaar 1850 geene zaken ter revisie aan het Hooggeregtshof opgezonden. Van de op dezen staat vermelde vonnissen houdende veroordeeling tot de straf des doods is één ter executie gelegd.</p>
SUMATRA.															
Raad van justitie te <i>Padang</i> .	"	12	1	"	2	2	"	"	"	1	"	5	"	23	
Regtbank te <i>Palembang</i> van burgerlijke en lijfstrafelijke rechtspleging. . .	"	5	2	2	7	"	"	"	"	"	3	"	"	19	
<i>Benkoelen</i> { Residentieraad .	"	1	"	"	"	"	1	"	"	"	"	1	"	3	
{ Pangerangsraad	"	5	5	4	1	"	"	"	"	2	"	"	"	17	
BORNEO.															
Landraad te <i>Banjermassing</i> .	"	8	1	2	2	"	"	1	"	1	1	"	"	16	
" " <i>Pontianak</i> . .	"	4	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	5	
" " <i>Sambas</i> . . .	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
BANKA.															
Landraad te <i>Muntok</i> . .	"	2	"	1	2	"	"	"	"	2	5	"	"	12	
TIMOR.															
Landraad te <i>Timor</i> . . .	2	2	6	"	1	"	"	1	1	"	"	3	"	16	
TOTAAL	3	39	16	10	15	2	1	2	1	6	9	9	"	113	

BUITENBEZITTINGEN, JAAR 1851.

AANWIJZING DER REGTBANKEN.	BUITENBEZITTINGEN, JAAR 1851.												Totaal.	Aanmerkingen.	
	Veroordeelingen. (Mannen.)						Veroordeeling. (Vrouwen.)			Vrijspraken.					
	In den ketting.		Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Buiten den ketting.		Gevangenisstraf.	Mannen.		Vrouwen.				
	Doodstraf.	Op het eiland.	Buiten het eiland.	Op het eiland.		Buiten het eiland.	Vonnissen.		Arresten.	Vonnissen.	Arresten.				
CELEBES.															
Raad van justitie te <i>Macassar</i>	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	
SUMATRA.															
Raad van justitie te <i>Padang</i> .	1	2	6	3	3	2	"	"	"	3	"	2	"	22	
Regtbank te <i>Palembang</i> van burgerlijke en lijfstraffe- lijke regtspleging . . .	"	"	7	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	8	
<i>Benkoelen</i> { Residentieraad .	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
{ Pangerangsraad .	"	8	1	4	1	"	"	"	"	4	"	"	"	18	
BORNEO.															
Landraad te <i>Banjermassing</i> .	"	"	25	"	4	"	"	"	"	"	"	"	"	29	
" " <i>Pontianak</i> . . .	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	
" " <i>Sambas</i> . . .	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	1	
BANKA.															
Landraad te <i>Muntok</i> . . .	1	6	"	"	2	1	"	"	2	3	1	"	"	16	
TIMOR.															
Landraad te <i>Timor</i> . . .	"	"	7	1	5	"	"	"	"	"	1	"	"	14	
TOTAAL	2	19	48	8	16	3	"	"	2	11	2	2	"	113	

Onder de 113 arresten van het Hooggeregtshof zijn niet begrepen de vernietigende ter zake van onbevoegdheid, verzuim van formaliteiten, of wel om andere redenen. Ook zijn niet op dezen staat vermeld de strafzaken, welke volgens nog bestaande bepalingen in revisie worden afgedaan door de raden van justitie in de buitenbezittingen, dan wel die niet aan het middel van revisie zijn onderworpen.

Door den raad van justitie te Amboina, zoomede door den residentieraad te Riouw en den grooten landraad te Padang en Priaman, zijn gedurende het jaar 1851 geene zaken ter revisie aan het Hooggeregtshof opgezonden. Van de op dezen staat vermeldde vonnissen houdende veroordeeling tot de straf des doods is één ter executie gelegd.

KRIJGSRADEN.	E E R S T E R E S S O R T .											
	Kogel.		Strop.		Andere straffen.		Vrijspraken.		Reclamanten.			
									Europeanen.		Inlanders.	
	Euro-peanen.	Inlan-ders.	Euro-peanen.	Inlan-ders.	Euro-peanen.	Inlan-ders.	Euro-peanen.	Inlan-ders.	Ge-grond.	Ong-e-grond.	Ge-grond.	Ong-e-grond.
1850.												
Batavia	4	"	"	1	18	17	7	5	2	"	"	"
Samarang	1	"	"	1	44	19	18	4	"	4	"	"
Soerabaja	3	1	"	1	18	14	5	14	"	1	"	"
Padang	3	1	"	1	22	7	2	1	"	1	"	"
Muntok	3	"	"	1	4	3	"	"	"	"	"	"
Palembang	"	"	"	"	4	1	1	1	"	"	"	"
Macassar	1	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"
Amboina	1	"	"	"	1	"	1	"	"	"	"	"
Banda	1	"	"	"	4	2	"	"	"	"	"	"
Ternate	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
TOTAAL	17	2	"	5	116	63	34	25	2	6	"	"
1851.												
Batavia	4	1	"	5	32	18	13	13	4	1	"	"
Samarang	2	1	"	1	51	16	12	9	2	"	"	"
Soerabaja	1	"	"	"	8	11	1	"	2	"	"	"
Padang	2	"	"	"	8	3	3	"	"	"	"	"
Muntok	1	"	"	1	"	1	1	"	"	"	"	"
Palembang	"	2	"	"	4	1	"	"	"	"	"	"
Macassar	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Amboina	1	"	"	"	6	"	1	"	"	"	"	"
Banda	"	"	"	"	1	6	2	"	"	"	"	"
Ternate	"	"	"	"	1	1	"	"	"	"	"	"
TOTAAL	13	4	"	7	111	57	33	22	8	1	"	"

NOTA. Van de op dezen staat vermelde vonnissen houdende veroordeeling tot de straf des doods zijn negen ter executie gelegd, het ophangen aan eene galg; en gedurende het jaar 1851 vijf door het ophangen aan eene galg.

van Neêrlandsch Indie behandelde zaken.

L A A T S T E R E S S O R T .

Kogel.		Strop.		Andere straffen.		Vrijspraken.		Reclamanten.				Totaal.		Totaal geneeraal.
								Europeanen.		Inlanders.				
Euro-peanen.	Inlan-ders.	Euro-peanen.	Inlan-ders.	Euro-peanen.	Inlan-ders.	Euro-peanen.	Inlan-ders.	Ge-grond.	Onge-grond.	Ge-grond.	Onge-grond.	Euro-peanen.	Inlan-ders.	
"	"	"	1	22	17	7	5	2	"	"	"	31	23	54
"	"	"	1	45	19	18	4	"	4	"	"	67	24	91
2	"	"	1	18	15	6	14	"	1	"	"	27	30	57
"	1	"	1	25	7	2	1	"	1	"	"	28	10	38
"	"	"	1	7	3	"	"	"	"	"	"	7	4	11
"	"	"	"	4	1	1	1	"	"	"	"	5	2	7
1	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	2	"	2
"	"	"	"	2	"	1	"	"	"	"	"	3	"	3
1	"	"	"	4	2	"	"	"	"	"	"	5	2	7
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
4	1	"	5	128	64	35	25	2	6	"	"	175	95	270
2	1	"	5	35	18	12	13	4	1	"	"	54	37	91
2	"	"	1	50	18	13	8	2	"	"	"	67	27	94
"	"	"	"	9	11	1	"	2	"	"	"	12	11	23
1	"	"	"	9	3	3	"	"	"	"	"	13	3	16
"	"	"	1	1	1	1	"	"	"	"	"	2	2	4
"	1	"	"	3	2	1	"	"	"	"	"	4	3	7
"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	2	"	8
1	"	"	"	6	"	1	"	"	"	"	"	8	"	9
"	"	"	"	1	6	2	"	"	"	"	"	3	6	2
"	"	"	"	1	1	"	"	"	"	"	"	1	1	"
6	2	"	7	117	60	34	21	8	1	"	"	166	90	256

alle tegen inlanders, en wel gedurende het jaar 1850 ééne veroordeeling tot de straf des doods met den kogel en drie door

Raden van justitie op Java.	Veroordeelingen.								Vrijspraken.				Totaal generaal.	Aanmerkingen.
	Mannen.				Vrouwen.				Mannen.		Vrouwen.			
	Doodstraf.		Tuchtnisstraf. Verhaming uit Neder- landsch Indië.	Gevan- genisstraf.		Gevan- genisstraf.		Von- nissen.		Arresten.	Von- nissen.			
	Europeanen.	Inlanders.		Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.					
Jaar 1850.														
Batavia	"	"	1	"	4	"	"	"	"	"	"	"	"	5
Samarang	"	"	"	1	3	"	1	1	1	"	"	"	"	7
Soerabatja	"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	"	2
TOTAAL	"	"	1	1	9	"	1	1	1	"	"	"	"	14
Jaar 1851.														
Batavia	"	3	2	"	4	"	"	"	1	"	"	"	"	10
Samarang	"	"	1	"	3	1	"	"	1	"	1	"	"	7
Soerabajja	"	10	"	"	3	"	1	"	"	2	1	1	"	18
TOTAAL	"	13	3	"	10	1	1	"	2	2	2	1	"	35

De in het jaar 1851 uitgesproken veroordeelingen tot de straf des doods hebben plaats gevonden wegens zeeroof, ge-
paard met moord, en zijn alle ter executie gelegd.

ZITTING 1853—1854. — (XXXVI.)

*Verslag van het beheer en den staat der Kolonien
over 1851.*

BIJLAGE **B.** (OOST-INDIE.)

N°. 4.

RAMING

DER

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

VAN DE

INDISCHE ADMINISTRATIE

OVER 1851.

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

IN

INDIE.

---

espro-
tot de
plaats
of ge-
n zijn
gd.

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
I.	<i>Verpachtingen.</i>		
	Hoofdgelden der Chinezen, Maleijers en Parnakans	f 39,277	
	Slagten van rundvee, buffels, schapen en geiten.	319,250	
	Slagten van varkens	120,724	
	Vischmarkten en vischpachten	196,100	
	Vischvijvers en het regt om vischnetten te stellen.	138,876	
	Arak en andere sterke dranken	228,225	
	Verkoop van saguweer	7,070	
	Inlandsche tabak	90,360	
	Wajangs, bazars, warongs, groentenkramen en winkels	2,173,427	
	Tolbruggen, sluisgelden en overtoomen.	79,716	
	Diverse kleine middelen	31,626	
	Diverse kleine eilanden	6,720	
	Vogelnestklippen.	40,314	
	Kleine lombard	258,043	
	Amfioenpacht en verkoop van amfioen	5,615,834	
	Licentien op de pho- en topho-spelen	290,376	
	Niepa-hout en kreupelbosschen	23,735	
			f 9,659,673
II.	<i>Belastingen en inkomsten van onderscheiden aard.</i>		
	Inkomende en uitgaande regten, entrepôt en waaggelden	f 4,982,041	
	5 % additioneel regt	242,293	
	Consumtieregts	79,330	
	Belastingen op den verkoop van tabak.	13,000	
	Haven-, ankeragie- en loodsgelden	92,145	
	Kleinzegel-regt	370,747	
	Collaterale successien.	33,613	
	's Heeren geregtigheid.	188,760	
	Belasting op het goud	220	
	5 % op de particuliere bazars	5,538	
	Tolpoorten en tolln	13,992	
	IJkgelden	1,955	
	Belasting op slaven.	17,963	
	Oorgeld der paarden en belasting op de rijtuigen	76,308	
	Transporteren	f 6,117,906	f 9,659,673

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
I.	<i>Hooge regering.</i>		
	Inkomsten van den Gouverneur-Generaal en kosten van deszelfs huis.	f 170,667	
	Raad van Nederlandsch Indie.	151,200	
	Algemeene secretarie	162,000	
	Reiskosten.	7,000	
			f 490,867
II.	<i>Departement van Justitie.</i>		
	Hooggeretshof	f 198,757	
	Hoog Militair Gerechtshof.	3,460	
	Raden van justitie	319,415	
	Criminele en diverse justitie-kosten (de landraden er onder begrepen).	126,000	
			647,632
III.	<i>Hooge en lagere collegien.</i>		
	Algemeene Rekenkamer		179,680
IV.	<i>Provinciaal bestuur en politie.</i>		
	Provinciaal bestuur.	f 1,816,000	
	Algemeene politie	870,556	
	Districts-politie.	592,644	
	Kruis- en residentie-praauwen	31,500	
	Djaijang-sekars (inlandsche marechaussée).	78,000	
	Barissans of pradjoerits (plaatselijke corpsen).	192,224	
	Gevangenen, kettinggangers en bannelingen.	514,964	
	Diverse uitgaven van politie.	61,500	
			4,157,388
V.	<i>Eeredienst, kunsten en wetenschappen.</i>		
	Kosten ter bevordering van kunsten en wetenschappen	f 22,000	
	Christelijke eeredienst.	250,200	
	Inlandsche idem	11,000	
	Onderwijs of schoolwezen	204,000	
	Geneeskundige dienst en vaccine.	153,000	
			640,200
	Transporteren		f 6,115,767

ONTVANGSTEN

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport	f 6,117,906	f 9,659,673
	Recognitien of tributen van inlandsche Vorsten	16,921	
	Venduregten.	285,473	
	Belasting op het jattiehout.	1,601	
	Inkomsten van 's Lands drukkerij.	68,000	
	Inkomsten van den constructiewinkel	"	
	Inkomsten van de stoomfabriek <i>Phoenix</i>	"	
	Inkomsten der brievenposterij	192,958	
	Inkomsten der paardenposterij.	59,572	
	Verponding	465,079	
	Territoriale belasting op de koffij en peper	189,000	
			7,396,510
III.	<i>Landelijke inkomsten en cultures.</i>		
	Ongebouwde en gebouwde eigendommen en tuinen.	f 9,028,478	
	Vischvijvers (tambaks)	178,835	
	Vertiening van landerijen en landerijen aan particulieren afge- staan.	100,895	
	Restitutien van verleende voorschotten ter zake van landbouwkundige ondernemingen	781,726	
			10,089,934
IV.	<i>Koophandel.</i>		
	Handel met Japan.	f 417,997	
	Verkoop van koffij	909,872	
	" " specerijen.	52,232	
	" " peper	54,288	
	" " vogelnestjes	148,000	
	" " houtwerken	64,000	
	" " zout.	4,671,570	
	" " rijst.	375,000	
	" " arengsuiker	67,575	
	" " stofgoud.	2,520	
	" " diverse goederen.	62,166	
	" " steenkolen.	6,885	
			6,832,105
	Transporteren		f 33,978,222

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport	.....	f 6,115,767
VI.	<i>Civiel bouw-departement.</i>		
	Civile gebouwen en waterstaat (personeel)	f 144,008	
	Gebouwen en waterstaat (materieel)	514,542	
	Verschillende inrigtingen van waterleidingen, steenbakkerijen, brandspuiten en transport-etablissemten.	15,000	
			673,550
VII.	<i>Finantien, cultures en koophandel.</i>		
	<i>A. Finantien.</i>		
	Generale directie van finantien.	f 314,436	
	Beheer van 's Lands algemeene geldkassen.	242,000	
	Kosten op de verpachtingen.	18,000	
	Kosten op het kleinzegel.	26,400	
	Kosten op 's Heeren gerechtigheid en collaterale successien.	1,700	
	Civile haveninrigtingen en kosten op de ankeragiegelden	75,725	
	Beheer der inkomende en uitgaande regten	351,000	
	Kosten op de ijking van maten en gewigten.	500	
	Consulaat in China	10,710	
	Kosten der posterijen in het algemeen.	330,000	
	Beheer der openbare verkooping en	102,364	
	Kosten der Lands-drukkerij.	52,000	
	Beheer van 's Lands civile pakhuizen, emballage en gemengde onkosten.	225,158	
	Renten en aflossingen.	422,431	
			2,172,42
	<i>B. Landbouw, landelijke inkomsten en cultures.</i>		
	Landbouw, paardenstoeterijen en veefokkerijen.	f 40,865	
	Kosten op de landelijke inkomsten en andere grondlasten	1,178,190	
	Cultures in het algemeen	278,814	
	Inkoop en kosten van peper	49,085	
	» » » » houtwerken (bosschen)	211,758	
	» » » » koffij.	10,173,573	
	» » » » specerijen	366,971	
	» » » » suiker	9,160,492	
	» » » » indigo	1,406,467	
	Transporteren	f 22,866,215	f 8,961,741

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport		f 33,978,222
V.	<i>Diverse en buitengewone inkomsten.</i>		
	Praauwenveren	21,105	
	Waterleidingen	1,085	
	Stortingen door bedevaartgangers naar Arabie.	12,100	
	Verkoop en verhuur van huizen en gronden	38,226	
	Boeten en confiscatien	117,500	
	Inkomsten van het land Nangoelan	25,000	
	Diverse inkomsten	990,403	
	Inhoudingen op de jaarwedden ter zake van burgerlijke pensioenen. .	118,000	
	Contributie van tot het zeewezen van Nederlandsch Indie behoorende officieren.	2,075	
	Civile proceskosten.	17,753	
	Onderwijs of schoolwezen.	60,932	
	Restitutie van in vroegere jaren verleende buitengewone voorschotten.	30,000	
			1,434,179
VI.	<i>Departement van Oorlog.</i>		
	Verstrekkingsen aan particulieren en verkoop van onbruikbare goederen.		145,319
VII.	<i>Departement van Marine.</i>		
	Verstrekkingsen aan particulieren en verkoop van onbruikbare goederen. f	31,700	
	Maritiem etablissement op het eiland Onrust	128,947	
	Stoompakketvaart tusschen Java en Singapore.	30,300	
	Fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid	119,230	
			310,177
	Transporteren		f 35,867,897

UITGAVEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport	f 22,866,215	f 8,961,741
	Inkoop en kosten van thee.	676,890	
	" " " " tabak	282,700	
	Teelt van klappers of kokosnoten	8,720	
	Inkoop en kosten van rameh	8,333	
	" " " " goeniezakken.	1,158	
	" " " " cochenille	103,837	
	" " " " kaneel	142,301	
	Voorschotten voor landbouwkundige ondernemingen	100,000	
			24,190,154
	<i>C. Koophandel.</i>		
	Inkoop en kosten van diverse goederen	f 196,974	
	Kosten op den handel met Japan.	157,290	
	Kosten op de amfoenpacht en inkoop van amfoen	263,552	
	Inkoop en kosten van vogelnestjes	16,000	
	" " " " tin	907,000	
	" " " " houtwerken (stapelplaatsen).	63,000	
	Kosten van zout.	870,000	
	Inkoop en kosten van rijst.	698,500	
	" " " " arengsuiker	15,000	
	" " " " stofgoud.	200	
	Kosten van steenkolen.	89,756	
	Onkosten aan de factorij der Nederlandsche Handel-maatschappij te voldoen op de producten naar Nederland verzonden wordende.	508,523	
	Provisiepenningen aan de factorij te voldoen op idem.	148,000	
			3,933,795
VIII.	<i>Departement van Oorlog.</i>		
	Voor het Nederlandsch Indisch leger	f 8,344,526	
	Voor de pradjoerits, barissssans en andere inlandsche corpsen, niet behoorende tot de vaste landmagt.	91,022	
	Voor buitengewone fortificatiewerken	995,126	
			9,430,674
IX.	<i>Departement van Marine.</i>		
	Uitgaven, en wel dat gedeelte, hetwelk niet komt ten laste der Nederlandsche Staatsbegrooting, als:		
	voor schepen en vaartuigen van oorlog.	f 962,846	
	" de stoompakketvaart tusschen Java en Singapore.	59,020	
			46,516,364
	Transporteren	f 1,021,866	f 46,516,364

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport	f 1,021,866	f 46,516,364
	Voor sedentaire betrekkingen ten dienste van het zeewezen.	173,847	
	» gouvernements-schoeners en kruisbooten	287,645	
	» het maritiem etablissement op het eiland Onrust	88,224	
	» de fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid.	152,000	
			1,723,582
X.	<i>Pensioenen en gestichten van weldadigheid.</i>		
	Civile pensioenen	f 223,000	
	Militaire idem	350,000	
	Inlandsche idem	204,000	
	Pensioenen aan weduwen van civile, militaire en inlandsche personen.	66,000	
	Godshuizen en gestichten van weldadigheid.	122,947	
			965,947
	<i>Uitgaven van onderscheiden aard.</i>		
XI.	Hofhouding van inlandsche Vorsten, schadeloosstellingen en gratificaties aan dezelve.	f 1,814,000	
	Kosten der ambachtskwartieren	21,000	
	Buitengewone voorschotten, welke niet binnen hetzelfde dienstjaar worden teruggegeven	30,000	
	Onderhoud van inlandsche gezanten, grooten en staatsgevangenen. .	115,000	
	Uitgaven van het land Nangoelan	20,208	
	Geschenken aan inlandsche Vorsten en grooten.	5,100	
	Publieke feesten.	15,717	
	Civile transportkosten uit en naar Nederland	66,000	
	Reis- en transportkosten in Indie	53,000	
	Gratificaties.	15,000	
	Personele toelagen.	18,000	
	Nonactiviteits-tractementen en wachtgelden.	90,000	
	Verloftractementen.	10,000	
			2,273,025
XII.	<i>Dagelijksche onvoorziene uitgaven</i>		100,000
XIII.	<i>Buitengewone uitgaven en onvoorziene tegenspoeden</i>		498,110
	TOTAAL DER UITGAVEN VAN DE KOLONIALE ADMINISTRATIE.		f 52,077,028
	Transporteren	f	52,077,028

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport		f 35,867,897
VIII.	<i>Ontvangsten voor rekening van anderen.</i>		
	Van den Keizer van Soerakarta in restitutie van voor denzelfen te doene betalingen	6,780	
	Van den Sultan van Djokjokarta idem.	16,996	
	Van diverse personen idem.	8,680	
	Civiel weduwen- en weezenfonds	485,000	
	Militair weduwen- en weezenfonds	218,000	
	Verhoogd militair pensioenfonds	248,700	
	Delegatien (civile)	396,071	
	" (militaire)	147,300	
	" (marine-)	12,800	
	Van de officieren der landmagt in restitutie van in Nederland te doene uitgaven voor goederen ten dienste van het officiers-kleedingmagazijn	32,819	
			1,573,146
			f 37,441,043
	Nadeelig verschil tusschen de geldelijke ontvangsten en uitgaven in Indie om te worden gedekt uit den verkoop der producten en Nederland.		15,560,537
			f 53,001,580

UITGAVEN.

L. HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
897	Per transport	. . . . .	f 52,077,028
XIV.	<i>Betalingen voor rekening van anderen.</i>		
	Voor rekening van den Keizer van Soerakarta	f 6,780	
	" " " " Sultan van Djokjokarta	16,996	
	" " " diverse personen	8,680	
	Civiel weduwen- en weezenfonds	320,000	
	Militair weduwen- en weezenfonds	155,600	
	Verhoogd militair pensioenfonds	99,200	
			607,256
			f 52,684,284
	Voor zooveel het administratief kapitaal onder ult ^o . December 1850 bevonden is minder te bedragen dan de bepaalde som		317,296
			f 53,001,580

TABLE OF CONTENTS

PREFACE

CHAPTER I

CHAPTER II

CHAPTER III

CHAPTER IV

CHAPTER V

CHAPTER VI

CHAPTER VII

CHAPTER VIII

CHAPTER IX

CHAPTER X

CHAPTER XI

CHAPTER XII

CHAPTER XIII

CHAPTER XIV

ZITTING 1853—1854. — (XXXVI.)

*Verslag van het beheer en den staat der Kolonien
over 1851.*

BIJLAGE C. (OOST-INDIE.)

N°. 5.

RAMING

DER

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

VAN DE

INDISCHE ADMINISTRATIE

OVER 1851.

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

IN

NEDERLAND.

ONTVANGSTEN.

OMSCHRIJVING.

BEDRAG.

Gouvernements-producten in 1851 te verkoopen:

Koffij	725,000	pikols à f	19.00	Ned. Ct.	per pikol	. . . . .	f 13,775,000.00
Suiker	992,000	" "	9.52	" "	" "	. . . . .	9,443,840.00
Indigo	8,300	" "	302.67	" "	" "	. . . . .	2,512,200.00
Cochenille	400	" "	233.30	" "	" "	. . . . .	93,300.00
Tin	70,000	" "	46.70	" "	" "	. . . . .	3,269,000.00
Thee	7,000	" "	38.08	" "	" "	. . . . .	266,600.00
Kaneel	2,000	" "	50.31 ¹ / ₄	" "	" "	. . . . .	100,625.00
Peper	3,000	" "	6.90	" "	" "	. . . . .	20,700.00
Notenmuskaat	8,400	" "	81.00	" "	" "	. . . . .	700,400.00
Foelie	1,800	" "	92.00	" "	" "	. . . . .	165,600.00
Kruidnagelen	8,800	" "	24.00	" "	" "	. . . . .	211,200.00
Notenzeep	50	" "	29.49	" "	" "	. . . . .	1,475.00
Tabak	4,000	" "	47.43	" "	" "	. . . . .	189,720.00
Rameh	400	" "	20.83 ¹ / ₃	" "	" "	. . . . .	8,333.00

f 30,757,993.00

Winst op assurantie	180,000.00
Besparing op onkosten	50,000.00
Diverse ontvangsten	48,735.00

Ontvangsten voor rekening van anderen.

Civiel weduwen- en weezenfonds	25,000.00
Militaire weduwen- en weezenfonds	36,000.00
Verhoogd militair pensioenfonds	5,500.00
Van het Departement van Marine, in restitutie van in Indie betaalde vaste tractementen aan officieren, afkomstig van de voormalige koloniale marine	"

f 31,103,228.00

OMSCHRIJVING.

BEDRAG.

Tot dekking van het nadeelig verschil tusschen de ontvangsten en uitgaven in Indie	f 15,560,537.00
Renten der Oost-Indische schulden, volgens de wetten van 24 April 1836, 11 Maart 1837, 27 Maart 1838 en 22 December 1838	9,800,000.00
Renten der restant-schuld à f 10,000,000 aan de Nederlandsche Handel-maatschappij, volgens de wetten van 6 Maart en 23 November 1844	400,000.00
Scheeps- en oorlogsbehoeften en goederen van onderscheiden aard naar Indie te zenden, voor de administratie aldaar	3,185,877.00
Pensioenen ten laste der Indische kas	475,200.00
Verloftractementen	140,000.00
Kosten van het koloniaal werf-depôt te Harderwijk.	
Uitzending van suppletie-troepen	} f 290,547.00
Transportkosten van repatrierende militairen	
Diverse betalingen aan teruggekeerde militairen	
Studiekosten van jongelingen op de Militaire Academie te Breda, bestemd voor de Oost-Indische dienst	
Opleiding van jongelingen tot genees- en scheikundigen, voor de Oost-Indische dienst.	20,100.00
	331,647.00
Kosten van het onderwijs in de Oostersche taal-, land- en volkenkunde aan de Academie te Delft.	10,000.00
Kosten, vallende op de uitzending van burgerlijke ambtenaren, zeevarenden enz.	20,120.00
Diverse uitgaven	100,000.00
<i>Betalingen voor rekening van anderen.</i>	
Civiel weduwen- en weezenfonds	190,000.00
Militair weduwen- en weezenfonds.	98,400.00
Verhoogd militair pensioenfonds.	155,000.00
Civile delegatien	396,071.00
Militaire "	147,300.00
Marine- "	12,800.00
Goederen ten dienste van het officiers-kleedingmagazijn (begrepen onder het hierboven uitgetrokken totaal van f 3.185,877)	"
	f 31,022,952.00
Geraamd excedent	80,276.00
	f 31,103,228.00

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

ZITTING 1853 — 1854. — (XXXVI.)

---

*Verlag van het bekeer en den staat der Kolonien
over 1851.*

BIJLAGE **D.** (OOST-INDIE.)

N°. 6.

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

DER

INDISCHE ADMIMISTRATIE IN INDIE.

1851.

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
I.	<i>Verpachtingen.</i>		
	Hoofdgelden der Chinezen, Maleijers en Parnakans	f 38,481	
	Slagten van rundvee, buffels, schapen en geiten.	318,390	
	Slagten van varkens	177,616	
	Vischmarkten en vischpachten	195,212	
	Visscherijen en het regt om vischnetten te stellen.	138,876	
	Arak en andere sterke dranken	226,308	
	Verkoop van saguweer	8,276	
	Inlandsche tabak	90,360	
	Waijangs, bazars, warongs, groentenkramen en winkels	2,121,428	
	Tolbruggen, sluisgelden, veren en overtoomen.	70,334	
	Diverse kleine middelen	35,546	
	Diverse kleine eilanden	7,770	
	Vogelnestklippen.	42,688	
	Kleine lombard	256,022	
	Amfioenpacht en verkoop van amfioen	5,796,152	
	Licenten op de topho-spelen	267,029	
	Niepa-hout en kreupelbosschen	23,172	
			f 9,753,660
II.	<i>Belastingen op de inkomsten van onderscheiden aard.</i>		
	Inkomende en uitgaande regten, entrepôt en waaggelden	f 6,361,624	
	5 % additioneel regt	302,137	
	Consumtierecht	60,661	
	Belastingen op den verkoop van tabak.	9,774	
	Haven-, ankeragie en loodsgelden	154,499	
	Kleinzegel-regt	363,331	
	Collaterale successien	62,923	
	's Heeren geregtigheid.	182,411	
	Belasting op goud.	90	
	5 % op de particuliere bazars	6,134	
	Tolpoorten en tollén	17,309	
	Ijkgelden	1,370	
	Belasting op slaven.	15,154	
	Oorgeld der paarden en belasting op de rijtuigen	79,936	
	Transporteren	f 7,617,353	f 9,753,660

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
I.	<i>Hooge regering.</i>		
	Inkomsten van den Gouverneur-Generaal en kosten van deszelfs huis.	f 214,825	
	Raad van Nederlandsch Indie.	129,384	
	Algemeene secretarie	162,904	
	Reiskosten.	13,916	
			f 520,529
II.	<i>Departement van Justitie.</i>		
	Hoogeregtschhof	f 193,553	
	Hoog Militair Gerechtshof.	4,250	
	Raden van justitie	307,095	
	Criminele en diverse justitie-kosten (de landraden er onder begrepen).	132,697	
			637,595
III.	<i>Hooge en lagere collegien.</i>		
	Algemeene Rekenkamer		176,270
IV.	<i>Provinciaal bestuur en politie.</i>		
	Provinciaal bestuur.	f 1,771,328	
	Algemeene politie	848,985	
	Districts-politie.	584,785	
	Kruis- of residentie-prauwen.	23,457	
	Djajang-sekars.	91,209	
	Barissans of pradjoerits.	176,589	
	Gevangenen, kettinggangers en bannelingen.	577,533	
	Diverse uitgave voor politie.	57,718	
			4,131,604
V.	<i>Eeredienst, kunsten en wetenschappen.</i>		
	Kosten ter bevordering van kunsten en wetenschappen	f 17,883	
	Christelijke eeredienst.	215,274	
	Inlandsche idem	9,477	
	Onderwijs of schoolwezen	209,111	
	Geneeskundige dienst en vaccine.	145,708	
			597,453
	Transporteren		f 6,063,451

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport	f 7,617,353	f 9,753,660
	Recognitien of tributen van inlandsche vorsten	11,885	
	Venduregten.	230,984	
	Belasting op het jattiehout.	538	
	Inkomsten van 's Lands drukkerij.	68,710	
	Inkomsten der brievenposterij	222,871	
	Inkomsten der paarden	82,129	
	Verponding	475,651	
	Territoriale belasting op de koffij en peper	181,231	
			8,891,352
III.	<i>Landelijke inkomsten en cultures.</i>		
	Ongebouwde en gebouwde eigendommen en tuinen.	f 8,695,036	
	Vischvijvers	183,276	
	Vertiening van landerijen en landerijen aan particulieren verhuurd of afgestaan	49,698	
	Restitutien van verleende voorschotten ter zake van landbouwkundige ondernemingen	949,495	
			9,877,505
IV.	<i>Koophandel.</i>		
	Handel met Japan.	f 406,209	
	Verkoop van koffij	1,796,410	
	" " specerijen.	20,376	
	" " peper	47,889	
	" " vogelnestjes	65,320	
	" " tin	3,783	
	" " houtwerken	117,166	
	" " zout.	4,326,014	
	" " rijst.	507,290	
	" " arengsuiker	65,617	
	" " suiker	900,883	
	" " indigo	4,208	
	" " thee.	89,155	
	" " tabak	17,946	
	" " rameh	"	
	" " goeniezakken.	314	
	" " cochenille.	24	
	Transporteren	f 8,368,604	f 28,522,517

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport	f	6,063,451
VI.	<i>Civiel bouw-departement.</i>		
	Civile gebouwen en waterstaat (personeel).	f 138,364	
	Gebouwen en waterstaat (materieel).	663,781	
	Verskillende inrigtingen van waterleidingen, steenbakkerijen, brandspuiten en transport-etablissemten.	11,372	
			813,517
VII.	<i>Finantien, cultures en koophandel.</i>		
	<i>A. Finantien.</i>		
	Generale directie van finantien.	f 313,449	
	Beheer van 's Lands algemeene geldkassen.	246,477	
	Kosten op de verpachtingen.	28,167	
	Kosten op het kleinzegel.	24,953	
	Kosten van 's Heeren gerechtigheid en collaterale successien.	2,519	
	Civile haveninrigtingen en kosten op de ankeragiegelden	71,885	
	Beheer der inkomende en uitgaande regten	340,372	
	Kosten op de ijking van maten en gewigten.	341	
	Consulaat in China	11,380	
	Kosten der posterijen in het algemeen.	315,646	
	Beheer der openbare verkoopingën	105,444	
	Kosten der Lands-drukkerij.	54,109	
	Beheer van 's Lands civile pakhuizen, emballagie en gemengde onkosten.	235,896	
	Renten en aflossingen.	336,854	
			2,087,492
	<i>B. Landbouw, landelijke inkomsten en cultures.</i>		
	Landbouw, paardenstoeterijen en veefokkerijen.	f 43,572	
	Kosten op de landelijke inkomsten en andere grondlasten	1,128,892	
	Cultures in het algemeen	268,163	
	Inkoop en kosten van peper	88,344	
	" " " " houtwerken (bosschen)	126,657	
	" " " " koffij.	10,799,628	
	" " " " specerijen	378,768	
	" " " " suiker	9,706,418	
	" " " " indigo	1,110,081	
	Transporteren	f 23,650,523	f 8,964,460

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport	f 8,368,604	f 28,522,517
	Verkoop van stofgoud	3,438	
	” ” kaneel	162	
	” ” diverse goederen	112,354	
	” ” steenkolen	3,311	
			8,487,869
V.	<i>Diverse buitengewone inkomsten.</i>		
	Praauwenveren	f 21,013	
	Waterleidingen	1,141	
	Stortingen door bedevaartgangers naar Arabie.	12,540	
	Verkoop en verhuur van huizen en gronden	62,492	
	Boeten en confiscaties	139,491	
	Inkomsten van het land Nangoelan	2,444	
	Diverse inkomsten	669,393	
	Burgerlijke pensioenen	139,861	
	Contributie van tot het zeewezen van Nederlandsch Indie behorende officieren voor aan hen te verleenen verhoogde pensioenen	2,689	
	Civile proces-kosten.	11,920	
	Onderwijs of schoolwezen.	45,013	
	Restitutie van in vorige jaren verleende buitengewone voorschotten.	105,844	
			1,213,841
VI.	<i>Departement van Oorlog.</i>		
	Verstrekkingsen aan particulieren en verkoop van onbruikbare goederen.		296,998
VII.	<i>Departement van Marine.</i>		
	Verstrekkingsen aan particulieren en verkoop van onbruikbare goederen. f	49,323	
	Maritiem etablissement op het eiland Onrust	34,233	
	Stoompakket-vaart tusschen Java en Singapore	5,740	
	Fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid	14,648	
			103,944
	Transporteren		f 38,625,169

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport	f 23,350,518	f 8,964,460
	Inkoop en kosten van thee.	758,640	
	" " " " tabak	302,666	
	Teelt van klappers of kokosnoten	280	
	Inkoop en kosten van rameh	2,259	
	" " " " goeniezakken.	14,048	
	" " " " cochenille	73,540	
	" " " " kaneel	117,651	
	Voorschotten voor landbouwkundige ondernemingen	91,233	
			25,010,840
	<i>C. Koophandel.</i>		
	Inkoop en kosten van diverse goederen	f 254,328	
	Kosten op den handel met Japan.	110,400	
	Kosten op de amfioenpacht en inkoop van amfioen	265,611	
	Inkoop en kosten van vogelnestjes	13,983	
	" " " " tin	1,527,681	
	" " " " houtwerken (stapelplaatsen).	93,546	
	Kosten op het zout	1,004,472	
	Inkoop en kosten van rijst.	816,529	
	" " " " arengsuiker	12,179	
	" " " " stofgoud.	8,005	
	Kosten van steenkolen.	136,152	
	Onkosten aan de factorij der Nederlandsche Handel-maatschappij te voldoen op de producten naar Nederland verzonden wordende. . .	503,298	
	Provisiepenningen aan de factorij te voldoen op idem.	149,459	
			4,895,643
VIII.	<i>Departement van Oorlog.</i>		
	Het Nederlandsch Indisch leger	f 9,052,574	
	Pradjoerits, barisssans en andere inlandsche corpsen, niet behoo- rende tot de vaste landmagt.	86,704	
	Buitengewone fortificatiewerken	1,057,054	
			10,196,332
IX.	<i>Departement van Marine.</i>		
	Uitgaven, en wel dat gedeelte, hetwelk niet komt ten laste der Nederlandsche Staatsbegrooting, als:		
	voor schepen en vaartuigen van oorlog.	f 918,121	
	" de stoompakketvaart tusschen Java en Singapore.	44,252	
			462,373
	Transporteren	f 962,373	f 47,067,275

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	SUBSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
001,1008	012,001	Per transport	f	38,625,169
	012,002			
	012,003			
	012,004			
	012,005			
	012,006			
	012,007			
	012,008			
	012,009			
	012,010			
	012,011			
	012,012			
	012,013			
	012,014			
	012,015			
	012,016			
	012,017			
	012,018			
	012,019			
	012,020			
	012,021			
	012,022			
	012,023			
	012,024			
	012,025			
	012,026			
	012,027			
	012,028			
	012,029			
	012,030			
	012,031			
	012,032			
	012,033			
	012,034			
	012,035			
	012,036			
	012,037			
	012,038			
	012,039			
	012,040			
	012,041			
	012,042			
	012,043			
	012,044			
	012,045			
	012,046			
	012,047			
	012,048			
	012,049			
	012,050			
	012,051			
	012,052			
	012,053			
	012,054			
	012,055			
	012,056			
	012,057			
	012,058			
	012,059			
	012,060			
	012,061			
	012,062			
	012,063			
	012,064			
	012,065			
	012,066			
	012,067			
	012,068			
	012,069			
	012,070			
	012,071			
	012,072			
	012,073			
	012,074			
	012,075			
	012,076			
	012,077			
	012,078			
	012,079			
	012,080			
	012,081			
	012,082			
	012,083			
	012,084			
	012,085			
	012,086			
	012,087			
	012,088			
	012,089			
	012,090			
	012,091			
	012,092			
	012,093			
	012,094			
	012,095			
	012,096			
	012,097			
	012,098			
	012,099			
	012,100			
	012,101			
	012,102			
	012,103			
	012,104			
	012,105			
	012,106			
	012,107			
	012,108			
	012,109			
	012,110			
	012,111			
	012,112			
	012,113			
	012,114			
	012,115			
	012,116			
	012,117			
	012,118			
	012,119			
	012,120			
	012,121			
	012,122			
	012,123			
	012,124			
	012,125			
	012,126			
	012,127			
	012,128			
	012,129			
	012,130			
	012,131			
	012,132			
	012,133			
	012,134			
	012,135			
	012,136			
	012,137			
	012,138			
	012,139			
	012,140			
	012,141			
	012,142			
	012,143			
	012,144			
	012,145			
	012,146			
	012,147			
	012,148			
	012,149			
	012,150			
	012,151			
	012,152			
	012,153			
	012,154			
	012,155			
	012,156			
	012,157			
	012,158			
	012,159			
	012,160			
	012,161			
	012,162			
	012,163			
	012,164			
	012,165			
	012,166			
	012,167			
	012,168			
	012,169			
	012,170			
	012,171			
	012,172			
	012,173			
	012,174			
	012,175			
	012,176			
	012,177			
	012,178			
	012,179			
	012,180			
	012,181			
	012,182			
	012,183			
	012,184			
	012,185			
	012,186			
	012,187			
	012,188			
	012,189			
	012,190			
	012,191			
	012,192			
	012,193			
	012,194			
	012,195			
	012,196			
	012,197			
	012,198			
	012,199			
	012,200			
	012,201			
	012,202			
	012,203			
	012,204			
	012,205			
	012,206			
	012,207			
	012,208			
	012,209			
	012,210			
	012,211			
	012,212			
	012,213			
	012,214			
	012,215			
	012,216			
	012,217			
	012,218			
	012,219			
	012,220			
	012,221			
	012,222			
	012,223			
	012,224			
	012,225			
	012,226			
	012,227			
	012,228			
	012,229			
	012,230			
	012,231			
	012,232			
	012,233			
	012,234			
	012,235			
	012,236			
	012,237			
	012,238			
	012,239			
	012,240			
	012,241			
	012,242			
	012,243			
	012,244			
	012,245			
	012,246			
	012,247			
	012,248			
	012,249			
	012,250			
	012,251			
	012,252			
	012,253			
	012,254			
	012,255			
	012,256			
	012,257			
	012,258			
	012,259			
	012,260			
	012,261			
	012,262			
	012,263			
	012,264			
	012,265			
	012,266			
	012,267			
	012,268			
	012,269			
	012,270			
	012,271			
	012,272			
	012,273			
	012,274			
	012,275			
	012,276			
	012,277			
	012,278			
	012,279			
	012,280			
	012,281			
	012,282			
	012,283			
	012,284			
	012,285			
	012,286			
	012,287			
	012,288			
	012,289			
	012,290			
	012,291			
	012,292			
	012,293			
	012,294			
	012,295			
	012,296			
	012,297			
	012,298			
	012,299			
	012,300			
	012,301			
	012,302			
	012,303			
	012,304			

UITGAVEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.		BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport	f	962,373	f 47,068,275
	Voor sedentaire betrekkingen ten dienste van het zeewezen.		265,043	
	" gouvernements-schoeners en kruisbooten		277,648	
	" het maritiem etablissement op het eiland Onrust		69,509	
	" de fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid.		133,890	
				1,758,463
X.	<i>Pensioenen en gestichten van weldadigheid.</i>			
	Civile pensioenen	f	243,300	
	Militaire idem		341,412	
	Verhoogde marine idem		217	
	Inlandsche idem		182,643	
	Pensioenen aan weduwen van civile, militaire en inlandsche personen.		57,134	
	Godshuizen en gestichten van weldadigheid.		120,935	
				945,641
XI.	<i>Uitgaven van verschillenden aard.</i>			
	Hofhouding van inlandsche Vorsten, schadeloosstellingen en gratificaties aan dezelve.	f	1,822,636	
	Kosten der ambachtskwartieren		17,353	
	Buitengewone voorschotten, welke niet binnen hetzelfde jaar worden teruggegeven.		252,124	
	Onderhoud van inlandsche gezanten, grooten en staatsgevangenen. .		110,969	
	Geschenken van inlandsche Vorsten en grooten.		4,493	
	Publieke feesten.		16,072	
	Civile transportkosten uit en naar Nederland		104,239	
	Reis- en transportkosten in Indie		54,698	
	Gratificaties.		5,650	
	Personele toelagen.		12,640	
	Nonactiviteits-tractementen en wachtgelden.		116,067	
	Verloftractementen.		16,186	
				2,533,127
XII.	<i>Dagelijksche onvoorziene uitgaven</i>			"
XIII.	<i>Buitengewone uitgaven en onvoorziene tegenspoeden</i>			329,069
	TOTAAL DER UITGAVEN VAN DE KOLONIALE ADMINISTRATIE.			f 54,633,575
	Transporteren	f	54,633,575	

ONTVANGSTEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport	. . . . .	f 38,625,169
VIII.	<i>Ontvangsten voor rekening van anderen.</i>		
	Van den Keizer van Soerakarta in restitutie van voor denzelfven te doene betalingen.	7,320	
	Van den Sultan van Djokjokarta idem.	17,652	
	Van diverse personen idem.	11,762	
	Civiel weduwen en weezenfonds	507,032	
	Militair weduwen- en weezenfonds	271,794	
	Verhoogd militair pensioenfonds	452,674	
	Delegatien (civile)	386,931	
	" (militaire)	153,881	
	" (marine-)	9,675	
	Van de officieren der landmagt in restitutie van in Nederland te doene uitgaven voor goederen ten dienste van het officiers-kleedingmagazijn	106,818	
			1,930,081
			f 40,555,208
	Nadeelig verschil tusschen de geldelijke ontvangsten en uitgaven in Indie om te worden gedekt uit den verkoop der producten en Nederland.		14,669,900
			f 55,225,111

UITGAVEN.

HOOFDSTUK.	OMSCHRIJVING.	BEDRAG.	TOTAAL.
	Per transport		f 54,633,575
XIV.	<i>Betalingen voor rekening van anderen.</i>		
	Voor rekening van den Keizer van Soerakarta	f 12,538	
	» » » » Sultan van Djokjokarta	23,929	
	» » » diverse personen	8,440	
	Civiel weduwen- en weezenfonds	353,850	
	Militair weduwen- en weezenfonds	96,545	
	Verhoogd militair pensioenfonds	81,723	
	Delegatien (civile)	121	
	Goederen ten dienste van het officiers-kleedingmagazijn.	14,393	
			591,539
			f 55,225,114

ZITTING 1853 — 1854. — (XXXVI.)

---

*Verslag van het beheer en den staat der Kolonien
over 1851.*

BIJLAGE *E.* (OOST-INDIE.)

N°. 7.

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

DER

INDISCHE ADMINISTATIE IN NEDERLAND.

1850.

OMSCHRIJVING.

BEDRAG.

Gouvernements-producten in 1851 verkocht:

Koffij	751,144 ³⁰⁰ / ₁₀₀₀	pikols à cc.	f 23 95 ³ / ₁₀	f 17,992,129.17
Suiker	1,001,276 ⁷²⁰ / ₁₀₀₀	" " "	9.71 ⁷ / ₁₀	9,729,469.59
Indigo	6,324 ⁶⁰⁸ / ₁₀₀₀	" " "	419.31 ⁴ / ₁₀	2,651,998.06
Notenmuscaat	7,777 ⁵⁶⁸ / ₁₀₀₀	" " "	120.98 ⁷ / ₁₀	940,987.79
Foelie	2,094 ⁷⁷² / ₁₀₀₀	" " "	129.61	271,502.17
Kruidnagelen	5,850	" " "	24.93	145,840.27
Kaneel	1,316 ⁶⁶³ / ₁₀₀₀	" " "	78.91 ⁴ / ₁₀	103,902.61
Notenzeep	36 ⁷⁵⁶ / ₁₀₀₀	" " "	71.97 ⁴ / ₁₀	2,645.48
Cochenille	446 ²⁹⁶ / ₁₀₀₀	" " "	203.61 ⁶ / ₁₀	90,873.13
Thee	6,559 ²³² / ₁₀₀₀	" " "	47.07 ⁷ / ₁₀	308,791.53
Peper.	4,072 ⁹⁵⁰ / ₁₀₀₀	" " "	11.50	46,836.38
Kaneel-olie	11	kisten of 127 flesschen per flesch	26.14 ⁶ / ₁₀	3,320.50
Tin	57,602 ⁵⁰⁰ / ₁₀₀₀	pikols à cc.	50.61 ⁵ / ₁₀	2,915,548.99 ⁵

f 35,203,845.67⁵

Restitutie van door de Handel-maatschappij te veel berekende commissie over in 1850 verkochte producten uit de oogsten van 1848 en vroeger, overeenkomstig arbitrale uitspraak, dd. 1 November 1851. . . . .

130,913.70⁵

Winst op assurance . . . . .

354,463.98

Diverse ontvangsten . . . . .

27,296.36⁵

Ontvangsten voor rekening van anderen.

Civiel weduwen- en weezenfonds	f 27,030.49
Militair weduwen- en weezenfonds	48,814.37 ⁵
Verhoogd militair pensioenfonds	5,455.12 ⁵
Nalatenschappen en diverse ontvangsten.	266,48 ⁵

82,566.47⁵

f 35,799,086.20

OMSCHRIJVING.

BEDRAG.

Tot dekking van het nadeelig verschil tusschen de ontvangsten en uitgaven in Indie.	f 11,799,273.32 ⁵
Renten der Oost-Indische schulden, volgens de wetten van 24 April 1836, 11 Maart 1837, 27 Maart 1838 en 22 December 1838	9,800,000 00
Renten der restant-schuld à f 10,000,000 aan de Nederlandsche Handel-maatschappij, volgens de wetten van 6 Maart en 23 November 1844 en 14 September 1849	400,000.00
Scheeps- en oorlogsbehoefden en goederen van onderscheiden aard naar Indie gezonden voor de administratie aldaar.	2,965,250.79
Pensioenen ten laste der Indische kas	638,645.30
Verlof-tractementen	162.747.62 ⁵
Kosten van het koloniaal werf-depôt te Harderwijk	f 197,324.89
Uitzending van suppletie-troepen	86,587.93
Transportkosten van repatrierende militairen	40,935.50
Studiekosten van jongelingen op de Militaire Academie te Breda, bestemd voor de Oost-Indische dienst	24,981.25
Opleiding van jongelingen voor genees- en scheikundigen, voor de Oost-Indische dienst	18,966.65
Diverse betalingen aan terugkeerende militairen	7,805.40

376,601.62

Kosten van het onderwijs in de Oostersche taal-, land- en volkenkunde aan de Academie te Delft	10,700.00
Kosten, gevallen op de uitzending van burgerlijke ambtenaren, zeevarenden enz	129,271.27
Diverse uitgaven	100,745.98

Betalingen voor rekening van anderen.

Civiel weduwen- en weezenfonds	f 198,774.69
Militaire weduwen- en weezenfonds	104,579.95
Verhoogd militair pensioenfonds	178,223.16 ⁵
Civile delegatien	414,297.83
Militaire "	147,700.40
Goederen ten dienste van het officiers-kledingmagazijn en andere inrigtingen	34,749.21
Nalatenschappen en diverse betalingen	4,162.28

1,082,487.52⁵

Uitgaven voor de West-Indische kolonien en de Kust van Guinea.

Subsidie over 1851 aan de kolonie Suriname	f 170,000.00
Idem aan Curaçao en onderhoorigheden.	213,415.28 ⁵
Idem aan de Kust van Guinea.	70,500 00

453,915.28⁵

KOLONIAAL BATIG SLOT. 7,879,447.48

(NB. Hiervan is f 3,179,447.48 bestemd tot herstel van het Muntwezen in Nederlandsch Indie.)

f 35,799,086.20

